

Jaroslav Teplý

REKONSTRUKCE ČS. SOCIALISTICKÉHO HOSPODÁŘSTVÍ

Přeloženo z francouzského originálu "ECONOMIE NATIONALE DE LA TCHECOSLOVAQUIE CONTEMPORAINE", který vyšel v Paříži v roce 1976. Knížka vyšla pak česky v lednu 1990 pod názvem "Socialismus v čs. národním hospodářství".

© J. TEPLÝ

OBSAH

Předmluva k českému vydání	3
Úvod	5
Sociální a ekonomické pozadí převratu 1948	6
Politické faktory - "vedoucí úloha" KSČ	8
Hospodářský systém	10
Historie vývoje hospodářského systému	21
Průmysl	27
Zemědělství	41
Vnitřní obchod a služby	47
Zahraniční obchod	52
Hospodářské vztahy S SSSR a RVHP	55
Školství	61
Životní úroveň	66
Ovzduší	74
Shrnutí dosažených výsledků	77
Možnosti ozdravení hospodářského systému	82
Samospráva	84
Leasing	88
Důležité elementy pro nový začátek	90
Závěr	98
Literatura	99

Předmluva k českému vydání

Českému čtenáři se dostává tato knížka do rukou s pořádným, opravdu socialistickým skluzem 13 až 17 let. Když jsem kdysi bezútešně plýtvat mně na tomto světě vyměřeným časem v tom, čemu se říkalo eufemisticky socialismus, vracela se mi stále či spíše mě pronásledovala otázka jak to dáme jednou zase dohromady? Krátce po odchodu do ciziny v roce 1968 jsem se jako korespondenční student zajímal na jedné pařížské škole o správu a řízení; závěrečná práce byla vhodnou příležitostí, abych se aspoň částečně vyrovnal s mne stále pronásledující otázkou. Napsal jsem to "z hlavy" a dosti rychle, protože jsem měl málo času; jen hrubá kostra byla česky, pokračoval jsem přímo francouzsky, protože mi to připadalo jednodušší a rychlejší. Text pak ležel několik let doma, až jsem došel k názoru, že by přece jen měl být uveřejněn, k čemuž posléze došlo v roce 1976 v Paříži. Moc se toho neprodalo, snad také protože reklama byla velmi nedostatečná a mimo to patřilo v té době ve Francii v kruzích, které by mohla knížka zajímat, k bontonu být salonním komunistou Hofmeisterovského typu. Nabízel jsem a rozesílal pak knížku některým českým exilovým nakladatelstvím, organizacím a jednotlivcům, ale neuspěl jsem, nebyl žádný zájem, při čemž rozhodně svou roli hrálo, že neexistoval český originál či překlad, ale všechno se tím asi vysvětlit nedá. Tak tedy ležela knížka zase asi 13 let doma, až jsem se konečně rozhodl vydat ji také česky. Čtenář, který si přečetl titul a knížku si koupil, rychle zjistí, že jsem asi dobře okoukl "kapitalistické" praktiky, neboť knížka se vztahuje z větší části na období 1948-68, což z titulu přímo nevyplývá (poslední redakce textu pochází z roku 1972). Dá se ale říci, že je úplně zastaralá? Zcela úmyslně jsem se nepokoušel knížku aktualizovat či upravit, aby si každý na tuto otázku mohl odpovědět sám; já sám mám pocit, že např. číselné údaje se vzhledem k inflaci poněkud změnily, ale zásadně se nezměnilo nic či jen velmi málo. Malý příklad: 20. července 1971 obdivoval deník Lidová demokracie třinecké hutníky vyvážející železniční koleje do NSR; 30. listopadu 1988 referuje týž deník o rakouské firmě Kurzweil, která chce dovážet a prodávat v ČSR rozhlasové přijímače, magnetofony a magnetrony. "Tato firma nám pomáhá vytvořit devisové prostředky na nákup těchto přístrojů tím, že u nás kompenzačním způsobem nakupuje různé zboží, hlavně pak betonářské železo", tedy výrobek, v němž podíl lidské práce plně odpovídá rozmachu tvůrčích sil za socialismu.

Neměl jsem v CSR nikdy přístup k tajným či důvěrným informacím a vlastně jsem se o ně podobně jako hostinský Palivec nikdy zvláště nezajímal, protože to, co jsem viděl kolem sebe, mi úplně stačilo. Nejsem také ani "původním povoláním" ekonom a moje knížka je tedy spíše pohledem člověka z ulice na socialistický ekonomický systém: mohla by tedy, jak doufám, být přístupná i širšímu čtenářskému okruhu. Hlavně by však měla být signálem ke spojení sil k aktivní přípravě budoucnosti. Doma v Československu je pravděpodobně dost lidí, kteří se tím už dlouho zabývají, aspoň v rozsahu své působnosti, ale vzhledem k politickým poměrům nemohou své myšlenky předložit veřejnosti či spolupracovat s jinými. Budoucí řešení musí vzít ohled na celosvětový vývoj, ale oni jsou v podstatě odříznuti od světa. Mohou mít informace o světovém vývoji, ale mezi "papírovými" vědomostmi a zkušenostmi získanými na vlastní kůži může být někdy dost velký rozdíl. Na západě se nyní usadila spousta krajanů pracujících ve všech možných oborech a majících praktické, ve smyslu této knížky "systémové" zkušenosti z obou stran železné opony. Je potřeba toho využít a zkoordinovat úsilí lidí doma i v cizině, protože nikdo za nás nic neudělá, všechno se bude muset postavit znovu jako to Národní divadlo v 19. století.

A na konec ještě jedna technická poznámka: některé prameny citací se mi nepodařilo už najít: neznámá to, že by citace byly věcně nesprávné, ale dvojím překladem do

francouzštiny a zpět do češtiny nejsou už absolutně identické s originálem; případně se proto může vyskytnout i chyba v datu či pramenu.

Autor
duben 1989

ÚVOD

Po 20 letech úspěšného socialistického vývoje v Československu se ukázalo, že se země nachází v hluboké krizi ve všech oborech lidské existence a že je nejvyšší čas hledat a najít prostředky k naléhavě potřebné nápravě. V roce 1968 byly v tomto směru učiněny první kroky připravované již v předcházejících letech. Občanům byla předložena fakta i když jen částečná o skutečném stavu republiky, což bylo nutné pro to, aby se mohlo začít znovu. Pokrok i když jen částečný se projevil spíše v politické sféře, zatím co se dosáhlo velmi málo ve sféře ekonomické. Přes otřes způsobený událostmi v roce 1968 a současnou velmi tíživou situací je potřeba pokračovat alespoň v přípravě plánů na znovuvýstavbu národního hospodářství, protože se zdá nad jakoukoliv pochybnost, že vývoj v tomto směru je nevyhnutelný.

Prvotní příčiny katastrofální situace jsou samozřejmě politické. Nicméně se nebudeme zabývat v této studii čistě politickými okolnostmi, ledaže to bude nezbytné, abychom mohli vysvětlit, proč je hospodářská situace taková, jaká je. Budeme se zabývat mnohem víc způsobem, jakým se politické podmínky transformují do hospodářského života a zvláště do mezilidských vztahů, které silně ovlivňují hospodářský život moderního státu. Nebo! řešení problémů čistě politických je teoreticky mnohem jednodušší, což je možno považovat za špatný vtip, jako by bylo snadné obnovit normální politický systém v současných podmínkách, ale důraz je na slově "teoretický". Politická situace se občas může změnit velmi náhle a nemusí zanechat hlubokých stop. V naší studii si položíme otázku: Předpokládejme, že se politická situace dostane do přiměřeného stavu, že sovětský tlak poleví nebo dokonce zmizí, co dělat? Krátká epizoda roku 1968 ukázala jasně, že nebylo podstatných názorových rozdílů, co se týče základních politických principů, ale co udělat s národním hospodářstvím? 20 let tzv. socialistického systému vytvořilo určitou situaci, která bude samozřejmě základem jakéhokoliv budoucího vývoje. Je nemožné pokračovat stejně jako dosud, protože to znamená živořit způsobem, který ohrožuje národní existenci; jednoduchý návrat před rok 1948 není přímo možný, je třeba hledat východisko. A protože je třeba vyjít ze současné situace, pokusíme se napřed načrtnout bilanci 20 uplynulých let a charakterisovat stručně nejdůležitější nedostatky, které jsou původem současných obtíží, aniž bychom si dělali nároky na jejich úplný výčet. Speciální pozornost bude věnována elementům a faktorům, které není možno nalézt ve statistikách, mj. lidskému faktoru a problémům motivace.

Citace československých oficiálních pramenů jsou určeny spíše pro západní čtenáře, v Československu není již potřeba shromažďovat dokumenty, které by dokazovaly, co každý ví. Tyto citace, i když také neúplné, jsou však dosti názorné. Pro hmotné výsledky národního hospodářství byl vzat za základ rok 1967, poslední rok "normálního" vývoje před událostmi roku 1968.

SOCIÁLNÍ A EKONOMICKÉ POZADÍ PŘEV RATU 1948

V roce 1948 se komunistická strana zmocnila vlády dobře připraveným převratem. Vedoucí osobnosti strany charakterisovaly a ještě charakterisují tuto událost jako revoluci, jestliže se obracely k lidovým shromážděním, jako ústavní revoluci, jestliže mluvily o právním řádu a někdy dokonce jako legální a ústavní změnu vlády. Ponecháme interpretaci nebo klasifikaci této události, jejíž reálná podstata je zřejmá, jiným, lépe informovaným a budeme se zabývat spíše určitými okolnostmi, zpravidla studovanými marxistickými experty, které jsou z hlediska této studie důležité.

Nejprve ekonomická situace:

Druhá světová válka relativně málo zasáhla Československo materiálně. Zdůrazňujeme relativně vzhledem k ostatním evropským státům, to neznamena, že Československo vyvázlo z války lacino. Československý průmysl ovšem připravoval již během války návrat do normálních poměrů, mnohé podniky téměř ukončily vývoj nových výrobků, které hned po jejich objevení se na světovém trhu po válce předstihly konkurenci o několik let díky své technické úrovni.

Nejnámějším příkladem je motocykl Jawa 250 ccm, který se stal vzorem v konstrukci motocyklů na dosti dlouhou dobu.

Po nejnaléhavějších rekonstrukcích či spíše současně s nimi začalo Československo obnovovat a konsolidovat svou pozici na mezinárodních trzích. Již v roce 1948 bylo dosaženo před válečného objemu výroby dokonce s určitým přebytkem. Hospodářský rozvoj v tomto období byl tak rychlý, že až do relativně nedávné doby byl překonán pouze Japonskem. Byly vytvořeny devisové rezervy, přičemž se obyvatelstvu dostalo podstatných sociálních výhod. (1)

Je dosti překvapující, že "pracující lid" se rozhodl provést revoluci v období nepopiratelného hospodářského a sociálního rozvoje.

Oficiálně se uvádělo při různých příležitostech, že špatná ekonomická situace následkem sucha v létě 1947 vedla k osudovému zhoršení politické situace. Je třeba odmítnout toto zdůvodnění jako absurdní. Suché léto, tuhá zima, náhlé tání sněhu, záplavy atd., to všechno se opakuje s pravidelností a intenzitou, které jsou dosti dobře známé ze statistických údajů. I když náprava škod způsobených těmito mimořádnými událostmi si vždy vyžádala finanční prostředky a kratší či delší dobu, žádná přírodní katastrofa nemohla reálně ohrozit Československo vzhledem k jeho celkové úrovni.

Jenom později v rozvinutém socialismu nabyly přírodní faktory rozhodující váhy. Pro nápravu potíží po tvrdé zimě bylo vždy potřeba nejméně jednoho roku až do příští zimy, kdy mrzlo znovu a bylo možno začít znovu. O tom svědčí ostatně anekdota uváděná někdy i na veřejnosti vysokými funkcionáři KSČ: Kdo jsou největší nepřátelé socialismu? Jaro, léto, podzim a zima.

Dále je třeba si všimnout, proti komu byla zaměřena revoluce, či spíše tak zvaná revoluce. Bylo by se dalo očekávat, že zasáhne málo početnou vrstvu vykořisťovatelů, kapitalistů a boháčů, takže bude zajištěna podpora zdrcující většiny obyvatelstva (ostatně člověk je vždycky pro, když se bere jinému). Ale jaká byla situace v Československu v roce 1948?

Již v roce 1945 bylo znárodněno 60-70% průmyslu, všechny banky a pojišťovny, nebyl již žádný důvod k ekonomickému úderu proti kapitalismu. Ale byly zasaženy pomineme-li několik opravdových kapitalistů, z nichž většina ostatně včas opustila zemi také a zvláště sociální vrstvy, kterým KSČ: 2-3 roky před tím slíbila plnou podporu: rolníci, kteří byli kolektivisováni mimořádně brutálním způsobem, drobní řemeslníci, obchodníci a

podnikatelé, kteří byli dosti početní, vzhledem k tomu, že koncentrace výroby a obchodu byla ještě omezená, státní a obecní zaměstnanci, které statistiky ostatně zahrnuly do dělnické třídy, pracovníci ve školství, vedoucí pracovníci v celém národním hospodářství a také dělníci, jejichž kvalifikace byla nad určitou relativně málo vysokou hranici. Dá se klidně shrnout, že "revoluce" byla namířena - podivná věc - proti většině národa, což snad není úplně běžné, ale což také není výjimečné. Příklad Maďarska byl ještě výraznější. Tato okolnost je samozřejmě velmi důležitá, protože motivovala z jedné strany politiku KSČ a z druhé reakce obyvatelstva.

POLITICKÉ FAKTORY "VEDOUCÍ ÚLOHA" KSČ

KSČ si skutečně velmi dobře uvědomuje, že vnutila obyvatelstvu nový režim násilím, proto se snaží se pojistit proti všem eventuálním pokusům o změnu. Nebudeme se zabývat její celkovou politikou, založenou na bohatých sovětských zkušenostech, všimneme si jen jednoho aspektu, který měl mimořádně těžké následky pro hospodářství, totiž principu vedoucí úlohy strany. Pro teoretickou "marxistickou" interpretaci poukážeme čtenáře přirozeně na oficiální publikace socialistických států. Co se týče praxe, nemůžeme než konstatovat, že jde o totalitní systém dobře známý odjinud s tím výrazným rozdílem, že totalitní systémy barvy jiné než rudé, se obvykle zastavují před branami továren, tj. nezasahují politicky do výrobního procesu.

Vedoucí úloha strany, to je zvláště princip všudypřítomnosti strany. V dílnách, v továrnách, ve školách, ve státní správě, ale také ve sportovních a jiných organizacích, všude musí být strana zastoupena, aby byla dobře informována a mohla zabránit jakékoliv akci, kterou považuje pro sebe za nevhodnou nebo nebezpečnou; rozhodování přísluší jejím členům, aniž by byly vzaty v úvahu poměrné zastoupení nebo osobní kvality členů strany. Nesmí se nechat ani malá skupinka občanů bez kontroly. Není-li členů strany v dílně nebo kdekoliv, okamžitě je tam přemístěn člen strany odjinud, nebo se nabídne členství ve straně někomu ze skupiny, aby byl systém zachován.

Nový kandidát se najde relativně snadno. Příslušnost ke straně mu zajišťuje možnost postupu na úkor ostatních a ještě získává možnost vyrovnat si případně účty s těmi, kteří by mu mohli být na obtíž.

Formálně (a úplně oficiálně) byl tento princip kodifikován v "nomenklatuře kádrů". Tato "nomenklatura" obsahuje všechna místa ve všech oborech národního života; jmenování na tato místa má být provedeno nebo schváleno (což je totéž) výborem strany. Pro podřízená místa bez jakéhokoliv významu je kompetentní místní výbor, pro stupeň trochu vyšší okresní výbor, a tak to stoupá až k ústřednímu výboru. Je třeba podtrhnout, že nejde jen o místa politická nebo administrativní, nýbrž obecně o všechna místa, která nějakým způsobem převyšují nulovou úroveň v továrně, ve škole, ve sportovní organizaci, zkrátka všude. "Nečlenové" strany nemají tedy reálnou šanci na postup, pro který příslušnost ke straně je "conditio sine qua non".

Na druhé straně pro členy strany neexistuje problém slučitelnosti funkcí. Tak může být ředitel továrny současně členem okresního odborového výboru (3).

Obyvatelstvo je takto rozděleno na občany první a druhé třídy.

Podotýkáme, že tento systém není příliš originální; silně připomíná politiku katolické církve v Čechách v období protireformace v 17.-18. století.

Tato nerovnost občanů je občas demonstrována veřejně s určitou okázalostí dokonce i čistě formálních záležitostech.

Například se organisují nebo spíše organisovaly víceméně pravidelně podnikové konference KSC, které se konají z podnětu nadřízených orgánů a které se zabývají čistě hospodářskými problémy továren (investice, plány, hospodářské úkoly, které vyplývají z posledního zasedání ústředního výboru a které přicházejí do továrny ve formě požadavků nadřízeného ministerstva pro příští období).

Po "diskusi" je jednomyslně schválena resoluce, která je postoupena funkcionářům podniku k "rozpracování", protože uskutečnění obvykle převyšuje jejich možnosti. Tato procedura znamená, že tytéž osoby postupují rozhodnutí konference samy sobě, vzhledem k tomu, že funkcionáři strany jsou téměř vždycky také vedoucími pracovníky podniku.

Můžeme si položit otázku, zda tato komedie, která nesmírně dráždí ostatní zaměstnance, je psychologicky dobře kalkulována, ale její význam, či spíše cíl těchto konferencí byl dosti zřejmý alespoň v prvních letech po roce 1948: vyvolat v řadách "prostých" členů strany, jejichž úkolem je ostatně vždy uposlechnout rozkazu, schvalovat resoluce a dodávat informace, pocit důležitosti.

V jádru tato politika ukazuje, že strana nevěří přesvědčovací síle komunistické teorie a praxe, což je zcela oprávněné. Nicméně, pro provádění této politiky se straně ze začátku nedostávalo členů, proto byl po roce 1948 organizován masivní nábor nových členů, jehož výsledky nebyly jen kvantitativní. Samozřejmě chyběli revolucionáři, nebylo důvodů k revoluci a člověk se stával revolucionářem jenom z nutnosti. V letech nejbrutálnějšího teroru strana likvidovala vrstvu komunistické inteligence a obecně idealistické členy, jejichž představy o budoucnosti se příliš lišily od oficiální politické linie. Naopak tu byl velký příliv lidí, kteří vstupují do vládnoucí strany v jakémkoliv totalitním systému. Připomeňme si několik typických skupin:

1) Osoby toužící po moci, chtějící ovládat ostatní, brutální a bezohledné, ochotné podporovat jakýkoliv režim, který jim k tomu dá příležitost.

2) Osoby zkorumpované, mající temnou minulost, bývalí kolaboranti s Němci, snažící se kompenzovat svou minulost mimořádným "revolučním" zápalem a tvrdostí.

3) Neschopní prospěcháři, kteří nejsou brzděni morálními či ideologickými předsudky, kteří se rychle chopili příležitosti k mimořádnému snadnému postupu a kteří - když se jim podařilo dostat na dobré místo - se snaží si ho udržet slepou poslušností.

4) Osoby bojácné, ztracené bez opory ve víru bouřlivých událostí, hledající stále chybějící oporu a alespoň částečnou bezpečnost, které doufaly, že vyřeší svůj problém tím, že se připojí k těm, kteří mají moc; tyto osoby byly relativně méně nebezpečné svému okolí, protože se snažily do něčeho se neplést.

5) "Malí" občané, kteří si chtěli jenom vyřídit účet se svým sousedem nebo nadřízeným; lidé, kteří neměli v životě úspěch z velmi rozličných a vůbec ne politických důvodů a kteří se chtěli pomstít těm, kteří v jejich očích úspěchu dosáhli.

Je samozřejmě možné s takovými lidmi znárodňovat, konfiskovat, odsuzovat, potlačovat, zkrátka praktikovat ultranegativní diktaturu. Ale není možné se být i jen pokusit o z mnoha ohledů absurdní systém, jehož první nutnou, ale nedostačující podmínkou (jak říkají matematici) jsou enormní nároky na morální vlastnosti člověka - pokud ovšem to vůbec bylo úmyslem.

HOSPODÁŘSKÝ SYSTÉM

Není snadné definovat přesně socialistický hospodářský systém, ostatně nikdo na něj neuplatňuje autorská práva a nemůžeme všechno přičíst osobám zemřelým, poněvadž se už nemohou bránit. Existují samozřejmě různé druhy dokumentů, spíše ideologických či politických, ale když chceme studovat mechanismus hospodářství zblízka, je vidět, že ve velkém i v malém všechno je dost vágní.

Nebudeme se tady rovněž pokoušet o nějakou definici, pokusíme se jen upozornit na charakteristické rysy, jak se projeví v Československu na veřejnosti.

1) Prakticky úplné znárodnění (nebo kolektivisace) veškeré hospodářské činnosti bez ohledu na proslulé kritérium "vykořisťování" a také bez ohledu na hospodářskou účelnost. Znárodnění zasáhlo vrstvy lidí, kteří pracovali nezávisle a nezaměstnávali = nevykořisťovali pracovní síly, a také malé podniky, které mohly v soukromých rukou sloužit obyvatelstvu lépe a levněji než národní podniky (zvláště v terciárním sektoru). Tato příliš důsledná pravověrnost jdoucí zřetelně proti zamýšlenému účelu zvýšení národní životní úrovně ukazuje, že skutečným motivem bylo získat úplnou kontrolu nad všemi obyvateli a učinit je závislými na státní moci, vyřadit ze hry všechny občany hospodářsky nezávislé, kteří tím pádem mohli dát najevo i určitou nezávislost v myšlení, i když nebyli majetní, a konečně vyřadit násilím jakoukoliv konkurenci, která by příliš zřetelně odhalovala nedostatky a nehospodárnost národních podniků.

2) Vyřazení trhu jakožto regulátoru hospodářské činnosti a kritéria účinnosti této činnosti.

Část průmyslu (například spotřební průmysl) nemůže být úplně oddělena od trhu, poněvadž závisí na zájmu a potřebách obyvatelstva, nicméně ji můžeme považovat za nezávislou na trhu, poněvadž závislost je deformována „jednosměrným“ způsobem. Výroba je prakticky monopolní a může tedy diktovat, co chce. Obyvatelstvo se může bránit pouze pasivně tím, že nekupuje výrobky, bez kterých se může obejít, což není vždy možné. Navíc negativní postoj, nedostatek zájmu o kvalitu výrobků určitého druhu neohrožuje výrobce, který pokračuje klidně v jejich výrobě. Jestliže sklady jsou plné neprodejného zboží, likvidují se administrativní operací (což přenáší náklady na tuto operaci na účet těch, kteří nechtěli kupovat dané výrobky, je zřejmé, že není úniku) a může se pokračovat ve hře "s plnou důvěrou".

Funkce trhu má být uměle nahrazena systémem velmi podrobného plánování založeného na materiálních bilancích. Každá hospodářská jednotka plánuje na příští období (na příští rok) svou výrobu a své potřeby (suroviny, pracovní síly atd.). Tyto údaje se sčítají zdola nahoru a "centrum" je zpracovává, to jest porovnává, zda se "nabídka" kryje s "poptávkou", dělají se opravy a přidávají se požadavky centra pro dané období (růst výroby, produktivity atd.) a poté je upravený plán rozdělen mezi všechny hospodářské sektory a vrací se k základním hospodářským jednotkám. Aby bylo možno lépe řídit tuto enormní kaskádu, která připomíná vojenské struktury, "reorganisuje se" průmysl, ruší se zvláště malé podniky přes jejich hospodářskou užitečnost, poněvadž účelem není efektivnost, ale administrativní ovladatelnost a kontrola. Tato reorganizace byla doprovázena "socialistickou racionalisací" (což je ještě dnes snem určitých západních "pokrokářů"), což tehdy znamenalo: "čištění" výrobních programů pro vyloučení konkurence a územní rozdělení státu mezi výrobce v sektorech, kde výrobní jednotky jsou relativně důležité v místním měřítku (například potravinářský průmysl). Většina výrobních jednotek se tak stává monopolem, který se chová, jak se na

monopol sluší, se všemi následky pro zákazníky, pro jakost výrobků, pro technický rozvoj atd. Tak tedy byl uskutečněn sen kapitalistických monopolů, které jsou ve stejném úsilí stále brzděny všemi možnými druhy právních opatření jako například antitrustovými zákony atd.

Procedura ve finanční sféře je analogická. Všechny mobilisovatelné prostředky vytvořené hospodářskými jednotkami jsou soustředěny v různých formách v centru, které je posléze přiděluje způsobem, který vyhovuje jeho politickým záměrům. Díky tomuto systému se dobře prosperující podniky nemohou vyvíjet, protože jimi vytvořené prostředky jsou jim systematicky odnímány, zatímco preferované sektory pohlcují tyto prostředky, aniž by bylo možné konstatovat nějaký efekt.

Je třeba zde uvést dvě malé poznámky: zdá se, že je přece jen podstatný rozdíl mezi vyprodukovanými a přidělenými prostředky, což vyjadřuje, jak draho přijde zemi socialistický režim. Je nemožné odhadnout tento rozdíl na základě údajů z oficiálních pramenů. A tak, aby bylo možné udělat si představu, jak se pouští žilou prosperujícím podnikům, jedna ukázka převzatá z deníku Práce (4). Jedna pobočka bývalých Baťových závodů, která exportuje asi 11 milionů párů obuvi ročně, odvádí každý rok 500 milionů korun do státní pokladny a dostává pro své potřeby 15 milionů korun. Tak tedy podniky prosperující nebo ne zastarávají rychle, ale dosti rovnoměrně; částky, které se vracejí do hospodářských jednotek, kryjí jen zřídka odpisy.

Je třeba podtrhnout některé vlastnosti tohoto systému: vznikl v SSSR za extrémní nouze, ale sám také vytváří nouzi: centrum potřebuje stále peníze pro své účely, a protože naráží na stále houževnatější odpor podniků, likviduje rychle výrobní kapacity, které mu připadají zbytečné nebo momentálně neúplně využívané, potlačuje všechny přebytky v bilancích, aby mohl přemísťovat uvolněné prostředky podle svého výběru. Potřeby tedy mají být právě pokryty zdroji, Slav teoreticky ideální, ale v praxi kritický, protože znamená "napětí ve zdrojích" (viz dále).

Z administrativního hlediska je nedostatek také příjemnější než přebytek. V bilancích, jestliže jde o nedostatek, se "zkrátí" jednoduše požadavky (například procentuálně) a záležitost je vyřízena, zatímco je obtížnější vnutit nějaký přebytek těm, kteří o to nežádali.

Dále je třeba konstatovat, že se vždy nepodaří vyrobit, co se plánovalo a že zcela jistě se nevyrobí to, co se neplánovalo (nebo na co se v plánu zapomělo), účinky vyniknou, jestliže se systém nachází v "ideálním" viz výše, stavu a že je velmi obtížné ne-li nemožné zahrnout do plánu prvky jako kvalitu, ekonomický efekt, užitnou hodnotu. Konečně vstupy a výstupy ze systému jsou velmi pomalé a obtížné.

Příklad výstupu: Továrna chce zastavit výrobu produktu, který není pro ni rentabilní, ale který dodává jiným továrnám jako součást. Nemůže zastavit výrobu okamžitě, protože buď je monopolním výrobcem nebo je několik továren, které vyrábějí stejný výrobek, ale jsme v "ideální rovnováze" a chybějící množství výrobku by mohlo vyvolat řetězovou reakci u zákazníků. Proto je třeba vyčkat, až se plánovací mašinerii podaří zadat výrobu součásti někam jinam, což trvá léta a často se to ani nepovede. Kdyby zmíněná továrna chtěla vyrábět a exportovat nějakou novinku, velmi to vadí, protože zmešká zcela určitě příležitost. Bylo by snad užitečné podotknout, že mezery na trhu nepřitahují vždycky socialistické výrobce, jak uvidíme později.

Příklad vstupu: Továrna chce vyrábět nový výrobek, musí si vyžádat všechny možné druhy schválení, že výrobek bude přijat v daném sektoru, musí se naplánovat pracovní síly, suroviny, subdodavatelé atd. a v neposlední řadě určit cenu, což si vyžádá také měsíce nebo dokonce roky. Zde se naráží na "ideální rovnováhu" z druhé strany. Praktické následky

nepředvídaných požadavků adresovaných systému s "napětím ve zdrojích" jsou vidět z příkladu (5). Továrna požadovala 270 dělníků, aby mohla splnit plán. Ale pro řetězovou reakci by nestačilo ji opatřit požadovaných 270 lidí. Bylo by potřeba jí dodat materiál za 65,3 miliony korun, což znamená, že je třeba zaměstnat v dodávajících továrnách asi 390 dělníků. Jde tedy již o 660 dělníků a k tomu je třeba přičíst technické a administrativní zaměstnance, což dává dohromady asi 800 lidí.

Co se týče způsobu, kterým je nahrazován trh, jakožto kritérium efektivnosti, stojí za zmínku dva prostředky: prověrka efektivnosti a systém ukazatelů.

Prověrka efektivnosti má nahradit tlak trhu, který nutí podniky zvyšovat produktivitu, aby se udržely nad vodou. Koná se jednou ročně, obvykle před definitivním stanovením plánu na příští rok. Je to jakési vyjednávání kombinované s kontrolou, během kterého vyšší hospodářská jednotka se snaží dosáhnout u podřízené jednotky zvýšení výroby, snížení nákladů atd., přičemž základem je obvykle výsledek z předcházejícího roku, ke kterému se mechanicky přidá míra růstu předepsaná centrem. Podřízená jednotka se samozřejmě brání ze všech sil, protože nový plán znamená (nebo by spíše znamenal), že je potřeba vyvinout větší úsilí se stejnými finančními prostředky, to je logické. Vyjednávání je někdy tvrdé, není absolutních měřítek, výsledek je určován spíše obratností vyjednávačů než skutečnou situací. Člověk má dojem orientálního trhu, kde obě strany začínají s nabídkami silně přehnanými v jejich smyslu, každá trochu sleví a nakonec se rozejdou relativně spokojené, že se podařilo druhou stranu vzít na hůl. Jak je to možné? Je to systém ukazatelů, který to umožňuje. Soubor indexů a ukazatelů má sloužit nebo spíše má umožnit hodnocení činnosti podniků ze všech hledisek (výroba, produktivita, mzdy, nejčastěji ve formě různých poměrů mzdy/výroba, růst mezd/růst výroby atd., vzorce pro výpočet zprvu jednoduché jsou stále složitější). Není to nic nového, západní analytici používají také různých indexů jako indikátorů pro charakterisování různých aspektů činnosti podniku, který ovšem vždycky prokazuje svoji schopnost čelit konkurenci svou prostou existencí a tady je ten ohromný rozdíl. Socialistický podnik nebojuje o přežití, není ohrožován konkurencí a trhem, musí čelit jen systému ukazatelů, proto tedy veškerá intelektuální kapacita podniků se soustřeďuje v první řadě na studium ukazatelů, na hledání možnosti jak na nich vydělat a jak je obejít. Jediná motivace převzatá z bývalého společenského systému je materiální zájem, mzdy a hlavně prémie. Základní mzdy jsou zaručené, zatím co prémie závisejí na způsobu, jakým se podnik vyrovná s ukazateli nebo je "splní", následkem čehož prémie nezávisejí na reálné situaci podniku. Z druhé strany centrum se stále snaží vylepšovat své indexy, když zpozorovalo, že podniky zase našly nějakou "skulinu". Je to tvrdá bitva, někdy zábavná a tragikomická, podivný hospodářský poker; bohužel hospodářství tím trpí, poněvadž je nemožné zkomprimovat všechny hospodářské a technické aspekty do ukazovatelového systému.

Konečně významnými vlastnostmi systému ukazatelů jsou jeho ztrnulost, nedostatek pružnosti a zvláště statický charakter. Dá se říci, že tyto vlastnosti jsou zabudovány do systému, což není překvapující vzhledem k jeho administrativním a byrokratickým principům. Aby jej bylo možno zvládnout, aby bylo možno do něho vtlačit ekonomický život celé země za pomoci často velmi málo kvalifikované byrokracie, je zřejmě potřeba mít jak je jen možno stálá čísla, pevné termíny atd., proto pevné a neodolatelné datum pro hodnocení je 31. prosinec každého roku, ať se stane cokoliv před nebo po tomto datu, což vede podniky k podnikání všech možných druhů často podivných akcí před a po tomto datu, jen aby 31. prosince bylo všechno v pořádku.

Praktický příklad: Hutnické podniky vyrábějí nepřetržitě, možno-li stejným tempem a nemohou obvykle skladovat své výrobky; jednou potíží socialistického hospodářství jsou

"nadměrné zásoby"; pro boj s tímto nepříznivým jevem existují samozřejmě určité ukazatele a indexy, které jsou součástí celkového hodnocení, verdiktu 31. prosince. Uvedme nyní v souvislost obě předcházející konstatování: v listopadu odhadují již zákazníci hutníků své konečné výsledky, někteří zjišťují, že je potřeba dávat pozor na index zásob. Zruší udělené a již dlouho plánované objednávky, často za pomoci všech možných intervencí a nechají klesnout své zásoby v jednom či jiném druhu téměř na nulu. Pro hutníky, kteří chtějí splnit plán výroby je to obtížné, protože jsou nuceni brzdit nebo snižovat výrobu, nemajíce ji kde uskladnit. V prvním lednovém týdnu pak přicházejí zástupci podniků, které odvolaly své objednávky v prosinci a prosí na kolenou hutníky o dodávky, bez kterých nemohou sami pracovat. Podařilo se jim přehoupnout se přes 31. prosinec a mohou začít znovu. Poznáváme, že daný příklad je poměrně nevinný.

3) Neexistuje žádný řád či "pravidla hry" pro hospodářský život v praxi. Zvláště pak pro vztahy mezi podniky a centrem, ale také pro vztahy mezi podniky navzájem. Vztahy mezi podniky a centrem jsou těžce zatíženy dvěma faktory: centrum potřebuje stále peníze, jde se z krise do krise a efektivnost hospodářství je nevyhovující. Dále ukazatelé jsou a zůstanou nedokonalé a podnikům se daří je obcházet, aby mohly pohodlně žít. Proto tedy, jestliže centrum - stále ve finančních potížích - zjistí, že v rámci dohodnutých indexů se podnikům v určitém smyslu dobře vede, zakročí bez ohledu na své sliby, aby dostalo více peněz nebo aby opravilo nedostatky v ukazatelích (samozřejmě vytvořením jiných ukazatelů). Je to snad pochopitelné z hlediska centra, ale má to nepříznivé následky. Podniky, které jednou dostaly pořádnou lekci, se snaží zařídit, aby se to už neopakovalo. To je vysvětlení, proč v našem příkladu výstupu ze systému podniky, které by mohly zastoupit výrobce, chtějíciho zrušit část své výroby, se nikdy nenabídnou přímo, ale dávají přednost být k tomu nuceny centrem po dlouhém smlouvání a s koncesemi ze strany centra. Neboť podniky si nemohou dovolit ukázat, že mají rezervy. Proto tedy, zatímco podniky ve volné soutěži vyhledávají mezery na trhu, aby tam mohly vrhnout svou volnou kapacitu před příchodem konkurence, socialistický podnik žvýká velmi pomalu a opatrně koláč, který mu padl do rukou (někdy ještě pomaleji než sám chce vzhledem k obtížím se surovinami atd.).

Neexistuje zřetelná hranice mezi odpovědností hospodářskou a politicko-trestní v hospodářském životě. Vedoucí pracovník, který v dobrém úmyslu podnikl nějakou průmyslovou či obchodní operaci a neměl úspěch, může být kdykoliv odsouzen pro poškozování socialistického hospodářství, jestliže nemá solidní politickou posici. Proto také vedoucí pracovníci mají často tendenci si opatřit alibi, čehož se nejsnáze dosáhne formálním a slepým plněním příkazů a nebo ostentativním úsilím je splnit, a trvale si zajišťují dobrou politickou posici u nejbližších orgánů všeho druhu komunistické strany. Od tohoto přístupu k věci je dosti daleko k podnikatelskému duchu.

4) Oddělení hospodářského života od podmínek a vlivu trhu národního i mezinárodního způsobilo deformaci poměrů mezi hodnotou a cenou. Od začátku se strana pokoušela zachovat statický charakter ekonomického systému, což se zdálo být jedinou možností, jak zvládnout a udržet alespoň minimální orientaci; k tomu bylo potřeba stálých cen. Nicméně potíže nedaly na sebe dlouho čekat; v prvním období po roce 1950, když se Československo isolovalo od západního světa a orientovalo se na politiku soběstačnosti, bylo potřeba zahajovat výrobu dosud dovážených výrobků, což bylo provázeno různými druhy nesnází. Cena doma vyráběných výrobků překračovala cenu výrobků dovážených, což mohlo vyvést systém z rovnováhy, protože zvýšení ceny nějaké součásti nebo polotovaru vyvolává

nevyhnutelně řetězovou reakci v cenách následujících výrobků. Kdyby se zvýšení ceny připustilo ve více případech, situace by se rychle stala nekontrolovatelnou a ke ztrátě kontroly by se byl připojil ještě jiný nepříznivý činitel: podniky, které se ostatně chovají jako jejich kapitalistické protějšky, by byly rychle využity této situace, aby vydělaly snadno peníze a vedly pohodlný život. Subvence se proto zdály nejlepším prostředkem k zaručení pořádku. Poněvadž všechny zisky a ztráty se setkávají v jediné pokladně, státní pokladně a moc rozhodovat byla vyhrazena několika osobám ve vedení strany, aniž by někdo mohl protestovat, zdálo se nejjednodušší věci udělovat subvence u zdroje jinak řečeno na začátku řetězu; pro ostatní zůstala cena beze změny a celkový přehled byl zachráněn. Ale časem rostl počet subvencí (a vynaložené částky) a původní možnost úplné kontroly začala mizet. Ukázalo se totiž, že záležitost byla přece jen trochu složitější. Hotové výrobky, polotovary, subvencované suroviny vstupují do jiných produktů, které subvencovány nejsou, jedny prorůstají druhými a vytvářejí brzo nerozmatelné klubko. A protože žádná odpovědná osoba nemá ani chuť, ani odvalu a konec konců ani možnost zasáhnout, pokračuje se v řešení následujících nerovnováh dalšími subvencemi. Na konci tohoto vývoje můžeme jen konstatovat celkovou sumu subvencí, která je ostatně velmi pozoruhodná (6), ale není již možné vystopovat jejich vliv, což znamená, že neexistuje možnost hodnotit rentabilitu nějakého podniku či projektu nikomu. ať již pracuje v centru či ne. A tak se projektují továrny, které by měly být rentabilní, ale které jsou ve skutečnosti ztrátové, podniky se snaží exportovat "výhodně" své výrobky, což přichází zemi draho, protože na omyly se zpravidla přijde příliš pozdě. Vrcholem tohoto "ekonomického" mravenčení je slavnostní okamžik, kdy centrum rozhodne, že bude omezena a zastavena nerentabilní výroba, načež se ukáže, že takové rozhodnutí je těžké, ale že je ještě těžší rozhodnout, co není rentabilní.

Není možno v takovém systému říci, že továrna postavená v roce 1960 je rentabilnější než jiná postavená v roce 1930 a vyrábějící stejný výrobek. Například deník Práce otiskuje 7. prosince 1970, strana 3, reportáž z chemických závodů Synthesia v Kolíně. Předseda odborů: ...takové oddělení superfosfátu, to mělo být zrušeno už před deseti lety, proto se taky nijak nemodernisuje. Dneska je to vyložene technické museum, moc těžce se tady pracuje. Ale pořád je v činnosti, vždyť vyrábí nejlacinější superfosfát v republice... Poznámka autora: to je příklad deformací hospodářských vztahů. Zde nehrají roli jen subvence, ale i jiné faktory, mimo jiné i levná pracovní síla.

Speciální kategorií jsou subvence na kompensaci cenových rozdílů mezi Československem a cizinou. Všechno, co se nakupuje v zahraničí prochází monopolními organizacemi pro zahraniční obchod, které platí v cizině světové ceny, zatímco dlouho fakturovaly pevné ceny domácím odběratelům. Oficiálně byly tak československé podniky chráněny proti fluktuacím na světovém trhu, což je samozřejmě směšné. Když ceny stoupají, musí se zaplatit, není možno tomu uniknout nepřímým placením pomocí subvencí. Co mělo být chráněno, byl byrokratický systém, aby se mohlo nadále počítat na prstech v národním hospodářství.

5) Dále je třeba zaznamenat rozkrádání národního majetku ve velkém rozsahu. Postoj obyvatelstva ke společnému (nebo národnímu) majetku se vyvíjel postupně v závislosti na vývoji hospodářském a politickém. Následující faktory v tom hrály důležitou roli.

a) Nová mocenská elita netrpěla asketismem, velká většina šla za svým osobním prospěchem. Zastávání vedoucích míst a s tím spojené platy nestačily, většina se obohacovala ještě podle lokálních možností: na účet podniků se stavěly domy, zařizovaly byty, kupovala

auta. Nic se samozřejmě neutajilo, ale strana chrání své věrné, zvláště zaujímají-li důležitá místa. Jestliže ředitel překročí v tomto ohledu únosnou mez, je odvolán ze svého místa a jmenován ředitelem jinde. V méně důležitých případech, kdy takováto intervence není považována za užitečnou, se objeví jiný následek: mistr, který pošle několik dělníků na práce v bytě vedoucího pracovníka podniku, má přirozeně právo na kompensaci, například vedoucí pracovník musí zavřít oči před skutečností, že se v dílně opravují auta na účet podniku. A to všechno pak jde dál! Pracovníci dílny si toho všimnou a tak jeden vyrobí svému synovi koloběžku, druhý tráví dvě hodiny denně v kantině, třetí odjíždí na víkend již v pátek v poledne. Všechno se to děje v soudružském ovzduší vzájemného porozumění, není tvrdého vydírání, je jen určitá tendence se zbavovat nezkompromitovaných jedinců, ale ti jsou vzácní.

b) Na trhu věčně trvá nedostatek potřebných výrobků, zatímco tytéž výrobky jsou k dispozici ve skladech podniků. Je zřejmé, že když se nepodaří dát spravit vodovod oficiální cestou, využije se příležitosti.

c) Vzhledem k tomu, že zdrcující většina obyvatelstva, občané "druhé třídy", nikdy nepřijaly režim "de iure", nemají nejmenší možnost se podílet na hospodaření s prostředky, které jim teoreticky také patří, a jsou často postiženi politickými opatřeními, nemají tedy žádný důvod se angažovat ve věcech společného zájmu tím spíše, že "druhotřídní" občan si nemůže dovolit napadnout člena strany.

Nestranný pozorovatel dobře znající tuto praxi nemůže než konstatovat, že místo aby se řeklo, že národní podniky patří všem, je lépe říci, že nepatří nikomu, jak se dá soudit z totožného postoje centra a zaměstnanců.

Rozkrádání dosahuje takových rozměrů, že se dá mluvit o redistribuci národního důchodu. Oficiální kontrolní orgány nemohou proti tomu nic dělat, čas od času publikují, co se jim podařilo objevit, ale uvádějí, že jde jen o zlomek toho, k čemu skutečně dochází.

Tento zlomek zjištěné "hospodářské kriminality" dosáhl v roce 1969 počtu 18000 deliktů. Noviny, které o tom podávají zprávu (7) konstatují, že toto číslo nevyjadřuje zdaleka skutečný stav věcí. Rozkrádání společného majetku se stalo součástí morálního kodexu socialistického člověka. Kdo okrádá jiného, je zloděj, ale kdo si přivlastňuje část společného majetku, je normální šikovný člověk, jehož je třeba ocenit. Socialistické úsloví to říká zcela jasně: Kdo nekrade, okrádá svou rodinu.

6) Aplikace "kádrové nomenklatury", to je libovolný výběr osob, členů strany, pro všechna místa určité důležitosti, vede k úplné desintegraci přirozené autority a hierarchie založené na kvalifikaci v podnicích, ve státní správě, ve školách atd. Všichni, kdo chtějí udělat kariéru, vstupují do strany, protože tak získávají možnost předběhnout politickou cestou své profesionálně schopnější kolegy. Jsou to osoby málo pevného charakteru, chceme-li to říci zdrženlivě, které, jakmile dosáhnou svého cíle, odpovědného místa, nemohou nikdy realizovat svou koncepci, své myšlenky, pokud vůbec nějaké mají. Musí především uspokojit ty, kterým vděčí za svou kariéru, což vede k jisté servilitě; ostatně mluví úplně jinak se svými bývalými spolupracovníky, aby nebyli považováni buď za stoprocentně "politické" kádry, nebo za ty, kteří ještě nezaznamenali absurditu systému jinak řečeno za idioty. Protože toto politické povyšování se koná na všech úrovních sociálního žebříčku, komunistická strana tak nassává ze všech vrstev společnosti (nejen z dělnické třídy) druh lidí, které by bylo lépe držet diskrétně stranou. Nesmí se zapomenout, že ostatní tj. normální lidé, i když třeba méně

vzdělání, mají vyhraněný smysl pro schopnosti a autoritu jak profesionální tak lidskou, a identifikují velmi snadno politické povýšence.

7) Idyla, od začátku plánovaná a neustále proklamovaná jednomyslná a dojmavá spolupráce na společném úkolu se nekoná. Přírodní zjev, konkurenční boj mezi jednotlivci, který v kapitalistické společnosti přispívá alespoň částečně k hospodářskému pokroku a k výběru těch nejlepších, se uplatňuje také v socialistickém systému, ale deformovaným způsobem na "území" strany a bez jakéhokoliv ekonomického přínosu, ba naopak. Podniky, jejich oddělení, jsou rozděleny na sféry vlivu jednotlivců, kteří se snaží zajistit si podporu buněk strany v nelítostném boji o lepší pozici. Zvláště, je-li podnik v obtížné situaci, je dobrá politická pozice rozhodující. Ale nejde jen o osobní kariéru. Dokonce i rozhodnutí ve věcech technické povahy, jsou-li dvě strany, z nichž žádná nechce ustoupit, se přenáší na orgány strany. Je to jistě "posílení" hierarchie, jestliže straničtí funkcionáři, občas mírně negramotní, vidí vedoucí pracovníky podniku, jak používají jedni proti druhým dosti špinavých prostředků a jestliže mají nakonec vystoupit v roli soudců v profesionálních záležitostech, o nichž nemají ani nejmenšího tušení.

K vedoucí řídicí posici patří někdy spíše osobní a lidské kvality než velmi vysoká kvalifikace. Ale dojde-li přece k tomu, že na vedoucí místo se dostane méně kvalifikovaný člověk, ale poctivý a s pevným charakterem, strana se rychle postará o jeho zdiskreditování po hospodářské nebo politické "linii" a nejčastěji po obou. Po politické stránce se musí vedoucí pracovník podniku vyjadřovat při různých příležitostech k politické situaci a musí povinně respektovat linii a instrukce sekretariátu strany, které občas obsahují přinejmenším překvapující náhlé změny a kotrmelce. Vezměme například hodnocení vynikajících osobností: Stalin, starostlivý otec socialismu, sestoupivší do třídy zločinců a který teď zase začíná stoupat, nebo Tito, zprvu hrdina odporu proti fašismu a nejlepší spojenec, se stal později krvavým psem a katem jugoslávského lidu, aby nakonec kolísal někde mezi těmito dvěma extrémy. Prostí lidé, ať již mají jakýkoliv politický názor, nemají vůbec rádi náhlé změny tohoto druhu a mají tendenci je přičíst k tíži osoby, která je stranickou disciplínou nucena je obhajovat. Diskreditace po ekonomické linii je také snadná. Nějakému řediteli se může podařit strhnout zaměstnance k mimořádnému úsilí během krise všeho druhu, během vývoje nového výrobku, při zajištění nové výroby; slíbí někdy mimořádné odměny nebo zlepšení sociální povahy atd., ale vyšší orgány škrtnutím pera všechno zruší, zakáží odměny vyplatit atd. a představují takto ředitele zaměstnancům jako bezcharakterního člověka, který nedorozumí slovo a nesplní to, co se zdálo možné díky úsilí zaměstnanců. Konec konců většina těchto socialistických ředitelů nemá charakter, neboť výjimečné jsou případy, pokud vůbec jsou, že nějaký jedinec by odstoupil, aby vyjádřil svůj nesouhlas. Proto také praví jedno socialistické rčení: Je šéf a má tedy určitě nějakou vadu v charakteru. Je ovšem třeba uvést, že jsou na druhé straně jednotlivci (kterých je většina), kteří se snaží všechno zařizovat pomocí nereálných příslibů, aby mohli potom svalit odpovědnost na vyšší orgány a zachovat si pozici "přítele" pracujícího lidu.

Velká část těchto řídicích pracovníků na všech úrovních nemá předpoklady zastávat své místo, což se ostatně od určité doby veřejně přiznává.

Toto tvrzení není úplně správné. Bylo by spíše třeba říci: nebyli by schopni zastávat své místo v normálních podmínkách. Vzhledem k absurditě současného systému jsou to spíše lidé velmi schopní z normálního hlediska, kteří jsou považováni za neschopné. Každý systém potřebuje své vlastní "vhodné" kádry; je třeba být velmi odolný a nedat se blokovat ani

svědomím ani intelektuálními schopnostmi, aby bylo možno se zúčastnit tohoto absurdního divadla a nepřistát buď ve vězení nebo v blázinci.

Nepožívají žádného respektu u svých podřízených. Ti, kteří by měli profesionální kvalifikaci a lidské kvality pro řídicí místa, se vylučují sami, protože buď znají absurditu systému nebo z důvodu svého slabého politického postavení.

Je samozřejmě obtížné říci, jaký podíl velmi schopných lidí je mezi lidmi ochotnými ke všemu, aby udělali kariéru, ale obecně se dá konstatovat, že rozmístění kádrů v hierarchii je nepřímě úměrné potřebám; výsledky tomu ostatně nasvědčují. Každý je přesvědčen, že by dokázal totéž, co jeho ředitel, což je v dnešním systému velmi pravděpodobné.

Prestiž místa vedoucího pracovníka je dosti hezky ilustrována výsledkem konkursu na místo ředitele jednoho podniku v Praze v roce 1969, to jest ještě v období, kdy samospráva hrála jakousi roli před návratem ke "klasickému" systému. Mezi 17 přihlášenými kandidáty 5 uvádělo jako důvody své účasti na konkursu:

2 -chci opustit armádu;

1 -už léta pracuji jako dělník-montér, chci to zkusit jinde;

1 -hledám vhodné umístění v Praze;

1 -manželka ze zdravotních důvodů potřebuje změnu vzduchu.

V článku uveřejněném deníkem Práce (8) se pak uvádí, že vedle malé části schopných lidí, kteří se přihlásí k výkonu funkce, tvoří většinu lidé nezkušení, nebo i absolutní diletanti, nekritičtí ke svým znalostem a schopnostem, pro které hlavní příčiny optimismu ostatně bezdůvodného vycházejí z toho, jak porovnávají své schopnosti se schopnostmi svého ředitele nebo nadřízeného.

8) Uplatňování "kádrové nomenklatury" a obecně politická kontrola je usnadněna kádrovým hodnocením, speciální formou osobních spisů, vedených pro všechny občany od jejich dětství a určené ke všem možným účelům. V tomto "hodnocení" jsou pracovní schopnosti naprosto druhořadé; záleží na politickém hodnocení, ačkoliv se často dá těžko mluvit o politice, poněvadž se spíše jedná o vyjádření osobních nálad. Ti, kteří "hodnotí", jsou zpravidla úplně neschopní skutečného hodnocení a uplatňují v něm své osobní antipatie vůči hodnocené osobě, které jim nikdy nechybí, poněvadž je příliš mnoho lidí kolem nich, kteří je převyšují schopnostmi, charakterem, pracovní morálkou atd. Tento systém se snaží udržet obyvatelstvo a zvláště inteligenci v naprosté poslušnosti a ve stavu trvalého strachu a umožňuje politický teror pro cizince neviditelný. Každý podnik má své kádrové oddělení, které nedá svůj souhlas k přijetí nového zaměstnance dříve, než dostane jeho hodnocení z místa bydliště a od předcházejícího zaměstnavatele. Jestliže někdo má být politicky potrestán, ale je toho málo pro soud, je vybaven "hodnocením", které mu zabráni najít zaměstnání úměrné jeho kvalifikaci, nebo i vůbec jakékoliv zaměstnání.

Taková byla situace zvláště během prvních desíti až patnácti let, mezitím se však pomalu, ale jistě začala měnit, jako ostatně celý systém. Postupem doby se místo kádrového referenta stalo spíše sinekurou pro zasloužilé členy strany, kteří se nemohli jinak uplatnit, dokonce ani v socialistickém systému ne a to už něco znamená, a odpovědnost přecházela spíše na členy strany, zastávající přímo hospodářské a technické funkce. Ukázalo se totiž, že přesto, že socialistický systém byl velmi nezávislý na svých hospodářských výsledcích, kádroví referenti měli tendenci svou personální politikou vystupňovat tuto nezávislost až do absurdna. Bylo často těžko najít někoho, kdo by jim vyhovoval, zatímco vedoucí pracovníci podniku, stojící mnohem bliž k realitě byli ochotni zavřít jedno oko nebo obě s výjimkou "těžkých" případů,

protože zaměstnanec s nepříznivými politickými poznámkami ve svém kádrovém materiálu pracoval obvykle velmi svědomitě, protože možná věděl dobře o své labilní posici. Ve stejné době zaměstnanci krytí zdí loyality nebo politické věrnosti se vyhýbali systematicky práci "organisující" všechno možné, přednostně schůze, kampaně za zvýšení výroby, politické manifestace apod.

Ale toto zpružnění práce s kádry nebylo poslední. Později se ukázalo, že jsou možná další zlepšení. Když nějaký zaměstnanec schopný, pracovitý a politicky bez větších závad chtěl odejít z podniku, byla mu do hodnocení zanesena menší závada, aby jej druhý podnik nepřijal. Zaměstnanec byl pak rád, že mohl zůstat. Obrácené procedury bylo také používáno: obtížné elementy dostávaly obvykle příznivé hodnocení, aby bylo možno se jich zbavit. Je třeba říci, že přes tento možná zábavný popis byl systém politického hodnocení jedním z článků politiky komunistické strany, který mimořádně popuzoval obyvatelstvo. Proto byly roku 1968 zpřístupněny osobní spisy zúčastněným osobám, aby se mohly bránit proti příliš zbabělým a zákeřným obviněním.

System takto filtroval vzhůru jen velice "pružné" lidi, ochotné se přizpůsobit čemukoliv v zájmu jejich kariéry. Tento druh lidí uspěje také v kapitalistické společnosti, ale zde zákony konkurence a zisku a fakt, že existence podniku (zvláště středních a malých, pro zvláště velké podniky jen do určité míry) je stále ve hře, účinkují jako obranný prostředek hospodářského organismu. To chybí v socialistickém systému, proto je možné přehánět podle libosti a následky jsou tím těžší.

9) Platová nivelisace, jejíž vývoj začal v období po roce 1948, je bolavým místem již dlouhá léta. Komunistická strana potřebovala podporu a proto přidávala nekvalifikovaným na úkor kvalifikovaných; v prvních letech byla určitá delegace moci pravděpodobně nezbytná střední stranické kádry na úrovni podniku toho využívaly, aby přidávaly sobě a svým soudruhům mnohem více, než zamýšlelo vedení strany, které rychle zostřílo kontrolu nad mzdami (1952-53). Po určité stabilisaci politické moci se vynořily důvody pro denivelisaci. Všechna místa určité důležitosti byla obsazena členy strany. Jevilo se účelným udělat něco pro ně; je sice pravda, že dříve jako aktivisté strany protestovali proti "neoprávněným" platům vyšších pracovníků; nyní, když převzali jejich místa se cítili poškozeni, protože jejich platy byly jen o málo vyšší než platy dělníků a začali považovat dřívější mzdový systém za spravedlivější. A dále se dalo konstatovat, že jestliže systém nechce platit víc za dobrou a kvalifikovanou práci než za špatnou a nekvalifikovanou práci, kvalifikovaní zaměstnanci rychle přizpůsobí své výkony a pracovní morálku těm, kteří pracují méně, hůře, ale vydělávají přibližně stejně.

Později, když zdroje pracovních sil byly vyčerpány, se situace ještě více zkomplikovala tím, že centrum se ještě více pokoušelo používat finanční motivaci k přilákání sil do oboru, kde se jejich nedostatek jevil kritickým (šlo o lepší platy a finanční příspěvky v různé formě). Rychle se ukázalo, že se nedostává pracovních sil vlastně všude a tak tedy byly přiznávány platové výhody, když ne všem, tedy alespoň většině lidí, kteří se dali najmout do práce (nemluvilo se o tom, zda chtějí také pracovat). Platová nivelisace se tak stala trvalým problémem, kterým se strana nepřetržitě zabývá, aniž by došla někdy k přesvědčivým výsledkům.

Dokonce v krátkém období pana Dubčeka v roce 1968-69 rostly mzdy málo nebo zcela nekvalifikovaných pracovníků rychleji než ostatních. Oficiálně se však bojovalo proti nivelisaci (9). Pro ilustraci jak situace vypadala několik náhodně vybraných případů:

Deník Práce uveřejnil 17.5. 1969 několik inserátů v rubrice volná místa. Z jednoho sloupce citujeme:

N.P. Škoda hledá psychologa, universitní vzdělání, plat 2150-2510 korun + prémie a podíl na hospodářských výsledcích (tato poslední složka byla pak brzo velmi omezena, ne-li odstraněna).

N.P. Pozemní stavby hledá několik kalkulantů-rozpočtářů, požadované středoškolské vzdělání a 3 roky odborná praxe, plat 2000-2500 korun.

Osvobozená domácnost hledá topiče k obsluze středotlakých kotlů. 2000-2300 korun.

Pražský komunální podnik hledá zahradníky, školkaře a květináře. Plat podle kvalifikace a výkonnosti 1800-3500 korun, 1500 korun náborový příspěvek.

Konečně též deník Práce (10) konstatuje mimo jiné: ...rozpětí nízkých a vysokých mezd v socialistickém sektoru národního hospodářství (v nichž jsou obsaženy mzdy 80% všech plně zaměstnaných lidí) bylo v roce 1968 jen 1 : 2,4. tzn. neuvěřitelně nízké. ...a dále: ve světové praxi se často používá tzv. Paretův koeficient, který charakterizuje diferenciaci mezd od průměrného až po nejvyšší výdělek. V letech 1961-1968 se Paretův koeficient pohyboval v socialistickém sektoru od 0,16-0,17, zatímco hodnota ve vyspělých státech činí 0.4-0.5. Hodnota 0.3 se považuje již za projev nivelisace.

10) Umělá úplná zaměstnanost má několik příčin. Zastaralé zařízení továren, absolutně nedostatečné inovace; dlouhá léta rostla výroba extensivně, jinak řečeno, místo modernisace se jednoduše opakovalo, co bylo známé a potřeba pracovních sil příliš rychle stoupala. Dále jsou to faktory pocházející ze samotného systému. Jak již bylo konstatováno, hospodářské jednotky nebo jejich postavení nezávisí na hospodářských výsledcích, ale spíše na výsledcích vyjednávání s centrem, na obratnosti, s jakou se pohybují v bludišti ukazatelů. Mimo to je pro podniky obtížné se zaměstnanci zacházet vzhledem k rozpadu hierarchie a pracovní morálky. Z těchto důvodů je zvykem žádat od centra další pracovníky, má-li být zvýšena výroba, to je už dobře zaběhnutý rituál.

Dále ztrnulý centralistický systém potřebuje značný počet informací, zpráv, výkazů apod. Podniky jsou nuceny mít proto speciální zaměstnance, nadřízené orgány - jako ministerstva - informace požadují často, neboť každá sekce ministerstva musí vyvíjet určitou aktivitu, aby ospravedlnila svou existenci. Podnik s minimální administrací by nemohl být dobrým partnerem. Ví se, že technici ve výrobě neradi tráví čas vyplňováním někdy absurdních dotazníků a formulářů. Proto jednotlivé sekce nadřízených orgánů rády vytvářejí odpovídající oddělení v podřízených jednotkách; vyplývá z toho prakticky identická struktura podniků bez ohledu na jejich charakter, rozsah apod. Nemá cenu zacházet do detailů, všechno je známo z Parkinsona s tím rozdílem, že v kapitalistické společnosti existují v tomto ohledu vždy určité hranice, které slábnou, trvá-li konjunktura příliš dlouho, kdežto není žádných omezení v socialistické společnosti, do které je byrokracie vestavěna logikou věcí.

Plná zaměstnanost je jedním z trumfů komunistické propagandy. Podíváme-li se na problém trochu zblízka, musíme konstatovat, že záležitost není tak jednoduchá a že jde spíše o iluzi, protože plná zaměstnanost by měla svůj smysl, kdyby všichni užitečně pracovali (nechceme říci produktivně, je třeba si uvědomit, že bez administrace to také nejde).

Umělá plná zaměstnanost nebo skrytá nezaměstnanost byla neoficiálně, ale veřejně odhadována před rokem 1968 na 20-25%, tj. 20-25% pracujících mohlo klidně zůstat doma, aniž by tím výroba utrpěla. Proto je třeba položit otázku: je lepší nechat lidi bezúčelně zaměstnané doma a platit jim podporu v nezaměstnanosti (která je v některých kapitalistických státech dost vysoká - v Holandsku po určitou dobu 80% posledního příjmu)

a nebo je zaměstnávat zbytečnou "prací" a snižovat tak příjmy skutečně produktivních zaměstnanců? Není to totéž, ačkoliv v socialistické zemi by takto vydané prostředky byly stejné. Současný systém falešné plné zaměstnanosti má velmi nepříznivý vliv na pracovní morálku, mezilidské vztahy a akcentuje nivelisaci mezi těmi, kteří pracují dobře a těmi, kteří pracují špatně.

Jsou samozřejmě ještě jiné kategorie lidí zbytečně zaměstnaných, jmenujme ještě jednu: "sociální zaměstnanost". Jsou podniky, které jsou z různých důvodů hluboce ztrátové. Výroba nemůže být často zastavena, poněvadž není náhradního zaměstnání pro zaměstnance. A tak se pokračuje, protože jednak tlak na vyvolávání změn není citelný díky centralistickému systému a jednak proto, že v systému není místa nebo je jen velmi málo místa pro iniciativu.

HISTORIE VÝVOJE HOSPODÁŘSKÉHO SYSTÉMU

Sledujeme-li vývoj systému v čase, můžeme rozeznat přibližně 3 období.

První by mohlo být nazváno "posvícením", kdyby se nejednalo o velmi vážné věci a kdyby toto období nekoincidovalo s kulminujícím terorem. Znárodnování a kolektivisace se odehrávaly velmi rychle bez ohledu na národní zájmy a zájmy jednotlivých občanů. Zavíraly se továrny, měnily se výrobní programy (začínaly závody ve zbrojení), nový hospodářský systém byl budován s katastrofální nezodpovědností provázenou ohromnou nehospodárností. Všechno bylo snadné, až příliš snadné, bylo to období "poručíme větru dešti". Kvalifikovaní specialisté všeho druhu a všech úrovní byli vyházeni ze svých míst a nahrazeni novou stranickou kádrovou elitou, jejíž ultrarychlé školení a obecně velmi omezené schopnosti neslibovaly v žádném případě ekonomický rozmach. Vedení strany s uspokojením konstatovalo, že nové kádry se osvědčily a všechno jde dobře. Hlavním důvodem bylo, že přenášení rozkazů shora dolů fungovalo bez obtíží, ostatně politická situace nepřipouštěla námitek.

Rubem této pochybné medaile byla "desinformace" vedení strany. Vzhledem k tomu, že byly přípustné jen úspěchy, žádná informace o velmi špatné skutečné situaci nedorazila až nahoru.

Hodnocení situace stranou bylo přirozeně velmi laciné a povrchní. Vyřazení specialistů, rozpad hierarchie a vyřazení trhu jakožto ekonomického regulátoru znamená automaticky zastavení veškerého technického rozvoje, zbývá jen setrvačnost: nevyvíjejí se už nové výrobky, vyrábí se na základě zastaralé technické dokumentace, výroba se neracionalisuje, protože k tomu není důvodu a nakonec ani možnosti.

Hlubí se solidní základy budoucí chronické nemoci - neúčinnosti investic, jejichž cílem je obecné zvýšení produktivity, ale které v soběstačném systému bez vlastního technického rozvoje a s minimem kontaktů s vyspělými státy se zakládají na stále stejné technické úrovni anebo spíše na stále nižší úrovni vzhledem k rychlému úpadku kvality práce. Růstu výroby je dosahováno prakticky výlučně extensivním náborem pracovní síly, jakýmsi druhem dobře známého "Totaleinsatzu". Technické zaostávání celého hospodářství se stává neoddelitelným znakem nového systému. V sociálním oboru je třeba zaznamenat rychlý růst platů (11) zvláště, co se týče nekvalifikovaných pracovníků; důvody pro to byly hlavně politické. Toto "posvícenské" období netrvalo dlouho. Bylo příliš snadné rozházet bohatství nashromážděné pracovitými a trpělivými měšťáky, objevily se první příznaky krise. Můžeme vzít měnovou reformu z června 1953 jako datum, které přibližně vyznačuje začátek dalšího období přesto, že už byly určité příznaky před ním. Tato mimořádně drastická reforma

Uvedme její zásady: pohledávky státu vůči soukromníkům byly převedeny do nové měny ze staré v poměru 1:5, pohledávky soukromníků vůči státu v poměru 1:50. Nová měna byla vyměňována za starou v poměru 1:5 jen do velmi nízké hranice. Nad touto hranicí poměr rychle vzrůstal (1:10) a to ještě jen pro peníze, které byly v okamžiku reformy uloženy ve spořitelně. Hotové peníze nad zmíněnou hranici nebyly vůbec vyměněny. Oficiálně to byl úder proti spekulantům, ve skutečnosti byli tito jediní, kteří nebyli zasaženi, neboť o reformě kolovaly již určitou dobu věrohodné pověsti, což umožnilo spekulantům "přijmout příslušná opatření".

Skutečným cílem reformy bylo přenést na "pracující lid" náklady způsobené politicko-ekonomickým převratem a závody ve zbrojení. Mimoto umožnila reforma provést lacino konečnou fázi znárodnění. Příklad: obchodní síť nebyla znárodněna bez odškodnění; národní podniky na začátku najaly obchody a platily určité procento z hodnoty vybavení a zařízení.

Dejme tomu, že tato hodnota byla před reformou odhadnuta na 100000 korun. Po reformě se přikročilo nejprve k novému odhadu pro snížení této částky (stále ve staré měně), dejme tomu na 70000 korun. Tato částka byla konečně převedena do nové měny v poměru 1:50 a majiteli bylo vyplaceno 1400 korun, což byla cena pánského obleku. Stát takto "koupil" všechno "zcela legálním" způsobem, abychom použili žargonu té doby. Co se týče obecného výsledku reformy se teď konstatuje, že reálné mzdy většiny obyvatelstva poklesly (12). Je těžké zjistit (pokud je to vůbec možné), o kolik; bylo by to velmi zajímavé, neboť snížení o 25% umožní 8 let zlepšovat životní úroveň o 3% ročně, než se dorazí na původní úroveň.

dovolila komunistické straně začít alespoň ve finanční sféře s "čistým stolem", pokles životní úrovně usnadnil nábor žen z domácností do průmyslu a na druhé straně reforma definitivně zbavila posledních ilusí ty, kdo je ještě měli a přispěla ke krystalisaci, či spíše k nelitostné polarisaci partnerů v hospodářském životě.

Začíná tedy druhé období, období částečného ekonomického probuzení, období, kdy průmyslové, zemědělské a obchodní fondy nejsou ještě úplně amortisovány nebo lépe řečeno projedeny. Situace se poněkud stabilisovala: nezbylo už nic k znárodňování, politický teror poněkud povolil. Hospodářská situace ukazovala jasně, že už definitivně uplynulo období, kdy se "poroučelo větru dešti", nicméně nový systém se už dobře zakořenil jak o tom svědčí chronická "napětí ve zdrojích". Po prudkém, bouřlivém a neuspořádaném prvním období se strany zakopávají ve svých posicích; říkáme jasně strany (v množném čísle), protože zájmy těch, kterým se podařilo vyšplhat se až nahoru a těm, kteří zůstali dole, se rozešly. Politickým a hospodářským vývojem se objevují na scéně dva partneři či spíše protivníci, jejichž boj, jelikož trh je vyřazen, se stává obsahem hospodářského života. Z jedné strany centrum, které nyní dobře zná nepříznivou situaci v národním hospodářství a které vyrazí klín klínem, přičemž vědomě ignoruje z politických důvodů skutečné příčiny, pokouší se ždímat podniky, aby dostalo víc nejen pro hospodářství, ale také pro tajné politické cíle, na druhé straně podniky, jejichž zařízení stárnou, neboť všechny jejich jimi vytvořené prostředky jsou jim centrem odnímány, podniky, které v podstatě reprezentují pracující lid. Tento výraz neznamena dělníky, ale všechny, kdož pracují, aniž by měli právo a možnost vědět pro koho, jejichž věčná touha, lidská a úplně přirozená je jako ve všech zemích a ve všech systémech pracovat méně za lepší plat, zvláště proto, že zásada více peněz za více práce neplatí. Nicméně situace není tak temná a beznadějná. Vzhledem k socialistické racionalizaci (=monopolisaci), trvalému a úplnému nedostatku ve všech oborech, neexistenci trhu a politickým faktorům neexistuje nebezpečí likvidace podniku, ať už je jakýkoliv; základna pro boj je tedy dostatečná. Na čem záleží, je obratná politika, která těžší ze systému ukazatelů: hlavně skrývat rezervy a vyjednat s centrem plán, který se dá snadno splnit a který následkem toho umožňuje vést pohodlný život. Neboť jediná důležitá motivace, která platí také v novém systému jsou platy, a protože tyto jsou zaručené - zbývají jen prémie. Oba protivníci - centrum a podniky - se vrhají do studia ukazatelů. Centrum se snaží je neustále zdokonalovat, zatímco v zásadě celá intelektuální kapacita podniku se soustřeďuje na jejich slabé body a těch je dost. Konkurenční boj zdegeneroval v absurdní a tragikomickou frašku ke škodě země.

Pro ilustraci několik příkladů:

Jedním z hlavních ukazatelů byla od začátku hrubá výroba, která sama o sobě nevyjadřuje aspekty kvality, rentability apod., a proto se s ní dá libovolně manipulovat. Hrubá výroba zahrnuje například také hodnotu výrobku subdodavatelů daného podniku. Je tedy účelné mít v plánu montáž nebo zpracování součástí a polotovarů dodaných jinými podniky a není

vhodné dávat příliš pozor na jejich ceny, neboť vstupují bez potíží nejen do výrobku podniku, ale také do jeho ukazatele hrubé výroby.

Jinou metodou je zvolit velmi drahé suroviny a komplikované výrobní postupy - náklady na výrobu stoupnou, ale hrubá výroba také a o to tady jde (místo, co by se nějaká součást vyrobila jednoduchou operací, třeba lisováním, je lépe ji vysoustružit pokud možno z nerezavějící oceli, poněvadž to vynáší). To platí i v obráceném směru: podnik, který by dokázal vyrábět jednodušeji, nemůže tak učinit přímo, poněvadž jeho hrubá výroba by klesla a to by byl smrtelný hřích. Mimo to by to uvedlo celý systém do nesnázi, neboť poklesy hrubé výroby se netrpí. Abychom oslavili blížící se 25. výročí této zajímavé společenské hry, uvádíme doslova převzatou část článku "Výkony versus zisk" nedávno publikované (13). Výkony jsou jednou kategorií indexu,

jejíž podstatnou součástí je hrubá výroba. Daný příklad je teoretický podle autorů článku pp. Cyhelského a Matějky. Předpokládejme dvě nekooperující automobilky, jež vyrábějí veškeré části svých vozů, které pro jednoduchost rozdělíme do dvou základních skupin na motory a karoserie. Hodnota měsíční produkce je následující:

Náklady na					
automob.	výkony	motory a souč.	karoserie	konečnou montáž	zisk
1	200	90	70	20	20
2	400	180	150	30	40
Celkem	600	270	220	50	60

Tyto automobilky si rozdělí svůj program tak, že první bude vyrábět motory, druhá karoserie a současně bude provádět konečnou montáž. Předpokládejme, že v důsledku toho při stejné celkové produkci automobilů dojde ke zlevnění výroby motoru ze 270 na 250. ke zlevnění výroby karoserií ze 220 na 210, avšak náklady na dopravu motoru budou činit 40. Takováto specialisace výroby je neekonomická, neboť celkové náklady vzrostou o 10 a o tutéž částku poklesne zisk.

Jsou-li však podniky zainteresovány primárně na výkonech, pak na tomto dělení výrobního programu budou mít značný zájem, neboť výkony výrazně vzrostou. Bude-li kupř. celková ztráta rozdělena stejným dílem na oba podniky (zisk podniku 1 poklesne na 15, v podniku 2 na 35), pak hodnoty ukazatelů se změni takto:

Náklady na						
automob.	výkony	motory	karoser.	doprava motorů	montáž	zisk
1	265	250	-	-	-	15
2	600	265	210	40	50	35
Celkem	865	515	210	40	50	50

V obou automobilkách došlo tedy při nezměněné hodnotě vyrobených automobilů v důsledku kooperace k podstatnému (32.5% a 50%) růstu výkonů za cenu společenské ztráty.

Uvedená varianta přitom není ještě nejhorší. Výkony lze podstatně zvýšit i tím, že jeden podnik bude vyrábět motory druhému. V daném případě vzrostou výkony o hodnotu motoru, ale zisk (produkt pro společnost) klesá o dopravní náklady, aniž by docházelo k jakékoliv kompenzaci na nákladech výrobních. Konec doslovné citace.

Dále autoři ještě vysvětlují, že v druhém případě byl ukazatel kooperace 1,44, což znamená, že ve výkonech vykazovaných oběma podniky, v účetních a statistických výkazech je každá jednotka finálního produktu zahrnuta 1,44krát.

Již z tohoto příkladu je zřejmé, že čím vyšší je kooperace, tím vyšší jsou při daném finálním produktu (daném objemu vyrobených materiálních statků) výkony.

Jiný příklad ukazuje, jak vyšší ekonomická jednotka může plnit úkoly stanovené státním plánem uniknout skutečné odpovědnosti za zásobování obyvatelstva a může skrýt rozdíly mezi potřebami obyvatelstva a plány podniku (14):

Je nemožné sjednávat s podniky smlouvu o jednotlivých výrobcích, ty se musí seskupovat. Může se vyskytnout následující situace:

obchod požaduje	podnik nabízí	
výrobek A	4 miliony	1 milion
výrobek B	1 milion	4 miliony
celkem	5 milionů	5 milionů

Protože výrobky A a B figurují ve státním plánu pod jedním symbolem, podnik může klidně přijmout plán a splnit jej. Samozřejmě je možné, že děti ve škole budou mít například hodně tužek a málo sešitů, ale prémie jsou zajištěny. (Osobní poznámka autora: autorkou tohoto článku je pravděpodobně dosti mladá žena, jinak by se nemohla rozčilovat nad věci, která je již po léta součástí abecedy každého socialistického podniku. Triky tohoto druhu se svěřují začátečníkům). Ale ukazatele nejsou jen ve výrobě, nýbrž i v jiném důležitém oboru, totiž ve mzdách. Jeden z ukazatelů, určený ke kontrole mezd, stanoví, že se nesmí překročit určitý mzdový průměr v nějaké jednotce, v dílně. Hospodářská jednotka, která si zajistila příjemný plán a která chce klidně využívat svých rezerv a zlepšovat příjmy svých zaměstnanců (někdy jen těch privilegovaných), reaguje zcela logickým způsobem: přijme několik zaměstnanců, často žen, kterým moc neplatí, ale také od nich nechce, aby hodně pracovaly. Jsou tady, aby snížily mzdový průměr, v určitém ohledu obdoba Gogolových "Mrtvých duší". Toto řešení má ještě jinou výhodu, že je možno se jich zbavit v okamžiku, kdy jednotka chce zlepšit ukazatele produktivity práce.

A na konec jeden příklad ukazující, jak mohou záviset spotřebitelé na ukazateli prémie nákupčího obchodu (15). Systém chce nutit například nákupčího konfekce, aby dobře vybíral kvalitu a množství toho, co nakupuje: 50% jeho prémie závisí na skladbě zásob. Musí být také zainteresován, aby se hodně prodalo: 50% jeho prémie závisí na plnění maloobchodního obratu. Ale co se stane, když vidí, že nebude splněn plán obratu? Nákupčí chce zachránit svých 50% prémie závisících na zásobách - už nenakupuje a je věcí prodavaček, aby prodaly, co je neprodejné. Příklad citovaný v článku:

Nenakupují se dámské šaty z Treviry, třebaže jde o exportní souběh, který má vynikající vlastnosti a dobrou módnost. Nákupčí však řekne: Já to bohužel nesmím koupit, protože mám tolik pánských zimníků nebo dámských letních bavlněných šatů bez rukávů, že mám skladový normativ naplněn a nesmím tento kvartál nakupovat.

Všechny uvedené příklady jsou jen ukázky, a to možná ne ty nejdůmyslnější, ale umožňují udělat si představu o tom, co znamená nahradit trh ukazateli.

Dále jsou na řadě politické karty. V prvním období exklusivní zbraň centra se dostává také na druhou stranu barikády. Zvláště velké podniky umějí obratně mobilisovat místní a krajské výbory komunistické strany, které mohou mít značnou politickou váhu a uplatňují pomocí ÚV komunistické strany velký tlak na centrum, představované obvykle ministerstvem (tentýž princip se uplatňuje stejně na nižších úrovních). Ústřední výbor je teoreticky na straně ministerstva, ale jen nepřímo. Technické kádry ministerstva jsou někdy smířlivé ve vyjednávání s podniky, poněvadž znají dobře absurditu systému, nemají prostředků, aby

mohli skutečně zasáhnout a konečně pracovali v těchto podnicích, než přišli na ministerstvo a po příští čistce (nebo reorganizaci) nemohou prakticky jinde přistát, než v nějakém podniku svého sektoru. Je zřejmé, že si nebudou dělat zbytečné nepřátele.

V tomto druhém období se bumerang vržený po roce 1948 do citlivého mechanismu národního hospodářství obrátil proti centru. I když existují dva druhy občanů, členové komunistické strany a ti ostatní, v boji za prémie jsou sjednoceni. Podniky tvoří solidní frontu proti intervencím centra a stávají se stále více imunní proti jeho zásahům. Podniky, které zajímá jenom splnění plánu, aby mohly být vyplaceny prémie, vylepšují protiukazatelovou obranu, brání se proti změnám ve výrobě, proti technickému vývoji, poněvadž to jen přináší riziko v prémiech a nutnost duševního úsilí, zatímco za normálních podmínek se požaduje úsilí od funkcionářů podniku jen v období prověrky efektivnosti a "montáže" plánu na příští rok, potom je možno zase upadnout do rutiny a každodenní letargie nebo se věnovat vlastním koníčkům. Reálné zvyšování výroby se děje téměř výlučně snižováním kvality. Inovace, pokud jsou na ně vůbec peníze a zakládají-li se na vlastní technice, se realisují tak pomalu, že v okamžiku zahájení provozu jsou nové továrny zastaralé a rekonstrukce nebo modernisace (nových továren!) jsou nezbytné dokonce ještě před zahájením provozu.

Posice centra se od základu mění. Období "posvícení", kdy byly likvidovány škrtem pera továrny, rozdávány peníze, manipulována a přemísťována pracovní síla, patří definitivně minulosti. Centrum se ocitá v defensivě vlivem synergického účinku politického a hospodářského systému. Dole nikdo nic nerozhodne, ať jde o cokoli, všechno se postupuje vyšším orgánům. Centrum je přetíženo, z praktických důvodů se nemůže zabývat než velmi naléhavými případy - není čas řešit problémy při jejich zrodu, kdy řešení je možné a účelné. Tak se centrum stává družstvem hasičů, které běhá od jednoho požáru k druhému, aniž by mohlo uhasit nějaký požár definitivně. Jde vždy jen o určité zmírnění potíží, ale nikdy o opravdové řešení a skoro vždycky o finanční injekci na účet celého hospodářství.

V tomto období se stabilisuje celá řada problémů (byty, zásoby, investice, zkrátka celé hospodářství), které se centrum snaží vyřešit (v současné době už asi 13-15 let) bez nejmenšího úspěchu. Metoda mobilisování národa pro řešení nejnaléhavějších problémů ("bitva o zrna") praktikovaná zvláště v prvním období, upadá pomalu, ale jistě v zapomnění. Nic neřeší, spíše naopak; dokonce i centrum to začíná chápat.

Pan F. Castro to nedávno prokázal v praxi. Vrhnul celý národ do "bitvy o cukr". Očekávaných výsledků se ani zdaleka nedosáhlo, ale podařilo se přece jen zanedbat a vážně ohrozit produkci kávy, tabáku aj. (16).

Hospodářské vztahy a obecně ovládnutí systému se stávají stále složitějšími, neboť přes všechno úsilí není možno je udržet ve statickém stavu. Pohyb mezinárodního trhu, dovoz moderních zařízení, i bezvýznamný technický vývoj se vymykají neustále pravidlům systému, vedou k "deformacím" a prohlubují zmatek.

Národní hospodářství se stalo kolosálním monstrem, které se pomalu pohybuje a vybírá si samo svou vlastní cestu. Jeho zvládnutí je velmi obtížné, ne-li nemožné. Výsledky intervencí se projevují až po relativně dlouhém čase a jsou často překvapující, čemuž není možno se divit vzhledem k labyrintu tvořenému systémem a protichůdnými hospodářskými a politickými zájmy různých vrstev a skupin obyvatelstva.

Velká "reorganizace" roku 1958 například byla zamýšlena alespoň podle oficiálního tvrzení jako hospodářská reforma. Nicméně řadoví občané ji pocítovali jako pravidelnou čistku, která trochu připomíná pozdější čínskou kulturní revoluci. Akce dělala dojem, že cílem bylo nahnat strach také stranickým kádrům, které "změšřáctily". Možná, že vedení strany si uvědomilo "obklíčení" centra hospodářskými jednotkami dobře zakopanými v jejich posicích

a chtělo rozbít neblahý dobře zaběhaný mechanismus. Ať již je tomu jakkoliv, výsledek byl zcela obrácený, než to, co se zamýšlelo. Problémy, o jejichž řešení se usilovalo, se staly ještě obtížnější.

Třetí období asi od začátku šedesátých let je obdobím určité resignace. Většina výrobního zařízení je odepsaná, byty, které zůstaly léta bez údržby, se začínají hroutit, stejně tak jako dopravní síť. Je to období, kdy se přestává s hlučným vyhlásováním pětiletých plánů, které se ukazují jako příliš optimistické dlouho před uplynutím lhůty. Od roku 1963-64 je hospodářství řízeno ročními "operativními" plány, tento výraz ukazuje dobře improvisační charakter těchto plánů. Problémy dobře zakořeněné během dvou předcházejících období, se stále prohlubují, přičemž nejzávažnější je neefektivnost investic, které pohlcují stále více finančních prostředků s katastrofálními výsledky. Materiálové náklady výroby stále rostou. I z opatrných oficiálních náznaků vyplývá, že pokračovat, znamená vyrábět, aby se vyrábělo. Nicméně se objevují i pozitivní prvky, neboť toto období je obdobím probuzení i těch, kteří věřili. Nadále je zřejmé, co je ve hře a že není možno pokračovat stejným způsobem. Podniky se snaží zachránit, co se dá a znovu objevit skoro zapomenuté principy podnikání, aniž by ovšem chtěly a mohly vyřešit interní problémy (disciplína, pracovní morálka, vhodná hierarchie). University produkují absolventy v počtu počítaném na rozvoj hospodářství, ke kterému nedošlo. Jejich úroveň není homogenní, je někdy nízká, ale i slabí absolventi převyšují úroveň již léta se bortícího hospodářství. Není možno se vyhnout tlaku technického rozvoje západních zemí, začínají se se zpožděním dovážet první počítače.

Je snad typické, že se už od roku 1964 používá počítače na děrné štítky pro třídění a registraci stížností adresovaných prezidentu republiky.

I když dovoz počítačů se děl velice překvapivým způsobem na centralistický a puntičkářsky plánovaný systém (každý podnik dováží jinou značku nebo aspoň jiný model) - v roce 1970 bylo v provozu 235 počítačů v 45 typech, z toho 56 počítačů Minsk 22 dodaných prakticky bez software (17) I když nové metody řízení dlouho živoří v ústraních (školách, výzkumných ústavech), protože jsou většinou neslučitelné se systémem a chybí jim solidní základna a zázemí, i tento pomalý a ostýchavý vývoj ukazuje dostatečně absurditu a zaostalost systému. Konstatuje se, že nejen průmysl je zastaralý, ale i oficiální přístup k problémům nedává žádnou naději na příznivý obrat, protože komunistická strana odmítá vzít v úvahu skutečnou situaci.

Shrnuvše takto charakteristické rysy a historii systému můžeme se zabývat jeho praktickou odezvou v různých odvětvích národního hospodářství.

PRŮMYSL

Napřed několik obecných poznámek, týkajících se výrobních jednotek - podniků.

Struktura:

Ve srovnání s obvyklou strukturou západních podniků je možno konstatovat následující rozdíly:

Hypertrofie investičních odborů.

Pro nedostatek inženýrských firem, který trval v absolutní formě 10-15 let a ještě trvá, jsou podniky nuceny zaměstnat někdy značný počet zaměstnanců, kteří se zabývají budoucími investicemi, generálními opravami, rekonstrukcemi a všemi trochu rozsáhlejšími údržbovými akcemi. Produktivita těchto zaměstnanců je nevyhnutelně nižší než produktivita zaměstnanců inženýrských firem; zabývají se vším a nemohou se vyrovnat specializovaným technikům. Na druhé straně jsou často jediní, kteří mohou shromáždit údaje pro rekonstrukce, investice atd. vzhledem k tomu, že technická úroveň vedoucích všeho druhu ve výrobě je nízká a navíc se tyto lidé zabývají hlavně různými druhy improvizací, aby udrželi továrnu v chodu.

Hypertrofie nákupních oddělení.

V podmínkách "trhu" kontrolovaného dodavatelem je situace v surovinách, dílech a polotovarech, zkrátka v materiálních potřebách neustále kritická. Jsou podniky, které zaměstnávají družstva nákupčích, kteří křížují republiku všemi směry, aby zajistili zásobování továrny. Splnění plánů a následkem toho prémie často závisejí na jejich úspěchu. Je to skutečně pozoruhodný výsledek "plánování".

Tato honba za dodávkami nabývá někdy tragikomických rysů. V posledních letech před rokem 1968 byli soudně stíháni nákupčí, protože se pokoušeli vyloudit dodávky pomocí malých dárek nabízených vedoucím dodavatelského podniku (importovaný koňak, dámské punčochy atd.). Je třeba podotknout, že soudy nemohly prokázat osobní obohacení nákupčích, pomineme-li prémie.

Hypertrofie mzdových oddělení.

Výpočet mezd je dosti komplikovaný vzhledem k prémiovému systému, sociálním přídávám, které závisejí na různých faktorech a konečně i vzhledem k tomu, že veškeré platy a odměny se vyplácejí hotově.

Deník Lidová Demokracie konstatuje (18), že příručka o sociálním zabezpečení pracovníků má 280 stránek, příručka o nárocích pracujících důchodců 114 stránek, příručka o dani ze mzdy 162 stránek, příručka o nemocenském pojištění pracovníků 379 stránek a příručka o dávkách v mateřství a přídávkách na děti 256 stránek. Nicméně tento počet stránek není vždy dostatečný, spíše naopak. Nedávno se diskutovalo jeden a půl roku o tom, jak se mají vypočítat platy technických a hospodářských pracovníků, když jsou na normální roční dovolené. Tato diskuse byla ukončena v Hospodářských novinách (19) prohlášením odpovědného ministra, že výpočet je nemožný na základě platných předpisů a že tedy bude připraven návrh, který by výpočet umožnil.

Dále je třeba se ještě zmínit o armádě administrativních pracovníků, kteří se zabývají zprávami, dotazníky a plánovacími formuláři požadovanými vyššími orgány.

Je dáno charakterem systému, že prodejní oddělení jsou velmi malá a prodejní náklady jsou rovněž velmi nízké (jsou výjimky ve spotřebním průmyslu). Z politických důvodů pak chybí skutečná osobní oddělení, která by sloužila výrobě.

Intensita a produktivita práce.

Intensita práce je velmi rozdílná, rozpětí je velmi široké. Největší intensita vyrovnávající se či překonávající "kapitalistické normy vykořisťování" se vyskytuje zvláště v oborech, kde většina zaměstnanců jsou ženy (protože ty se neumějí tak bránit jako muži) - tj. v textilním, potravinářském a značné části lehkého průmyslu.

V již citovaném článku "Problémy za podrážkami" se konstatuje, že v továrně na obuv bývalých závodů Baťa v Partyzánském se vyrábí 900-1300 párů obuvi na linku a skupinu, rekord u Bati tam byl 1 000 párů. Od Baťových dob nebyla továrna nijak výrazněji modernisována, organizace a zásobování jsou nyní podstatně horší než dříve. Problém "dábelského" pracovního tempa se tedy jaksi nejeví jako čistě kapitalistický. Ostatně již před rokem 1968 prohlásili někteří zástupci textilního průmyslu, že využívání pracovní síly dosáhlo určité meze, která už nemůže být překročena.

S nejslabší intenzitou práce se shledáváme v určitých oborech, kde přímá technická kontrola je obtížnější nebo v daných podmínkách nemožná, například v některých montážních podnicích nebo v některých odděleních údržby, která jsou opravdovými rekreačními centry.

Je tomu přibližně stejně s produktivitou. Je dosti vysoká v zastaralých závodech v zanedbávaných sektorech (textil) a nízká ve favorisovaných sektorech.

Toto trochu subjektivní tvrzení je založeno na skutečné situaci, částečně také na nákladech na jeden dolar, dosažených různými průmyslovými obory v zahraničním obchodě (viz dále v tomto textu). Oficiální údaje týkající se přímo produktivity a jejího růstu nemají valnou cenu vzhledem k již popsaným manipulacím.

Úroveň techniky a organizace.

Je velmi nízká, zvláště, co se týče organizace. Je to způsobeno již uvedenými faktory, zvláště pak obrácenou hierarchií klíčová místa jsou často obsazena neschopnými lidmi a systémem obecně, kolísavým zásobováním (nárazová výroba za každou cenu), neúplnými investicemi, špatnou kvalitou výrobního zařízení a surovin.

Co se týče nízké technické úrovně, je třeba zaznamenat mimo jiné následující faktory: dlouhá léta se vyrábělo na základě předválečné technické dokumentace, což mělo ze začátku uspávající účinek na technická oddělení a posléze vedlo k úplné paralýze; vyvíjením zdánlivě horečnaté činnosti se lidé odnaučili skutečně pracovat.

I ukazatelé v tom hrají svou roli. Poněvadž normální trh byl odstraněn, snažilo se centrum nahradit jej ukazateli; ve strojním průmyslu bylo zavedeno a možná ještě dodnes zachováno hodnocení strojů a strojního zařízení podle váhy. Samozřejmě z tohoto hlediska byla výroba předválečných zařízení mimořádně výhodná, protože ta robustní zařízení byla pěkně těžká. Ve srovnání s kapitalisty se dostane samozřejmě podstatně méně za kilo stroje, nelze honit najednou dva zajíce. Druhý činitel spočívá v častých a svévolných změnách výrobních programů hlavně během prvních 10-15 let. Tyto změny rozhodnuté na základě politických směrnic byly prováděny s mimořádnou lehkostí vyššími kádry komunistické strany, kteří nemají odborné přípravy, či skutečného povolání, neměly ani ponětí o tom, co to byla tradice ve výrobě a kolik času je potřebí, aby se vytvořil tým specialistů, který bylo možno samozřejmě rozehnat v několika týdnech.

Příkladem toho byla továrna na letadla Avia u Prahy, která se svými více než 25 lety ve výrobě letadel se střídavě zabývala výrobou letadel, kočárků a drobné mechaniky, autobusů, znovu letadel a ještě nákladních aut.

Špatná organizace výroby spolu s nedostatkem sociálních zařízení a špatnými hygienickými podmínkami přispívala mimo jiné ke značné nestálosti pracovní síly.

Podle týdeníku Mladý svět (20) fluktuace pracovní síly dosáhla v roce 1971 téměř 20% a v podnicích a organizacích ministerstva průmyslu téměř 30%, což teoreticky znamená, že osazenstvo podniku se vymění za 3-5 let.

Pracovní morálka a disciplína a využití pracovní doby jsou velmi slabé. K tomu se došlo z velké části zásluhou komunistické strany, která provozovala (a ještě provozuje) politickou činnost v pracovní době. Politické školení (desetiminutovky), schůze a konference, vítání zahraničních státních návštěv, kdy osazenstvo vybraných podniků spolu se školáky a studenty mají vytvořit kulisu, náladu anebo alespoň dojem vhodné nálady a ještě jiné akce. .

Zajímavým příkladem tohoto podřízení hospodářských zájmů zájmům politickým byla organizace Spartakiády v roce 1960. Protože hrozil katastrofální nedostatek cvičenců, byl rychle zorganizován nábor "dobrovolníků" v podnicích. Připravovali se na vystoupení na Spartakiádě v pracovní době a samozřejmě za normální plat. Zdá se, že tato podivná forma masového socialistického profesionalismu unikla pozornosti pana Avery Brundage.

Je logické, že kdo se jde z příkazu vedení procházet v pracovní době, aby přivítal cizího státníka, (který často stejně brzy zmizí z politické scény - Sukarno, Modibo Keita apod.), anebo kdo vidí své kolegy systematicky vyseďávat v komisích a na schůzích místo práce, nebere vážně plamenné výzvy k zlepšení využívání pracovní doby.

Kvalita výroby.

Problémy s kvalitou v socialistických zemích jsou všeobecně známy. Příčina je jednoduchá: k faktorům již citovaným je třeba připojit ještě jeden důležitý. Investice jsou nedostatečné, podniky si nemohou ponechat ani odpisy; na druhé straně je třeba neustále zvyšovat výrobu, jen nerespektování kvality výrobku je prostředek, který to umožňuje a který má navíc jednu výbornou vlastnost: někdy je obtížné ho vyjádřit v ukazatelích.

Výzkum a technický vývoj (V & V).

jsou zdá se relativně dobře vybaveny, co se týče počtu zaměstnanců; výsledky jsou však mimořádně hubené. Důvody:

1) Mimořádná šíře námětů pro V & V, která vyplývá z počáteční koncepce soběstačnosti a z katastrofálního nedostatku směnitelné měny. Proto je někdy koncentrace pracovníků a finančních prostředků na jednotlivé náměty téměř směšná; řešení se táhne dlouho a není nikdy úplné a konečné.

Ani podniky ani jednotlivci nejsou obecně ochotni převzít ani tu nejmenší zodpovědnost, což vyplývá ze systému a zvláště ze skutečnosti, že technická ředitelství jsou málo kvalifikovaná - vědí dobře, že nekontrolují to, co se děje v podniku. Proto se také ukládají V & V úkoly, které je zbytečné hluboce zkoumat, což je ochotně přijímáno zvláště zkušenými výzkumníky, protože výsledek je od začátku znám na 90%. Na druhé straně se žádá od téměř osamělých výzkumníků řešení problémů, na kterých jinde na západě ztroskotaly skupiny skládající se z desítek osob a disponujícími podstatnými finančními prostředky.

2) Nedostatečné materiální vybavení, zvláště, co se týče nejmodernějších přístrojů. Pro trvalý nedostatek devis se v dovozu dává přednost výrobním prostředkům a potravinám. Mimo to jsou enormní plánovací termíny pro dovoz technických a vědeckých přístrojů. Mezi

rozhodnutím, že nějaký ten aparát je nezbytný a jeho dovozem uplyne několik let (3-4 roky v průměru).

Stává se tedy, že výzkumný úkol byl ukončen nebo zrušen a výzkumní pracovníci přiděleni jinam, když se objevují dovezené přístroje a nikdo už neví, k čemu vlastně měly sloužit.

V kapitole výbavy je třeba zaznamenat nerovnováhu personální a materiálovou mezi partnery ve výzkumu. Často proto typové dílny nedosahují úrovně odpovídající úrovni výzkumníků (dílna není schopna používat nové materiály, pracovat s požadovanou přesností), což velmi ztěžuje vývoj, ale dochází také k opačnému případu: dobře vybavená dílna není využívána tak jak by měla pro nízkou úroveň výzkumu.

3) Výzkum a vývoj jsou často odděleny od výroby, spolupráce je nedostatečná. Důvod je v systému. Podnik nepotřebuje V & V, ty jsou mu vnucovány, podnik chce splnit plán a pokud možno neměnit technologii, nepřicházet s novými výrobky, protože se vždycky riskují prémie při pokusu uvádět do práce výsledky V & V. Tyto obavy jsou dosti často oprávněné, protože výsledky V & V jsou ve většině případů jen částečné; tak jako se výroba stará jen o ukazatele a ne o skutečnou situaci, končí se V & V obvykle jen obhajobou závěrečné zprávy a od toho je ještě daleko k průmyslové aplikaci.

4) Špatná informovanost o světovém stavu techniky. Patentová oddělení byla rozprášena v "posvátcenském" období. Teprve na počátku 60. let začala jejich pomalá obnova, ale absence na mezinárodním trhu, což je nejsilnější motor V & V, stále trvá.

Jsou také opačné případy. V některých ústavech je možno najít výzkumníky, kteří nemohou opravdu pracovat, ale zatímco čekají jednou na přístroje, podruhé na materiál, jindy zase na výrobu poloprovodních zařízení, studují světovou literaturu a získávají tak velmi dobrý přehled ve svém oboru na úkor praktických zkušeností, bez kterých to v praxi nejde.

5) Problémy týkající se způsobu, jak řídit výzkum a jeho koordinaci. To je ožehavý problém v jakémkoliv normálním systému, je tedy ještě mnohem obtížnější v systému socialistickém. Nejvyšší státní orgán pro tyto věci, Státní komise pro techniku (která se počtem svých zaměstnanců vyrovná malému ministerstvu) je velmi málo homogenní, pokud jde o kvalitu jejich zaměstnanců. Jak je pravidlem všude v tomto systému, opravdu schopní jednotlivci se tam vyskytují zcela náhodně. Podstatnou většinou jsou tam lidé politicky dobře zapsaní, kteří cestují jako podivný druh "globetrotterů" křížem krážem po světě, z konference na konferenci, ze schůze na schůzi, aby shromáždili maximum informací; je třeba poznamenat, že mají sloužit nejen centru, ale i podnikům, neboť normální kontakt podniku s cizinou je velmi omezený. Tato praxe používat minimum lidí pro maximum cest a kontaktů s cizinou dobře ilustruje obtížnou situaci: málo záleží na tom, co takový jednotlivec může přivést z ciziny nebo jestli vůbec může něco přivést, hlavní starostí jeho nadřízeného je, aby nezůstal v cizině.

Všechno co tito cestovatelé shromáždí, slouží většinou "nahore" k vypracování koncepcí, plánů atd. Tyto koncepce a plány zpravidla ztroskotají z jednoduchého důvodu, že skoro nic neprofiltruje "dolů" a jestliže se přece jen něco dolů dostane, ztroskotá to na inertii systému. .

Úroveň V & V sama o sobě není homogenní; pokusíme-li se to vyjádřit průměrem, což je vždycky choulostivé, dá se říci, že úroveň je obvykle o jednu třídu nižší, než by odpovídalo oficiálnímu určení daného ústavu nebo organizace, tj. ústavy základního výzkumu mívají úroveň aplikovaného výzkumu a ústavy pro aplikovaný výzkum mívají přibližně úroveň vývojového oddělení podniku. Je to dáno v podstatě pracemi, které jsou V & V zadávány a kvalitou zaměstnanců, kterými disponují; tato kvalita je statisticky náhodná jako všude v systému. Navíc V & V se nemohou vyvíjet úměrně své práci a svým výsledkům. Musí hlavně čekat na politická rozhodnutí, umožňující zvýšení počtu zaměstnanců anebo příznivé

okamžiky v životě jejich podniku nebo nadřízené organizace, které jsou ostatně velmi vzácné. A v těch okamžicích je třeba rychle obsadit přidělená místa, která by jinak propadla na konci roku. Zřejmě jen část takto získaného personálu má kvality potřebné pro danou práci.

Struktura zaměstnanců výzkumné a vývojové základny byla v roce 1967 podle (21):

<i>celkový počet zaměstnanců</i>	137579
<i>z předcházejícího počtu odbor. pracovníků</i>	90177
<i>z počtu odborných pracovníků</i>	
1) <i>s vysokoškolským vzděláním</i>	32 544
2) <i>s úplným středním odborným vzděláním</i>	38615
3) <i>vědečtí pracovníci</i>	5890
<i>administrativní pracovníci</i>	10549
<i>dělníci</i>	30393

Příliš často se stává, že se dlouhá léta vyvíjí výrobní postup, aby se ušetřily devisy, ale nakonec se stejně zakoupí v zahraničí. Tím se za něj zaplatí dvakrát.

Vynálezy a zlepšovací návrhy (22).

Vynálezy	1960	1965	1968
Počet přihlášek	6714	6426	5879
Počet udělených patentů	3801	3539	3724

Zlepšovací návrhy

Počet podaných návrhů	296437	195276	113766
Počet přijatých návrhů	160654	111301	66846

Pokles odpovídá zastavení či citelnému zpomalení technického rozvoje; proto chybí velký počet "malých" vynálezů, které nepřinášejí revoluci, ale konsolidují pozici výrobků na trhu. Tyto "malé" vynálezy provázejí vždy intenzivní práci na vývoji technologie nebo výrobku, k čemuž dochází jen zřídka. Ekonomický systém favorizuje technickou stagnaci. Vedení a někdy i personál podniku považují vynálezce za nebezpečného člověka, který chce uvrhnout podnik do zmatku a do nebezpečí ztráty prémie. Samozřejmě každý vynález není zdaleka ekonomicky výhodný. Často se nedají okamžitě rozpoznat možná rizika, ale hlavně jsou vynálezy posuzovány často osobami, jejichž úroveň na to nestačí a neexistuje tlak boje o přežití.

To odpovídá trochu poměrům ve stejném oboru v USA. Zde jsou to také malé a střední podniky, které přicházejí s "opravdovými" vynálezy. Velké podniky vlastníci enormní množství patentů pocházejících z normálního technického rozvoje často raději vyčkávají - wait and see - a případně skoupí potom vše, co je zajímavé, neboť mají peníze, jsou stabilní a také ony vlastně nebojují přímo o přežití.

Dále velký nivelizační tlak, závist, nevraživost, nenávisť vůči těm, kteří by byli schopni poctivě si vydělat víc než ostatní, jsou důvodem, pro který není vynález posuzován podle své technické a ekonomické hodnoty, podle svého přínosu podniku nebo národnímu hospodářství, nýbrž hlavně podle výše odměny, kterou by vynálezce mohl dostat. Jestliže tato odměna překračuje určitou ostatně velmi nízkou hranici, vedení podniku se snaží vyhnout smlouvě s vynálezcem, aby zachovalo "klid" v podniku, neboť "pracující lid" nesnáší takové černé ovce.

Není překvapující, že zlepšovací návrhy se uplatňují lépe v kapitalistických podnicích. Proč? Zlepšovací návrh by se měl vždy týkat oboru vyšší kategorie, než do které patří jeho autor, totiž normálně kvalifikovaný dělník by měl podávat zlepšovací návrh na technické úrovni mistra, mistr na úrovni inženýra. Tento by je neměl podávat vůbec nebo by za ně neměl být přímo odměňován, protože tvůrčí činnost by měla být podstatnou částí jeho funkce v podniku, a odměna za jeho iniciativu a tvůrčí přístup k práci by měla být vyjádřena rychlejším postupem a zvýšením platu. Ale poněvadž kariéra v socialistickém systému je záležitostí politickou a plat inženýra se neliší zřetelně od platu dělníka (plat inženýra může být i nižší) a je tomu stejně tak s dělníky specialisty, podávají se často zlepšovací návrhy, které vyplývají z normální denní činnosti. Jestliže odměna za ně není příliš vysoká, jsou přijímány podnikem s vděčností, neboť počet patentů a zlepšovacích návrhů figuruje také v souboru ukazatelů. Odměna má být v souladu s úsporami dosaženými podnikem použitím vynálezu nebo zlepšovacího návrhu. Samozřejmě je velmi těžké, zvláště jde-li o zlepšovací návrhy, prokázat skutečné dosažené úspory. Odměna za vynálezy, i když jde o vynálezy skutečně úspěšné, je kalkulována tak, aby se vynálezce "neobohatil". Mimo to ochrana vynálezu v socialistických zemích a zvláště v SSSR neexistuje (viz kapitolu SSSR a RVHP). Co se týče přihlášek vynálezů na západě, jsou náhodné, neboť kvalita vynálezu hraje často podřadnou roli, vynálezce si musí zjednat podporu odpovědných míst obecně politickými cestami.

Musíme se snad zmínit o postoji odpovědných míst k otázkám vynálezů v prvním "posvátcenském" období. Ještě před rokem 1948 měla skupina výzkumníků bývalých závodů Baťa v čele s panem Wichterlem velmi zajímavé patenty v oboru polyamidů (známých pod jménem nylon), které se z určitých hledisek vyrovnaly nebo i překračovaly úroveň světového vývoje. Po roce 1948 "odpovědní" pracovníci odmítli pokračovat v placení anuit zakládající své rozhodnutí na pozoruhodném argumentu: "nebudeme zbytečně platit peníze kapitalistům". Před několika lety byla zakoupena továrna na polyamidy u holandské firmy AKZO v Arnhemu.

Protože výsledky hnutí zlepšovacích návrhů a vynálezů jsou stále neuspokojivé, snaží se centrum přilákat zájem schopných lidí k důležitým problémům tak zvanými tematickými úkoly, na jejichž řešení je vypsána ještě dodatečná odměna. Mezi jejich náměty se objevují často problémy, na kterých ztroskotal celý svět to je odpověď průmyslových sektorů na tlak centra, který od nich náměty požaduje nebo naopak se tam vyskytují takové úkoly, které mají zlepšit mizerné odměňování určitých skupin inženýru a techniků, poněvadž je zřejmé těm, kteří trochu vědí, o co jde, že kromě dané skupiny se nikdo jiný nemůže pokusit o řešení problému, nemá-li technické vybavení. Skutečné výsledky hnutí vynálezů a zlepšovacích návrhů byly v roce 1969-70 vyjádřeno v absolutních číslech na úrovni Bulharska (23).

Je známo, že v otázkách patentů předpokládají někteří lidé, kteří se často prohlašují za pokrokové, že znárodněním průmyslu se dosáhne likvidace patentových bariér a tím k lepšímu využití dosažené technické úrovně a urychlení následujícího technického rozvoje. Nic není tak daleko od skutečnosti; teoreticky by bylo možno dosáhnout zlepšení jenom jednou v okamžiku první výměny informací, ale to je všechno. Ve středním nebo dlouhém výhledu by to znamenalo zastavení technického pokroku, protože je vždy jednodušší a pohodlnější pokračovat v dobře zavedené výrobě a pobírat prémie pro socialistický podnik, nebo si zachovat zisky a kontrolu trhu pro podnik kapitalistický, než na sebe vzít riziko technického vývoje se všemi s tím souvisejícími komplikacemi a následky.

Konečně bychom se v této kapitole měli také zabývat socialistickým soutěžením, které by mělo nahradit přirozenou konkurenci, jak to občas předkládají západnímu veřejnému mínění

určení "pokrokáři" disponující mimikou hráče pokeru a doufající, že tato veřejnost nejsou informovaná, spolkně tuto ekonomickou delikatesu. Socialistické soutěžení, nebo spíše to, co se o něm říká, má vyvolat dojem, že občané pilně budují socialismus předhánějíc se vzájemně v nadšení bez jakéhokoliv nároku na kompensaci (cílem socialistického soutěžení by mohlo být kompenzovat příliš zjevné politické a hospodářské nedostatky systému). Socialistické soutěžení probíhá v Československu téměř 25 let s maximy a minimy podle politických okolností. Dochází k němu na všech úrovních hierarchie a jeho podstatným prvkem jsou socialistické závazky, kterými se jednotlivci nebo skupiny zavazují udělat něco, co by mělo být mimořádné, ale co v 99 % případů spadá do jejich povinností vyplývajících z jejich normální činnosti.

Socialistické soutěžení se stalo během doby politickou kartou sloužící tu zájmům podniku, tam zase zájmům jednotlivce nebo skupiny lidí, kteří chtějí postoupit v hierarchii komunistické strany.

Závazky se totiž dává najevo politická aktivita. A tak podnik, který ví, že musí zvýšit výrobu a ví, že je to dobře možné, předloží část zvýšení jako opatření přijatá vedením podniku a druhou část jako závazek zaměstnanců v rámci socialistického soutěžení. Výsledek je tentýž, jako by vedení podniku převzalo veškeré zvýšení jako svůj úkol, ale politicky mluví způsob se závazkem mnohem víc ve prospěch místních funkcionářů komunistické strany. Samozřejmě pokud se vůbec podaří závazek splnit, poněvadž během času se vyvinula jiná praxe. mnohem jednodušší a přímější, která spočívala v hlučném vyhlásování závazků a mlčení v době, kdy měly být splněny. Tato praxe prakticky zobečněla v šedesátých letech.

Ve skutečnosti nemůže socialistické soutěžení nahradit normální konkurenci, protože člověk je nucen se zúčastnit boje, kterým je konkurence a bojuje se s určitým cílem: zlepšit sociální postavení, životní úroveň, dosáhnout osobního uspokojení v kariéře nebo docela jednoduše ekonomicky přežít.

Srovnání se světem sportu by snad mohlo být užitečné: kluby druhé ligy nebojují o nic: chtějí se při nejmenším udržet ve druhé lize nebo raději postoupit do první ligy. kde jsou hráči lépe placeni a klub má větší příjmy. A všichni dohromady se nesnaží dokázat své sportovní schopnosti jen aby mohli klidně konstatovat, že národní mužstvo se skládá z podivných diletantů postavených mimo soutěž.

V socialistickém systému není reálných důvodů pro takovou umělou a neúplnou soutěž. Za prvé vertikální pohyb v hierarchii jinak řečeno kariéra nepřipadá v úvahu pro ty, kdo nejsou členy komunistické strany a pro ty jen tehdy, jestliže věrně sledují linii strany. Poctivý, neúnavný, ale politicky slabý (což znamená, že jeho názory se úplně nekryjí s názory komunistické strany a to v jakékoliv věci) "soutěživec" rychle přijde na to, že jeho úsilí není kompenzováno a že zůstane stát -zatímco ostatní jsou povyšováni, ledaže by se "zapojil". Dále vzhledem k nízké životní úrovni se všichni ženou jen za penězi. Ví se, že kritéria a zásady soutěžení jsou formální a nemohou být jiné. Jestliže někdo pracuje lépe a více, má být lépe placen nebo povýšen. Je zbytečné hrát komedii kolem tak jednoduchého principu. Konečně vzhledem k rozdělení občanů na první a druhou třídu továrny a podniky patří "jim", "my" tam jenom pracujeme v jejich zájmu a záležitost je tedy ještě komplikovanější. Zatímco dříve bylo možno vyjednávat s majitelem nebo vedením podniku nebo proti nim bojovat, v případě potřeby i pomocí stávk, není v novém systému přímého partnera. Předpisy přicházejí shora a jsou definitivní; i když vedení podniku se často pokoušejí dosáhnout u centra zvýšení platu, aby měla klid a mohla chtít od zaměstnanců. aby pracovali, výsledky jsou hubené a v této atmosféře ani malá zvýšení nepřispívají k rozumnému klimatu.

A tak se pokračuje ve hře socialistického soutěžení a vyhlašují se "nejlepší pracovníci", kteří dostávají tu skromnou část peněz, tam zase prapory, diplomy nebo knížky.

Je zajímavé, jak deformované mezilidské vztahy a nivelisující tlak prakticky zlikvidovaly snahu centra povzbudit socialistické soutěžení finančními odměnami. Tyto odměny byly zahrnuty v malých pracovních jednotkách do prémie následujícím způsobem: je k dispozici určitý obnos prémie pro pracovní skupinu; prémie se rozdělí a jeden nedostane prémie a stane se "nejlepším pracovníkem" skupiny a obdrží svůj podíl z titulu socialistického soutěžení. A jsou i jiné alternativy: pracovník, který dostává dobré prémie není navržen na kandidáta na "nejlepšího pracovníka", aby neblokoval odměnu jinému. Jestliže podmínky jsou tak obtížné, že nemůže nominaci uniknout, přijme odměnu, ale dá ji k dispozici skupině nebo přímo nějakému spolupracovníkovi, podle dohody ve skupině. Jestliže s nominací není spojena žádná finanční odměna, zakořenil se po určité únavě v počátcích systému systém "opravdové" soutěže. Členové skupiny se stávají jeden po druhém "nejlepším pracovníkem" skupiny a nemohou si tedy navzájem nic závidět.

Socialistické soutěžení jako důležitý faktor ve výrobě existuje jenom na papíře v propagandě komunistické strany, jeho skutečný přínos je nulový.

Současný stav a úroveň průmyslu.

Pro hodnocení skutečné úrovně průmyslu vezmeme za základ strukturu obchodních výměn s Německou spolkovou republikou, která patří v Evropě nepochybně k nejvyspělejším zemím. Uplatnit se na německém trhu znamená, že dané výrobky mají nezbytnou technickou úroveň, nebo ji nemají a jsou následkem toho prodávány za nízkou cenu, ale jsou ještě prodejné tato druhá alternativa je přístupná samozřejmě jen socialistickému státu, který si může dovolit prodávat za jakoukoliv cenu. Statistika (24) za rok 1967 ukazuje, že celkový čs. vývoz do Spolkové republiky dosáhl 738 894 000 korun. Z toho bylo:

strojírenské výrobky	27 417 000 korun
traktory a zem. stroje	6 085 000 korun
automobily	13 778 000 korun
celkem	47 280 000 korun

Výrobky strojírenského průmyslu se tedy podílely na celkovém exportu trochu méně než 6,5 procenty. Důležité položky byly:

rudy kovů a kovy	168 205 000 (= 23 %)
dřevo	59 661 000 (= 8,07 %)
chemické výrobky	49 540 000 (= 6,65 %)
paliva pevná	43 350 000 (= 5,85 %)
zelenina a ovoce	37 787 000 (= 5,1 %)
maso a masné výrobky	30 341 000 (= 4,1 %)

Zbývajících asi 40 % připadá převážně na spotřební průmysl, zvláště pak na průmysl textilní.

Abychom měli úplný přehled: dovoz ze Spolkové republiky do Československa dosáhl 595 066 000 korun, při čemž strojírenské výrobky a výrobní prostředky zaujímaly 240 000 000, neboli 40 % s následujícími důležitými položkami: kovy (vč. polotovarů 133 130 000) (22,5 %) a chemické výrobky 102 570 000 (17,5 %). Nicméně podíl strojírenských výrobků na celkovém čs. vývozu dosáhl v roce 1967 asi 50 % (25).

Tato čísla ukazují, že Československo po dvaceti letech výstavby těžkého a strojírenského průmyslu zaujímá vzhledem k rozvinutým státům postavení rozvojové země. Smutný fakt, že vývoz surového dřeva (8 %) převyšuje vývoz strojírenského průmyslu (6,5 %) je výmluvný. vývoz strojírenských výrobků do socialistických zemí a zvláště do SSSR je usnadněn nedostatkem konkurence a dobře známým principem: něco je vždycky lepší než nic. Co nevyplývá přímo ze statistiky, je fakt, že vývoz do Spolkové republiky a obecně do západních zemí není nutně rentabilní a ve většině případů také rentabilní není. Vyváží se vědomě se ztrátou, aby bylo možno si opatřit devisy na minimální dovoz moderních výrobních zařízení.

Tak tedy na obtížném trhu se uplatňují jedině výrobky s minimálním obsahem lidské práce nebo klasické položky československého vývozu jako textil, který přežil nápor šampiónů "železné koncepce", což je pozoruhodné (čs. textilní stroje jsou v současné době jedním z velmi vzácných výrobků, které mají světovou úroveň).

Abychom dobře charakterisovali vývoj obchodu se všemi kapitalistickými zeměmi, citujeme (26):

Struktura zahraničního obchodu

	v milionech korun				
saldo obchodní bilance s vyspělými KS	1960	1963	1965	1968	1970
	+37	+298	+28	-100	-432
v tom:					
stroje a zařízení	-32	-251	-405	-1076	-1642
sur., mater. a paliva	-473	-127	-188	+178	+636
potrav., sur. a výrobky	+42	+77	-93	-26	-203
prům. spotřeb. zboží	+500	+599	+714	+824	+777

Efektivnost vývozu je charakterisována nákladem vyjádřeným v čs. korunách na získání 1 dolaru.

Podle týdeníku komunistické strany Politika (27) se došlo k těmto číslům:

turistika neorganizovaná	12,16	korun za 1 dolar
turistika organizovaná	20,21	
strojírenský průmysl	24,68	
hutě	31,40	
spotřební průmysl	32,00	
chemie	33-34	
jednotlivé výrobky:		
dieselektrické centrály	17,35	
cukr nebo uhlí	85	přibližně
náhr. díly pro nákl. auta	12,67	
automobily	36	přibližně

Obecně podle oficiálního hodnocení dosahoval např. v roce 1968 podíl nových výrobků 10 % z celkové výroby, ale z toho nedosáhla světové úrovně ani třetina.

Ale podíváme-li se na "železnou koncepci" a "fetišismus strojírenského průmyslu" trochu zblízka, vidíme, že to je jenom legenda a že těžký a strojírenský průmysl nebyly vybudovány v množství a kvalitě, kterou by národní hospodářství potřebovalo a už vůbec nemůže být řeči

o přebytečné kapacitě. Ukazuje se, že rekonstrukce či spíše restrukturalisace nedostačujícího těžkého a strojírenského průmyslu byla zahájena v období první republiky po první světové válce. Přes obtížnou situaci v letech krise na konci dvacátých a na začátku třicátých let (přes nedostatek opravdu "vědecké a progresivní" ideologie poznámka J. T. - není součástí citátu), podíl strojírenského průmyslu v investicích rostl dvakrát rychleji než v letech 1945-1966 (29).

Ani v "černé" metalurgii se železná koncepce nijak výrazně neprojevila: v produkci surového železa na obyvatele je ČSR daleko za Belgií, přibližně na úrovni USA. Spolkové republiky a Austrálie; ve výrobě oceli jsou před ČSR ještě jiné státy. Porovnáme-li růst po roce 1950, statistika je příznivější pro konkurenty ČSR, neboť jejich růst byl zřetelně rychlejší, vzhledem k tomu, že ČSR měla solidní metalurgickou základnu už před válkou (30).

Toto konstatování založené na oficiálních údajích nemůže překvapit ty, co žili a žijí, co pracovali a pracují v Československu, protože se s touto situací musejí vyrovnávat každý den. Pouhý fakt, že v zemi, která jak se oficiálně uvádělo, léta vrhala vše do železné koncepce, bylo velmi obtížné koupit hřebíky, šroubky a vůbec primitivní kovové výrobky, mluví sám za sebe. Vrcholem je pak konstatování, že těžký průmysl má v roce 1967 velké zpoždění vůči světové úrovni ocelářské technologie (např. velmi pomalé zavádění kyslíkových konvertorů, zastaralé válcovny apod.) (31).

Musíme dodat, že kvantitativní údaje nevyjadřují kvalitu. V Československu je dobře známo, že se určité výrobky musely dovážet, zvláště ty, jejichž výroba vyžaduje určitý stupeň přesnosti. Skutečně československý průmysl není schopen vyrábět výrobky na vysoké úrovni, či spíše se to odnaučil.

Například téměř veškerý plech pro automobilové karoserie byl v roce 1967 dovážen. Je snad zajímavé ukázat, jak se tento úpadek předkládá obyvatelstvu. Malý článek "Koleje pro západní Německo" z 20. července 1971 v deníku Lidová demokracie konstatuje, že "třinečtí železáři se zhostili s úspěchem velmi náročné objednávky. Šlo o dodávku kolejí různých délek formy S 49 pro NSR. Třinečtí železáři dokonce překonali požadované parametry jako délkovou přesnost, tažnost atd..."

Konečně se dostáváme k základním problémům čs. průmyslu, ale také obecně socialistického průmyslu, tj. investicím a nadměrným zásobám. Zatímco se daří jakž takž udržet úroveň ve starých či prastarých továrnách, ve stavbě nových továren se plně uplatňují vlastnosti nového systému:

1) Dlouhé stavební termíny (špatná příprava, nejasné plány, časté změny koncepce, špatná kvalita a pomalost stavby atd.).

Není nic zvláštního, že stavba továrny, která trvá na Západě 2 roky, si vyžádá 4 až 6 let.

2) Nové továrny jsou projektovány na základě zastaralých technologií, což vede - se špatnou kvalitou a všemi možnými druhy improvizací - k smutně pozoruhodným výsledkům.

Podle pana Rázla, bývalého českého ministerského předsedy (32), se podařilo zvýšit 6x průmyslový potenciál z roku 1937, ale současně se spotřebovává 2-3x víc oceli na jednotku hrubého národního důchodu.

První dva jevy vyvolávají další následek, totiž

3) Nutnost rekonstrukce nové továrny v okamžiku zahájení jejího provozu. Tak byl položen základ k již citovaným "trvalým" nebo "kontinuálním" stavbám, které se nikdy

nekončí. Týdeník Reportér (33) konstatuje, že velký hutnický kombinát v Košicích se staví 10 let, pokračuje se ve stavbě a stojí se nyní před nezbytností provést obrovské rekonstrukce určitých částí.

4) Velmi obtížné najíždění provozu nových továren, které často trvá roky. Když se konečně podaří továrnu uvést do provozu, zjišťuje se, že její výkon je podstatně menší, než se očekávalo.

5) Ubohá rentabilita nových "moderních" továren nebo dokonce provozní ztráty vzhledem ke starým továrnám. Hospodářské noviny (34) citují mimo jiné nedávno postavené továrny jako slévárny ČKD Kutná Hora a Škoda Č. Budějovice, továrnu na kompresory ČKD, továrnu na chemická zařízení Královopolská. Důvody nejsou obvykle jen technické, ale vyplývající ze systému: např. velmi laciná pracovní síla jako v koloniálním údobí.

Moderní importovaná zařízení někdy na tuto konkurenci nestačí. Dále jsou stavěny továrny pro jeden účel a nemohou být případně rekonvertovány. Následkem častých změn velká část kapacity (ne-li celá) továrny se může stát přebytečnou a továrna vyrábí nepřetržitě ve zpomaleném tempu (což je pravděpodobně případ shora citovaných sléváren). Továrna na kompresory by mohla najít odbyt pro své výrobky, ale nenajde kvalifikované pracovní síly v dostatečném počtu. Ke špatnému využívání moderních zařízení se dá také dojít jinak. Socialistický systém se vyznačuje hrubým podceňováním duševní práce a současně také megalomanií. Proto centrum rádo schvaluje asi z propagačních důvodů velké projekty strojírenského průmyslu, kde výrobní program není zaručen, neboť je podmíněn technickou úrovní inženýrů. A tak je i věcně přijatelná investice ztrátová nedostatkem intelektuálního obsahu.

To je případ Královopolské strojírně, kde byla postavena velká moderní výrobní pro chemická zařízení, jejíž využití závisí na exportu. Je obtížné získat objednávky a ještě obtížnější prodávat za výhodné ceny (34) (poznámka J. T.: přes nízké platy). Proč? Kdo zná trochu chemický průmysl, ví, že velkou část zařízení tvoří nádoby, kolony atd. a zařízení pro transport kapalin a plynů. Samozřejmě jsou ještě jiné problémy jako například materiálové, ale co se prodává v chemii, je know how, práce mozkové kůry, která v socialistickém systému nemá hodnotu a zůstává v pozadí se známými následky. Několik menších, ale dobrých inženýrských kanceláří by bylo rentabilnější. aniž by si činily nároky na drahé investice jako prázdný kolos na hliněných nohách.

6) Investiční prostředky jsou rozdělovány na základě smlouvání mezi průmyslovými obory a centrem. Výsledkem je vždycky kompromis, takže investice jsou vždy neúplné, jsou zaměřeny obvykle na hlavní výrobní článek a vytvářejí úzké profily v pomocných, ale nezbytných částech.

Neupotřebitelnou žárovku zbavíme skla (nejlépe v hadru), potom objímku v místě zářezu rozřízneme (viz obr. 1) pilkou na železo. Z odříznuté části budeme potřebovat kontakty, které nejlépe vyjmeme rozdrčením izolační hmoty ve svěráku. Kontakty jsou nýtovány, takže je nutno ještě odstranit nýtky. Ze zbylé objímky odstraníme zalévací hmotu skla hrubým kulatým pilníkem. Když máme vyčištěnou objímku a volné 3 ks kontaktů, přistoupíme k výrobě žárovky...(35).

Na vysvětlenou: vyrábějí se žárovky pro automobilové reflektory stejného druhu jako na Západě. Ale vyrábějí se ve velmi nedostatečném počtu a mimo to se rychle porouchají. Starší typy jsou spolehlivější a tak když někdo chce jezdit, má si vyrobit žárovku nového modelu z

nepotřebné žárovky nového typu a z dobré žárovky starého typu, a to v roce 1971 v průmyslovém státě, jehož představitelé rádi kážou ostatním, jak organisovat hospodářský život. Pro nás to je jen názorný příklad rozdělování investic smlouváním. Automobilka Škoda dostala peníze. aby mohla zvýšit výrobu aut, ale peníze nedostaly továrny na výrobu součástí, bez kterých je auto těžko použitelné.

7) Dále je třeba zaznamenat důležitou nemoc zahrnující některé již citované nedostatky a ještě další, známou pod jménem "trvalé stavby" nebo nedokončená výstavba. Pod tímto titulem jsou zahrnuty v oficiálních bilancích. K již citovaným důvodům je třeba přiřadit jako velmi důležitý faktor postoj podniků (což je známo také na Západě), které zahajují stavbu s nedostatečnou přípravou (která je ostatně v systému téměř nemožná) na všech úrovních, doufajíce, že jestliže se se stavbou jednou začne, centrum bude nuceno dodávat nadále nezbytné finanční prostředky. Podle oficiálních pramenů tyto "nedokončené stavby" s velmi nízkou efektivností investic, jejich špatným využitím a růst zásob jsou hlavními brzdami růstu národního hospodářství.

Podle deníku Práce (32) je národní důchod trvale umrtvován v růstu zásob a nedokončené výstavby. v roce 1966 to bylo 35 % přírůstku národního důchodu a v roce 1967 dokonce již 71 % a podle téhož deníku (36) v průběhu posledních tří let růst zásob a nedokončená výstavba pohltily více než 90 % přírůstku národního důchodu. Průmysl tedy směřoval k jakési výrobě pro výrobu (na způsob l ' art pour l ' art), k jakémusi obrácenému perpetuu mobile, kde se na jedné straně vkládá úsilí, energie a materiál, zatímco na druhé straně nic nevychází. Zdá se, že tato tendence není československou specialitou. V Polsku stoupl mezi rokem 1966 a 1970 objem výrobních prostředků o 35 %, průmyslová výroba o 49 % atd., atd.. ale je možno se ptát, za jakou cenu, protože... Ve zvlášť obtížné situaci se v posledních letech ocitly nejnižší důchodové skupiny polského obyvatelstva. Reálné mzdy určité části pracujících dokonce poklesly... (37). A zcela jiný příklad: více než asi 1 milion čs. dělníků se zabývá interním transportem materiálu.

Jiným zajímavým aspektem, který se uplatňuje zvláště v investicích, ale také obecně v celém národním hospodářství je ohromující stoupaní cen, které není v souladu ani se zvyšováním (ostatně velmi omezeným) platů, ani se stoupaním cen surovin, ani s jinými faktory, ať už jsou jakékoliv.

Tak například konstatuje pan Kapek (38)... dochází k trvalému růstu rozpočtových nákladů, např. v bytové výstavbě u objektu typu TO8 B čtyřpodlažního je náklad vyšší v roce 1970 o 245 % proti ceně z roku 1964 a u dalšího typu TO8 B osmipodlažního tento vzestup činí v roce 1970 proti roku 1964 237 %... V článku "Levná nebo drahá pracovní síla?" (39) uvádějí autoři. že ...např. ve výrobě obráběcích strojů se velkoobchodní ceny stejných výrobních prostředků zvýšily v letech 1964-1969 cca o 55-70 %, kdežto průměrné mzdy ve stejném oboru stouply o 16.5 %. V bavlnářském průmyslu se ceny stejných výrobních zařízení zvýšily asi o 30-40 %, zatímco průměrné mzdy o 19 % atd...

Je obtížné definovat přesně příčiny. ale je možné uvést dva faktory, které rozhodně nejsou podružné. Za prvé se "honí" ukazatel výroby a výkonů. Již jsme ukázali. jak je možno kutit na těchto ukazatelích pomocí kooperace, což nezůstává bez následků na ceny. Dále jsou nízké mzdy, ale společnost nedostává od části zaměstnanců ani to málo, které odpovídá skutečně vypláceným mzdám. a to z různých důvodů: špatná organisace práce (pracující nemohou pracovat, ani když chtějí), špatné zásobování a obecně nechuť k práci u zaměstnanců včetně vyšších pracovníků. Tento druhý faktor je velmi důležitý ve stavebnictví.

Nadměrné zásoby jsou zcela nepochopitelnou otázkou pro člověka z ulice, protože si nemůže nikdy koupit, co chce, a dokonce se setkává s tímto problémem i v práci. Nicméně nadměrné zásoby existují. Část těchto zásob je způsobena fetišismem data určeného plánem. Někjaký dodavatelský podnik musí dodat podle plánu stanovená množství svým odběratelům, ale ve většině případů není povinen to provést pravidelnými dodávkami. Splní svůj úkol, jestliže dodá požadované množství před 31. prosincem, v příznivých případech před posledními dny čtvrtletí, a má právo si maximálně dodávky ulehčit. Například má-li továrna dodat stejný výrobek dvanácti odběratelům ve stejném množství, nedodá nikdy jednu dvanáctinu měsíčně všem, nýbrž každý měsíc (když to dobře jde) celkové množství jednomu odběrateli, aby si zjednodušila dopravní problémy a vůbec obecně řečeno, aby si ulehčila život. Odběratelé jsou nuceni s tím počítat praktikují to také tak, a dále jsou-li variace v sezónní kvalitě, je třeba znovu zvýšit zásoby, aby bylo možno míchat dodávky, jde-li o suroviny. Totéž se stane, jestliže dodavatelská továrna vyrábí např. pět výrobků, které má pravidelně dodávat odběratelům. Zcela určitě vyrobí napřed první výrobek, potom druhý výrobek atd., vždycky v celkovém množství, a odběratelé ať se s tím vyrovnají, jak mohou. Jinou část nadměrných zásob tvoří neprodejně zboží. Vyrábí se podle plánu a ukazatelů, berou se prémie, ale je malá potíž - zboží zůstává na skladě (k takovému známému případu došlo v šedesátých letech, v konfekčním průmyslu, který naplnil své sklady výrobky vyššími z módy a pokoušel se je prodat několik let později v Africe a SSSR za výprodejní ceny). Dále jsou ještě zásoby vzniklé změnami v plánu, nedostatky v plánu atd., atd.

To, co jsme uvedli o investicích, nás nutí položit otázku, jaká je hodnověrnost čísel, týkajících se československého hospodářského růstu. Můžeme odpovědět, že skoro žádná, neboť částky určené na investice, které vyjádřeny v procentech odpovídají více méně investicím zemí stejně průmyslové úrovně, nejsou ve skutečnosti než plýtváním uvedeným v účetních bilancích pod položkou "investice". neboť nevyjadřují efektivnost využití vydaných prostředků; jen tak je možné, že Československo po dvacetileté náruživé výstavbě vlastní z velké části zastaralý průmysl.

V technických a ekonomických časopisech zvláště z roku 1968 můžeme najít téměř úplný popis stavu čs. průmyslu. Zde se spokojíme jen s několika náhodně zvolenými příklady: bavlnářský a hedvábnický průmysl...celkové opotřebení základních prostředků dosahuje 63 %...celá 1/3 hlavních výrobních strojů pochází z doby před druhou světovou válkou...podle stavu na konci roku 1970 je situace taková, že 37 % všech základních prostředků je plně odepsáno...(40). Co se týče elektrického proudu (41) ...stojí před elektrizační soustavou ČSSR ohromný úkol. Musí se vybudovat více zdrojů elektrárenských výkonů než za uplynulé 2/3 tohoto století!. Musí rozvinout přenosové sítě nejvyšších napětí, transformační výkony nebývalých rozměrů, rozvodné sítě zesílit a z valné části obnovit... Poměr růstu výroby elektřiny k růstu průmyslové produkce v letech 1950-1964 činil v jednotlivých zemích:

ČSSR	-1,02	Francie	-1,17	NSR	-1,15
SSSR	-1,20	V. Británie	-1,75	USA	-1,65

K tomu je snad ještě vhodné poznamenat, jak nebezpečné může být povrchní hodnocení:

Československo je, co se týče spotřeby energie na obyvatele na prvním místě v Evropě, ale je dosti vzadu ve spotřebě elektrického proudu na obyvatele. Proč? Protože spotřeba energie na jednotku hrubého národního produktu stoupla od roku 1937 na trojnásobnou hodnotu (32) a v současné době je asi 2,5x větší než spotřeba rozvinutých zemí (36). Rozvodní síť elektrického proudu je na tomu odpovídající úrovni: v Praze mělo být již před několika lety

nahrazeno 36 % kabelů; mimo to kabely položené před 8-14 lety měly očekávanou životnost 1-2 roky místo třiceti let. Byly položeny, poněvadž nic jiného nebylo (42).

V cihelnách se pracuje převážně s výrobním zařízením ze začátku tohoto století (43). Tento poslední údaj je zajímavý vzhledem k tomu, že komunistické strany na celém světě vědí velmi dobře, jak vyřešit bytovou krizi. A tak bychom mohli pokračovat se vším, co ještě zbývá.

Mohli bychom shrnout současné nemoci čs. průmyslu, které vyplývají ze systému následujícím způsobem:

Zastaralé výrobní zařízení.

Z bezpečnostního a hygienického hlediska špatné pracovní prostředí.

Velmi nízká úroveň organizace práce.

Velmi nízká úroveň hospodářských a lidských vztahů.

Špatná pracovní morálka a zvláště

Naprosté nevyužívání kvalifikovaných pracovních sil, dělníků, techniků a inženýrů.

Dá se říci, že jenom malý zlomek "intelektuální kapacity" čs. průmyslu přispívá ke skutečnému technickému rozvoji.

ZEMĚDĚLSTVÍ

Zemědělci jsou téměř všude považováni za konservativní živel. Mají velmi hluboké vlastnické tradice, jejich postoj k vlastnictví je osobnější než u vlastníků městských (řemeslníků, obchodníků, podnikatelů).

Jsou zvyklí tvrdě pracovat a odedávna se vyznačují určitou neohybností charakteru, ať už v kladném či záporném smyslu a značnou nezávislostí, která vyplývá ze základního významu jejich stavu pro lidskou existenci. Komunistická strana je považovala za nejnebezpečnějšího potencionálního protivníka, a proto proti nim vystupovala mimořádně brutálně.

Vzorová metoda založení jednotného zemědělského družstva byla velice jednoduchá. Ve vesnici, která neshledávala myšlenku kolektivisace dosti přitažlivou, bylo posláno několik rolníků do vězení a byl deportován určitý počet dalších (např. se jim ráno oznámilo, že odejdou odpoledne a že si mohou vzít 15 kg osobních zavazadel, samozřejmě se nezapomnělo na konfiskaci jejich majetku). Po několika dalších rázných opatřeních zbytek rolníků rychle pochopil enormní výhody kolektivní práce.

Uveďme několik důležitých aspektů:

1) Použité metody kolektivisace ukazují, že cíl byl výhradně politický. Získat kontrolu nad venkovem a zlikvidovat odpor, třeba jen předpokládaný. Hospodářské cíle například zvýšení zemědělské produkce nepřipadaly vůbec v úvahu

Nehledě na metodu kolektivisace, určité "taktické prvky" politiky komunistické strany tomu jasně nasvědčují. Rolníkům odmítajícím vstoupit do družstva byly uloženy stále rostoucí povinné dodávky zemědělských výrobků. Komu se podařilo úkoly splnit, tomu byly uloženy ještě vyšší úkoly na příští rok. Tato eskalace pokračovala až do okamžiku, kdy už rolník nemohl dodat vše, co mu bylo předepsáno. Od tohoto okamžiku jej bylo možno prohlásit za sabotéra, soudně jej stíhat a konfiskovat jeho majetek. Ve stejné době JZD, jakožto produktivnější element, dostávaly uloženy podstatně nižší povinné dodávky, které ostatně stejně neplnila, ale samozřejmě k žádným sankcím nedošlo.

V rámci "zatlačování" samostatných rolníků, jim byly konfiskovány zemědělské stroje, či spíše tyto stroje byly "vykoupeny" (např. traktor za 100-200 korun, tj. za cenu kalhot), aby jich mohlo být lépe využíváno podle oficiální verze. V praxi byly uskladněny pod širým nebem, kde rychle podlehly vlivu počasí. Až do roku 1968 malý počet ještě samostatných rolníků musel platit vyšší ceny za hnojiva, osev atd., než JZD, bylo jim zakázáno kupovat stroje a to všechno z velmi jednoduchého důvodu, že by se mohlo rychle ukázat, že dokonce i v nepříznivých podmínkách jsou produktivnější než JZD. A navíc JZD založená samotnými rolníky, která chtěla uniknout násilné kolektivisaci, byla rozehnána a zrušena, neboť byla založena mimo kontrolu komunistické strany; byla produktivní a následkem toho představovala politické nebezpečí pro komunistickou stranu.

To všechno v době, kdy dovoz potravin těžce zatěžoval a ještě zatěžuje bilanci zahraničního obchodu. Je zřejmé a snad tragikomické, že zemědělství praktikované na velkých plochách a ve velkém měřítku je produktivnější, ale musí se vědět, jak je možné uskutečnit takovou změnu v prostředí s velmi vysokou intenzitou práce a ve velmi delikátních psychologických podmínkách. Jediná komunistické straně známá zásada - účel světi prostředky - úplně selhala.

2) Podobně jako na Západě je možno konstatovat pohyb obyvatelstva z venkova do měst. I když se zdá, že jde o paralelní jev, je nutno upozornit na podstatné rozdíly. Zatímco na Západě opouštějí rolníci pod ekonomickým tlakem produktivnější konkurence v období, kdy zemědělský trh trpí spíše nadbytečnou nabídkou zemědělských výrobků, v Československu (a obecně v socialistických zemích) dochází k tomuto jevu v období trvalého nedostatku. Komunistická strana podporovala na začátku tento odchod rolníků, aby získala pracovní síly pro průmysl. Ale když po částečném rozčarování se pokoušela tento pohyb zastavit, bylo příliš pozdě.

Průměrný věk venkovského obyvatelstva stoupá katastrofálním způsobem a ani pokusy ve feudálním stylu zabránit odchodu mladých (část mladých lidí nedostane povolení ke studiím nebo vstoupit do učebního poměru, neboť jak se jim vysvětluje - jejich rodiče jsou členy JZD a kdo by je mohl jednou nahradit, když ne jejich děti?) nemají úspěch.

Je zajímavé, že jedinou socialistickou zemí, kde počet samostatných rolníků stoupá, je Polsko (zvláště mezi rokem 1960-69). Kupodivu (či právě proto?) stupeň kolektivisace je v Polsku velmi nízký, nejnižší ze socialistických zemí(44). Podle (45) 69.7 % trvale činných osob v JZD překračovalo věk 45 let (z toho asi 35 % překračovalo 55 let), celkově pro zemědělství (včetně státního sektoru) to bylo 66.4 % (stav ke dni 1. 12. 1967). To nezůstává bez vlivu na strukturu výroby. Opouštějí se brambory a řepa a omezuje se chov dobytka. Stává se, že jestliže stará družstevnice odejde konečně do důchodu. JZD okamžitě prodá 15 krav, o které se starala, poněvadž není nikoho, kdo by to po ní převzal. Je snad tragikomické, ale v každém případě typické pro systém, že průměrný příjem ostatních členů JZD tímto způsobem stoupne (46).

V Československu je několik důvodů pro odchod rolníků z vesnic. Dlouhá léta byly příjmy JZD zcela ubohé, zatímco rolníci často násilím zahnaní do dolů a těžkého průmyslu se octli dosti blízko vysoké platové úrovně. Byli zvyklí pracovat mnohem intenzivněji než dělníci a mimo to byla a je málo kvalifikovaná práce, kterou mohli brzy vykonávat, relativně dobře placena.

A pak v okamžiku, kdy politický teror dosahoval na vesnicích svého vrcholu, bývalí rolníci, přešli do průmyslu, se octli v mnohem příznivější situaci. Jestliže pracovali dobře - v tomto ohledu neměli žádnou potíž vzhledem k svému postoji k práci - měli poměrně klid. Po osmi hodinách práce se o ně většinou nikdo mimořádně nezajímal, našli tedy v novém prostředí výhodnou anonymitu.

Konečně každý, kdo pracoval nebo pracuje v JZD závisí příliš silně a příliš bezprostředně na skutečných výsledcích práce a bohužel nejen své práce. Může dělat, co může, ale vedení JZD je jmenováno komunistickou stranou a kromě toho ostatní faktory, zvláště ceny závisejí na kotrmelcích centrální politiky. A tak zemědělci v období velkého nedostatku potravin vydělávali po určitou dobu nejméně ze všech!

Přímá závislost na výsledcích práce je ve srovnání s průmyslem velmi nevýhodná. Továrna může vyrábět stroje, které nejsou k ničemu a fungují snad dva dny, plán je splněn, berou se prémie a že výrobek je bezcenný, to je zase jiná historie. Továrna může vyrábět neprodejně zboží, ale splní alespoň plán, zboží se hromadí ve skladech a po nějakém čase se zlikviduje jako neprodejně zásoby. A i když se nesplní plán, neztratí se více, než 20 % mzdy. Ale JZD jsou velmi handicapována, co se týče manipulací s ukazateli, plánem, hrubou výrobou atd. Může se samozřejmě používat zastaralých výrobních metod, ale je velmi obtížné vyrábět zastaralé výrobky. Neboť zemědělské produkty (obilí, mléko, maso) jsou příliš dobře definovány a proto prostor pro manipulace je omezený.

K těm manipulacím samozřejmě také dochází, ale malé podvody, jako lít vodu do mléka, manipulovat s vlhkostí obilí, jsou snadno zjištělné a vypadají téměř dětinsky ve srovnáním s elegantními eskamotážemi velkého formátu praktikovanými v průmyslu.

Tato přímá závislost na reálných výsledcích práce defavorisuje zemědělce a oba partneři v zemědělství, totiž JZD a centrum se pokoušejí ji nějakým způsobem vyřešit. JZD se pokoušejí uniknout do průmyslového sektoru pomocí "přidružené výroby" na úkor zemědělské výroby.

To není čs. specialita. Před časem bylo možno se dočíst v čs. tisku, že sovětské úřady zakročily proti nějakému kolchozu, který se zabýval výrobou propisovacích per.

Na druhé straně centrum převádí příliš ztrátová JZD, kde ani opakované subvence nepomohly, do státních statků, kde se pracuje za pevný plat, jako v průmyslu. Objektivně posuzováno se tím nic nezmění ani nevyřeší, ale státní statky jsou v Československu tradičně zoufale ztrátové podniky. Co na tom záleží, jestliže se tento deficit ještě zvýší, když jsou zemědělství zaměstnanci postaveni do pozice zaměstnanců v průmyslu, což je jedním z politických cílů komunistické strany, nebo jinak a objektivně řečeno, zemědělci převedení z JZD do státního statku nenesou už sami a přímo odpovědnost za výsledky špatné práce a špatného systému, ale tyto výsledky jdou k tíži celé společnosti, což přesně odpovídá situaci v průmyslu. Z hlediska zmíněných zemědělců jde opravdu o "sociální pokrok".

V oficiálním žargonu se uvádí, že...objektivně vyšší náklady státních zemědělských podniků musí společnost uhrazovat mimocennými nástroji...(47).

Kolektivismace po sovětském způsobu znamenala okamžitou značnou ztrátu v produktivitě, intenzitě práce a ve výrobě. Zemědělci měli před rokem 1948 poměrně výbornou pracovní morálku, na rozdíl od průmyslu, kde morálka utrpěla během války, kdy sabotování práce bylo výrazem odporu proti okupantům. Pro část dělníků a zaměstnanců to byla vědomě prováděná činnost, ale pro jinou část to byla dobrá příležitost pro vyjádření jejich normálního postoje k práci, který si pak přinesli do nových sociálních a politických podmínek po válce. Jak je ještě teď normální na Západě, během žní a při příležitosti různých špičkových prací, jejich pracovní doba byla téměř neomezená, při čemž práce byla namáhavá vzhledem k malé mechanizaci. Násilnou kolektivizační pracovní morálka z velké části zmizela, stejně tak jako neomezená pracovní doba ve špičkových obdobích. Všichni dostali lekci, kterou si dobře zapamatovali, že je potřeba pracovat jen tolik, kolik je nutné a zvláště pak ne víc než ostatní. Mnozí mohou považovat toto "osvobození od práce" za sociální pokrok, ale chladně a ekonomicky posuzováno, jde o zbytečné a neodvolatelné ztráty (jak to ukazuje další vývoj), o zbytečný, protože nepožadovaný "pokrok" - do roku 1948 rolníci nikdy nepožadovali zkrácení pracovní doby; potom je rovněž nepožadovali, ale zato uplatňovali.

Hospodářské ztráty byly ještě zvýšeny likvidací kovorolníků a likvidací smíšených podniků (hospodářství + obchod, hospodářství + restaurace atd.), které byly dobře zavedené v hospodářském životě venkova; jejich majitelé nebývali bohatí, ale. v každém případě jejich pracovní kapacita byla úplně (nebo ještě víc než to) využita.

Po roce 1948 převzala JZD půdu do vlastnictví a státní obchod zrušil velkou většinu obchodů a restaurací, ale také služeb (holiči apod.) zvláště v malých vesnicích jako nerentabilní a soustředil je ve větších místech. Od té doby musí venkovské obyvatelstvo utíkat pro každou hloupost do města; jenom velmi ortodoxní marxisté mohou věřit, že toto enormní plýtvání časem a nervy se děje výlučně na účet postižených.

V týdeníku Mladý svět (48) žádá mladý pár (dělník a učitelka) v malé vesnici (696 obyvatel) v rámci "předvolební kampaně" zlepšení zásobování. Učitelka uvádí: stává se

často. že děti jedí pozdě, poněvadž pekař ještě nepřijel. Ve středu odpoledne přivázejí maso, které se prodává ve čtvrtek - já sama jsem v práci. Když přijdu odpoledne, nic už není.

Postoj komunistické strany vůči zemědělství vyvolával dlouhou dobu dojem, že v období komunismu se už nebude jíst, což ostatně zlé jazyky potvrzují.

Nejen zemědělství se octlo v úpadku v době nedostatku potravin, tj. v teoreticky příznivém období z hlediska konjunktury, ale také se "zapomnělo" na zemědělský průmysl, byly zanedbány otázky umělých hnojiv, stejně tak jako zpracovatelský průmysl pro zemědělské výrobky (mlékárny, zpracování masa, mrazírny a obecně sklady).

Již 20 let se studuje bez zřejmého pokroku problém, jak uskladnit úrodu. Ze začátku zemědělství téměř nic neprodukovalo a nebylo tedy nutno dělat si starosti, na což si všichni zvykli. Potom přišel náraz v roce 1963, léto bylo krásné hezké počasí a hodně slunce přes den, déšť v noci, úroda byla přes efektivnost použitých metod velkolepá, ale nemohla být sklizena. Podle jednoho komentáře v tisku nikdo nepředvídal tak dobrou úrodu a nikdo nebyl připraven ji sklídit.

Ještě v roce 1971 plánoval Severočeský kraj výkup 269 750 t obilí, ale nedostává se mu skladů pro 68 tisíc tun. Mezi podniky, které se zavázaly uskladnit část z těch 68 tisíc tun se uvádějí doly, vojenské jednotky, dvě strojírenské továrny, cukrovar a podnik, který se zabývá stavbou a údržbou silnic (49).

Podle deníku Práce (50) se v roce 1969 nedostávalo skladovacího prostoru pro obilí pro množství několika set tisíc tun.

Když si konečně i vedení komunistické strany uvědomilo, že zemědělství bylo jedním z nejslabších článků v obecně slabém hospodářství, pokusilo se napravit situaci. Výsledky samozřejmě odpovídají možnostem systému, u něhož jsme již vyzvedli obtížnou a velmi nejistou ovladatelnost. Obnovení vlastní výroby zemědělských strojů jde velmi pomalu, stroje jsou drahé a málo spolehlivé; výroba části z nich byla v rámci socialistického rozdělení práce přenesena do jiných socialistických států, kde se zamýšlejí naučit, jak je vyrábět. Z důvodů politickoekonomických se například používá v Československu sovětských kombajnů, konstruovaných pro jiné pracovní podmínky a jiné podnebí, které se vyznačují, ponecháme-li stranou jiné technické nedostatky, mimořádnými ztrátami zrna.

Jak vyřešit takový technický problém? Je to ilustrováno v (51). Jedno JZD si drželo několikatisícové hejno krůt, na které dohlížel "turkey-boy" na koni, kterému pomáhali tři psi, aby se využilo zrna poztráčeného při kombajnové sklizni. V článku není specifikována rozloha polí tohoto JZD, ale konstatuje se, že na polích zůstanou vagóny obilí. Toto JZD mohlo tak zajistit krmení 5000 krůt 3 měsíce. Je to velkolepá improvizace, ale máme dojem, že v období technické revoluce by rekonstrukce kombajnu byla přece jen jednodušší.

Všeobecně se ví, že kombajny z DDR jsou lepší, ale dosud nebylo možno přejít na dodávky z DDR, ačkoliv jde (anebo snad právě proto, že jde) o změnu uvnitř socialistického tábora. Příprava žní je každý rok akcí v celonárodním měřítku, ale je obtížné konstatovat zřetelné zlepšení. Problém náhradních dílů trvá, ačkoliv jsou v posledních letech rozváženy helikoptérou (za jakou cenu?).

Tak jako všude, tak i v zemědělství se uplatňuje národní postoj vůči "společnému majetku", ale je třeba uznat, že tento postoj je zde pochopitelnější. Rolníci museli odevzdat svou půdu JZD, ve kterých pracují jako členové s povinnostmi, ale bez práv. Proto také i rolníci se uchylují k "redistribuci národního důchodu", nebo spíše důchodu družstevního. A tak existují velmi špatně prosperující JZD s naopak velmi prosperujícími členy. Podstatným důvodem mj. byla dlouhou dobu centrální politika nízkých nákupních cen. Bylo proto někdy užitečnější a realističtější "rozptýlit" část výroby mezi členy málo legálními cestami, než

prodat všechno státní. Co se týče úrovně organizace a produktivity práce, stačí poznamenat, že každý rolník dosáhne na svém malém záhumenku podstatně lepších výsledků, než jeho JZD na velkých plochách a s mechanisací. Tento fakt je ostatně hlavním důvodem, proč komunistická strana naléhala na začátku na vytváření JZD tzv. vyššího typu, kde již není záhumenků. Je paradoxní, ale pochopitelné, že JZD si jakž takž pomáhají z nesnází díky starším nebo dokonce starým rolníkům, kteří ač těžce postižení režimem se již nedokáží zbavit "starého" (buržoasního?) postoje k práci.

Na závěr několik čísel o skutečném stavu československého zemědělství. Podle úředních pramenů překročilo předválečnou úroveň (1936) o 13 %, z toho rostlinná výroba o 2 % a živočišná výroba o 26 % (52). Počet osob trvale činných v zemědělství byl v roce 1936 3 298 000, 1946 2 565 000 (53) a v roce 1967 1 168 618 (54).

Připojme, že zvýšení živočišné výroby bylo dosaženo zvláště dovozem krmiv, pasivní saldo zahraničního obchodu pokrutinami dosáhlo v letech 1963-1967 151 000 tun proti 54 000 tun v průměru let 1958-1962, v živočišných moučkách 62 000 tun v průměru let 1963-1967 proti 14 000 tun v průměru let 1958-1962 (55); nejde tedy o čisté zvýšení a v české části republiky dosáhl index rostlinné výroby v roce 1967 95 % neboli ztráta 5 %. Růst na Slovensku je dán velmi nízkou předválečnou úrovní. Můžeme tedy charakterisovat výsledek jako téměř neuvěřitelnou stagnaci trvající už 20 let (v západních zemích stoupla ve stejném období produkce o 50-60 %). Hektarový výnos obilí je v západní Evropě 40-45 q proti 25 q v Československu, průměrná dojivost na Západě je 3500 I na krávu proti 2000 I v Československu, podíl aktivně činného obyvatelstva je v Československu 20 % proti 5-10 % v nejrozvinutějších kapitalistických zemích (56).

Dovoz tedy kryje 25 % kalorické hodnoty spotřeby čs. obyvatelstva, z toho více než 30 % kalorií živočišného původu. Růst spotřeby potravin od předválečné doby do dneška byl kryt více než 85 % dovozem (57), takže si můžeme udělat představu, zda jde o rozvoj či stagnaci čs. zemědělství. K tomu je ještě nutno připojit, že výrobní náklady jsou kryty výkupními cenami jen na 87 %, zbytek dostává zemědělství ve formě subvencí, dotací všeho druhu, jejichž suma dosáhla asi 16 miliard korun. Promítnutí této částky do maloobchodních cen by znamenalo zvýšení asi o 30 % (58).

Objem investic do strojního vybavení dosáhl (v cenách 1. 1. 1967)

1949-53 1 768 000 000 korun (= 16,7 % celkových zemědělských investic)

1954-59 8 900 000 000 korun (= 26,8 %)

1960-68 25 700 000 000 korun (= 33,6 %)

Celkové investice do zemědělství dosáhly:

1949-53 10 609 000 000 korun

1954-59 33 283 000 000 korun

1960-69 76 566 000 000 korun

Vzhledem k dosaženým výsledkům musíme konstatovat totéž, co v průmyslu: jsou-li čísla věrohodná, je účinek investic nedostatečný, kryjí jen odchod rolníků do měst, ale nezůstává nic pro růst.

Jsou i jiné nepříznivé faktory, jako například zmenšení obdělávané plochy a ztráty způsobené neobděláním obdělávané půdy.

V roce 1949 byla výměra zemědělské půdy nižší než v roce 1936 o 240 000 ha, orná půda nižší dokonce o 480 000 ha (59).

Mezi 1950-1967 byla zaznamenána další ztráta 374 000 ha (60).

Důvody pro tyto ztráty jsou mj. následující: Dává se přednost výstavbě továren a bytů "na zelené louce". Je to jednoduché, lacinější a vyhovuje to ukazatelům. V oblastech, kde je obdělávání půdy poněkud obtížnější, byla zemědělská půda převedena do lesní půdy samostatní rolníci byli zlikvidováni a JZD a Státní statky to nedokážou (to bylo příčinou ztráty 73 % z celkového rozsahu). Konečně asi 34 000 ha půdy zůstává ročně neobděláno přes detailní plánování vyjádřeno v korunách je to 200 milionů za rok (61).

Zemědělství zahrnuje také lesy, proto se zmíníme krátce o jejich exploataci. Oficiální pramen konstatuje, že...lesní hospodářství během druhé světové války značně utrpělo vysokými přetěžbami nad únosnou výši bezohledným drancováním lesů... Během poválečného období až do současné doby nepoklesla těžba dřeva na únosnou výši a těžby dřeva jsou ve všech letech vyšší než produkční možnosti našich lesů (62).

To je velmi elegantně formulováno: jinak řečeno, pokračuje drancování, tentokrát pro účely socialistické výstavby, neboť surové dřevo je jedním z nejlepších vývozních artiklů průmyslového Československa na volném trhu (viz údaje o obchodu s NSR).

Zemědělství je snad nejslabším článkem čs. hospodářství. Ačkoliv by bylo schopno prakticky úplně uživit obyvatelstvo, pokud by dosáhlo evropské úrovně, což je velmi důležité vzhledem k světovému vývoji, plouží se na nedůstojné úrovni, jeho výsledky jsou žalostné. Je zřejmé, že důvody jsou především politické; zemědělství se stalo hlavní obětí "socialistické výstavby". Bezpochyby úder zasazený zemědělství nebyl než jedním z bumerangů, který se vrátil, aby zasáhl toho, kdo jej hodil; ale toto konstatování nemění nic na skutečnosti.

VNITŘNÍ OBCHOD A SLUŽBY

Po pravdě řečeno socialistický systém nezná pojem "obchod", mluví se spíše o distribuci, což je velmi přílehlavé a dobře vyjadřuje charakter této činnosti. Nejde o obchod v obvyklém slova smyslu, ale o rozdělování toho mála, které je k dispozici. Tento sektor se ocitl ve velmi hluboké nemilosti hned od začátku socialistického systému, protože byl považován za neproduktivní a tedy téměř zbytečný a v každém případě bez většího významu, proto byla redukována obchodní síť a personál posílán do továren. Oficiální postoj k záležitostem obchodu se dá velmi stručně vyjádřit následujícím citátem ...Socialisace obchodu vytvořila základní podmínky pro plánovité rozmístění obchodní sítě, zkracování cest zboží... (63).

Citát ještě pokračuje dále: ...a rovnoměrnější zásobování..., což tady uvádíme raději zvlášť, protože to už je příliš ironické, ne-li žertovné.

Nemluví se mnoho o tom, co se udělalo pro občana. Cesty zboží se (teoreticky) zkracovaly, ale cesty občana se prodlužovaly. Pro informaci několik oficiálních údajů (64):

rok	maloobch.obrat	počet prodejen	celk.plocha	počet zaměstnanců
1960	80 miliard	72800	2,65 mil. m ²	200 000
1967	100 miliard	68000	2,9 mil. m ²	172000

Na jeden obchod připadá v Československu	235 obyvatel
NDR	142
v západní Evropě	93
USA	206

Na jeden m ² prodejní plochy připadá v Československu	5,1 obyvatele
NDR	3,5
v západní Evropě	2,7
USA	1,5

Na jednu prodejnu připadá v Československu	2,5 pracovníka
NDR	3,1
v západní Evropě	3,3
USA	6,5

Konstatovat, že socialistický obchod díky speciálním podmínkám zvýšil svou produktivitu na účet občanů, by bylo v zásadě správné, ale přesto příliš jednoduché a předčasné, neboť občané přenášejí tyto "dodatečné náklady" na společnost; je zcela obvyklé nakupovat v pracovní době, kdykoliv se k tomu naskytne ta nejmenší příležitost.

Je to obvyklé zvláště v administrativě, ale nikoliv výlučně tam. Deník Lidová demokracie (65) uvádí odpověď Dopravního podniku města Prahy jednomu čtenáři ...Chování řidiče linky 235, který se zastavil v pondělí 31. ledna 1972 před pátou hodinou odpoledne před samoobsluhou ve Veletržní ulici, šel si tam nakoupit a vrátil se teprve po deseti minutách, aby pokračoval dál v cestě, odporuje platnému předpisu...

Ale nejde jen o kvantitativní otázky. Základními problémy obchodu a služeb je trvalý nedostatek ve všech oborech a systematické okrádání zákazníků buď národními podniky, nebo personálem a nejčastěji oběma.

Co se týče nedostatku obecně a spotřebního zboží zvláště, uvedli jsme již, že je víceméně zabudován do systému, který je sám na něm založen. Ve spotřebním zboží byl nedostatek dlouhou dobu absolutní, aby se pak tu a tam proměnil v nedostatek relativní nebo neviditelný.

Relativním nedostatkem rozumíme zde např. tak omezený výběr, že zákazník se pouze může rozhodnout, zda ano či ne, a dále, že různé druhy zboží čas od času zmizí z obchodu, aby se v nich zase objevily po měsících (bývají to banální, ale nicméně důležité druhy zboží, jako např. toaletní papír). Definovat neviditelný nedostatek je poněkud obtížnější. Dalo by se to nejlépe ukázat na příkladu: výlohy obchodu s obuví jsou plné. Zákazník si vybere určitý model a chce si jej koupit ve velmi běžné velikosti. Musí sběhat obchody v celém hlavním městě, aby došel k závěru, že běžná velikost je pravděpodobně spíše mimořádná a naopak, neboť vybraný model je na skladě jen v extrémních malých či velkých velikostech.

Za války kvetoucí černý trh se rychle zakořenil v socialistické ekonomii, neboť "Conditio sine qua non" pro jeho existenci, totiž nedostatek, se ukázal trvalým.

Co se týče způsobu, jakým jsou zákazníci okrádáni, se budeme zabývat zvláště obchodem s potravinami, vzhledem k tomu, že výdaje za ně představují nejvyšší položku v rozpočtu čs. občana a že v potravinářském obchodě je rozsah všech možných nepříznivých vlivů velmi široký. Celá věc začíná socialistickým monopolem. Republika je teritoriálně rozdělena mezi podniky (výrobní a také obchodní, neboť družstevní obchod je velmi slabý), které nemají ve svém "revíru" žádnou konkurenci. Proto jim zákazník nemůže uniknout, ledaže by šel ve velkých aglomeracích nakupovat na druhý konec města. Podle generální koncepce má být konkurence nahrazena systémem jakostních norem, aby se zaručila standardní kvalita výrobku. Tato kvalita se však dodržuje jen zřídka, protože zákazník nemůže provádět kontrolu z důvodů "teoretických" (nemůže ověřovat obsah tuku, vody atd.) a praktických - není-li nic jiného, koupí určitě to, co je. Kontrola v továrnách je často jen formální - děje se často razítkem "prošlo technickou kontrolou", prémie nesmějí být ohroženy. Dalším důležitým prvkem je samozřejmě prodej v obchodě. Zde jsou dva hlavní důvody a je těžké říci, který z nich je důležitější. Jedním z nich je touha prodavače po osobním zisku, když se k tomu naskytne příležitost (a to je právě ten případ), což je vlastně věčný cíl všech obchodníků. Druhý vězí v hospodářských vztazích mezi výrobním podnikem nebo velkoobchodním podnikem a maloobchodem. Personál obchodu, zvláště vedoucí, ale během času i celá osazenstva jsou po JZD druhou a pravděpodobně poslední smutnou skupinou socialistické ekonomiky, která závisí na výsledcích své práce, nebo by se spíš mělo říci, je odpovědná za svou práci. Zatímco v továrnách jsou technici a dělníci teoreticky odpovědní za škody způsobené např. jejich nedbalostí až do sumy odpovídající třem měsíčním platům, a podtrháváme slovo "teoreticky", neboť se vše zpravidla ututlá a viníci jsou jen zřídka stíháni, ačkoliv by k tomu bylo dostatek příležitosti a zatímco malé a velké krádeže se objeví dříve či později v bilancích jako "výrobní spotřeba", je vedoucí maloobchodní prodejny odpovědný za všechny ztráty v prodejně, ať jsou jakéhokoliv původu včetně nedokázaných krádeží. Poněvadž je snadné zkontrolovat v každém okamžiku finanční situaci prodejny inventarisací, snaží se každý vedoucí zabránit takové ztrátě, kterou by musel zaplatit a také vyhnout se přebytkům, které by připadly podniku, a kterými nemůže kompenzovat případné ztráty z jiných období, ale které si může ponechat, je-li tak šikovný, aby je "odčerpal" před oficiální inventarisací. Až dosud je to téměř normální, dalo by se říci. Ale vzhledem k nedostatku, "plánovanému rozmístění" a nedostatku konkurence může bezohledný vedoucí manipulací s

cenami a kvalitou zboží vydělat mnohonásobek svého platu, který byl ostatně dlouho dosti skromný. Poněvadž si toho centrum rychle všimlo, byl snížen "rabat" (který de facto neexistuje) nebo přesněji procento povolených ztrát (maloobchod dostává zboží za ceny, za které je prodává a poněvadž dokonce i socialistický systém uznává, že k určitým ztrátám, zvláště v potravinářském sektoru, musí dojít, odečítá se od celkové částky za zboží procento povolených ztrát, neboli jakýsi "rabat") zcela ve stylu mentality socialistického plánování, totiž jestliže byl konstatován přebytek při inventarisaci, byla snížena hranice povolených ztrát. Její snižování došlo tak daleko (maso, potraviny 0,5-0,7 % !), že nakonec zaručuje, že zákazník bude v každém případě okraden. Bylo by absurdní diskutovat, kdo za to víc může obchodní personál, který se snaží obohatit anebo nesmyslný a vykořisťující tlak centra na maloobchodní síť. Důležité je jenom, že je to zákazník, spotřebitel, v jehož zájmu jak se alespoň oficiálně tvrdilo byl znárodněn a racionalisován obchod, který platí tuto nelibostnou bitvu. V potravinářském sektoru (zvláště pak v maso a v zelenině) se odhaduje, že zákazníci platí v průměru 20-25 % víc než jsou oficiální ceny. V průmyslovém sektoru jsou jiné možnosti: v textilu zdokonalené techniky měření metrového zboží, manipulace s kvalitou, praktikované současně výrobci i obchody, obecně zaměňování různých druhů téhož artiklu a konečně nedostatkové zboží, které se má prodávat striktně za úřední cenu; samozřejmě je nutno prodavače podplatit. Tím nechceme říci, že v obchodním sektoru pracují lidé, jejichž nedostatek poctivosti by překračoval socialistický průměr, v žádném případě, systém je prostě nutí chovat se tak, jak se chovají. Jsou poměrně špatně placeni, je jich málo, jejich činnost se odehrává v nervovém napětí, způsobeném nedostatkem, mají málo příjemnou pracovní dobu a nemohou si zkrátit pracovní týden o půl dne či celý den, jako zaměstnanci různých stavebních a montážních podniků, nemohou opravovat svá vozidla nebo vyrábět náhradní díly v pracovní době, ani používat "národního materiálu" patřícího továrně, což je běžné v průmyslu, ani konečně trávit čas v soudružských diskusích, jak se děje skoro všude.

To všechno je mnohem obtížnější i když ne nemožné v obchodě. Neštěstí obchodu spočívá z jedné strany v přímé a osobní finanční odpovědnosti a z druhé strany, že vydřiduši, kteří se obohacují na úkor zákazníků, to dělají přímo ke škodě jednotlivců. K těmto jevu dochází i v průmyslu, ale zde se to děje anonymně a nepřímou prostřednictvím státního rozpočtu. Ztráty jsou tak zaneseny na účet všech, na účet společnosti, stejně tak jako neoprávněné zisky, což je méně bolestné a více "sociální". Navíc jsou "mimořádné zisky" obchodního personálu inkasovány v hotovosti, což je velmi výhodné.

Nechceme vyvolat dojem, že centrum proti tomu nic nedělá. Kontrolní úřad posílá pravidelně své lidi, aby kontrolovali, nejčastěji pomocí zkušebních nákupů. Obvykle 70 % nebo víc neodpovídá úředním cenám; udělují se pokuty, ale celé toto úsilí má poněkud kafkovský nádech, neboť pokuty jsou také placeny spotřebitelem. Vedoucí, který má zaplatit pokutu, ji musí někde dohnat. S ohledem na okolnosti, za jakých se to děje, je to všechno logické. Nemá smysl vzadu tlačit a vpředu brzdit.

Problém nedostatku se neprojevuje jen v maloobchodě a nepostihuje jen zákazníky. Při nákupu zboží je obchod vydán na milost výrobním podnikům, které v nedostatkové situaci mohou diktovat, co chtějí.

Pouštění žilou ve finančním ohledu postihuje obchod stejně tak jako promysl; obchod nemá prostředky, aby se mohl rozvíjet ani prostředky na krytí pozitivních a negativních výkyvů trhu. Nedostatek se stal instituční ve vlastním smyslu slova, je zabudován do systému jako základní kámen a vyhovuje obchodním podnikům lépe než normální situace, která by je stavěla před neřešitelné problémy. V současné době se rychle prodá, co je, za pevné ceny. Jestliže prodej klesá, začínají problémy. Dlouhá léta byl praktikován systém ztrnulých cen,

nedovolující jejich snížení ani pro zboží, jehož hodnota klesá dosti rychle (ovoce, zelenina). Po kritice byl zaveden systém cen beroucí ohled na zhoršování kvality, ale ne k všeobecné spokojenosti: administrativní potíže a další možnost poskytnutá maloobchodu k manipulování cen. Účetní likvidace zvadlé zeleniny, neprodejných výrobků či zbytečných strojů rozhodnutím nějaké komise, bylo po dlouhou dobu a pravděpodobně ještě je nejvýhodnějším řešením pro všechny zúčastněné. V každém případě výhodnější než "podezřelý" prodej za sníženou cenu.

Nesmíme ovšem ztratit ze zřetele, že obchod je dobře chráněn proti jedinému léku na své obtíže soukromé konkurenci, i náhodné, někdy v dosti bizarních okolnostech.

Jednoho roku krátce před 1968 se urodilo na Znojemsku hodně okurek. Státní obchod je nedokázal vykoupit a distribuovat, což bylo veřejně přiznáno. Ale soukromí jednotliví "podnikatelé", kteří vykupovali lacino od pěstitelů okurky jinak určené ke zničení, aby je prodali několik desítek kilometrů dál za ceny nižší než ceny úřední, byli stíháni pro "spekulaci".

Pokud jde o obor služeb, úplné znárodnění je úplná katastrofa. Zmizeli malí řemeslníci, kteří mívali daleko ke "kapitalistickým příjmům" a kteří často neměli zaměstnanců (jinak řečeno nikoho "nevykořisťovali") a kteří poskytovali velmi dobré služby v místním měřítku. Zvláště v tomto sektoru bylo znárodnění provedeno současně na úkor zákazníků i společnosti. Lhůty oprav všeho druhu (obuv, elektrické spotřebiče atd.) se prodloužily až do nekonečna, některé služby se staly téměř nedosažitelné, přičemž o kvalitě je lépe mlčet. Všechny služby však přece jen našly společného jmenovatele: citelné zvýšení cen, neboť podnik služeb založený na socialistických principech má samozřejmě administrativní byrokratický aparát se všemi možnými odděleními přes malý počet skutečně produktivních zaměstnanců.

Takováto situace by byla nadlouho neudržitelná a samozřejmě se našlo řešení. Je to celá armáda "melouchářů", kteří se zabývají po práci v továrně či jinde opravami a jinými službami (údržba atd.). Kvalita jejich práce je velmi rozdílná od velmi dobré k velmi špatné a stejně je tomu tak s cenami, ale ty obvykle nedosahují výše cen oficiálních služeb. Pro opravy používají meloucháři nedostatečný "národní" materiál a nástroje, které si vzali v továrně. V určitém smyslu jde o podivnou konjunkturu soukromého podnikání: žádné náklady na materiál, žádné daně, žádná záruka. Meloucháři nepracují jen odpoledne či večer; pracují někdy ve své pracovní době, jsou-li zaměstnanci podniku služeb na svůj účet a konkurují tak svému vlastnímu socialistickému zaměstnavateli.

A poněvadž není žádný organisovaný trh a poptávka převyšuje nabídku, je třeba podplácet, což se děje v měřítku hodném Orientu.

Nejvýrazněji se to projevuje snad ve všem, co se týká automobilů, kde údržbářské dílny nestačily zdaleka ostatně dosti pomalému růstu počtu automobilů. Nicméně se jezdí, neboť jedni si dělají údržbu sami, jiní mají svého vlastního meloucháře. Nešťastní jsou ti, kteří závisejí na oficiálních podnicích. Tříměsíční lhůta na opravu není nic zvláštního; když chce někdo jezdit v trochu přijatelném termínu, musí zahájit obtížné jednání stokorunovou bankovkou a to jenom, aby byl vyslechnut.

Tento ohromný systém práce "na čemo" se všemi ztrátami materiálu, času a daní je v podstatě státem tolerován. Jednak je nemožné to dělat jinak a jednak je to méně nebezpečné než dovolit pracovat soukromým i když malým podnikům, efektivním, poněvadž bez zbytečné administrativy vedle národních či komunálních podniků, které by nedokázaly hrát ani roli outsidersa.

Souhrnně řečeno jsou obchod a služby na obecné úrovni národního hospodářství, samozřejmě jejich výsledky jsou citelnější, poněvadž postihují ve formě cen, starostí a potíží přímo občana v jeho privátní sféře škody, obrovské plýtvání v podniku, kde pracuje na něj tak nepůsobí, neboť nepříznivé následky jsou zanášeny na jeho účet nepřímo mnohem diskrétnějším způsobem.

Všechno, co centrum "ušetřilo" bržděním rozvoje obchodu a služeb, bylo mnohonásobně utraceno ve ztrátách materiálu, času atd. Zde také ještě více než v průmyslu se pociťuje potřeba malých pružných podniků schopných skutečně "sloužit" v přijatelné kvalitě za rozumnou cenu.

ZAHRANIČNÍ OBCHOD

Postoj komunistické strany vůči zahraničnímu obchodu byl zpočátku týž, jako vůči vnitřnímu obchodu. Konec konců to byl jen obchod. Podle výroku jednoho pracovníka ministerstva zahraničního obchodu tohoto období: "hlavní je výroba; na zahraniční obchod stačí lepší skladník" (66). Ale je zde navíc něco podstatného. Prvním opatřením socialistického státu po převzetí moci je uzavřít hermeticky hranice, aby obyvatelstvo mohlo požívat plodů sociálních bojů a nepokoušelo se uniknout do zemí s méně příznivým sociálním vývojem. Obchod poskytuje vždycky určité možnosti kontaktu s cizinou a tak první a nejdůležitější úkol Podniků zahraničního obchodu (PZO), je zabránit jakémukoliv nekontrolovatelnému kontaktu s cizinou a vůbec omezit takové kontakty, protože člověk nikdy neví. Šlo tedy o doplněk železné opony v ekonomické oblasti. O tom svědčil výběr personálu v nových PZO. Nejen odpovědní pracovníci, ale celý personál včetně zcela bezvýznamných zaměstnanců musel být politicky "velmi kvalifikován", kritéria zde byla mnohem přísnější než v podnicích nemajících kontakt se zahraničím a tím není řečeno málo. Vůbec se nebraly v úvahu schopnosti a obchodní zkušenosti, znalosti cizích řečí apod., všechno bylo určeno postavením ve straně, neboť pouhá příslušnost ke komunistické straně, která zvláště v počátku umožňovala dělat kariéru prakticky všude, neznamena v PZO mnoho, zde se žádalo víc. Ale nešlo jen o to, byly i jiné obtíže. Zasloužilí funkcionáři strany pověřeni obchodním posláním v kapitalistické cizině, považovali často svou nominaci jako odměnu za dobré služby, které straně prokázali.

A měli vlastně svým způsobem pravdu, neboť až do dnešních existuje zvláštní zvyk ve všech socialistických zemích, který spočívá v odměňování osob politicky spolehlivých a vynikajících cestami do kapitalistických států. Interpretace tohoto jevu je dosti choulostivá a nebude zde diskutována.

Proto se také cítili na svých místech jako na dobře zasloužené dovolené, pokud nepracovali pro tajné služby. Jestliže se později během času objevili lidé se skutečným zájmem a přijatelnými schopnostmi, rychle pochopili, že přílišná iniciativa je nežádoucí, poněvadž úspěch ničeho nepřinášel (nebo způsoboval dokonce obtíže, neboť čs. podnik se nikdy nezajímal o to prodávat víc, protože nebyl schopen víc vyrobit) a neúspěchy (a v obchodu se vždy podstupuje riziko) byly příliš nebezpečné v tak zpolitisaném prostředí. A v sázce bylo příliš mnoho: zástupci posílání na Západ byli a jsou placeni takovým způsobem, aby jejich způsob života nevyvolal skandál (nebo obdiv) přehnanou střídmostí a nic víc. Hodnota jejich příjmů, byť skromná v západním měřítku, nabývá jiných rozměrů, jestliže ji porovnáme s čs. podmínkami. Několik let v cizině znamená, že takový zástupce si může okamžitě pořídit dva nejvíce žádané pozemské statky byt a auto které jsou přístupné domorodcům jen za cenu dlouhého čekání a mimořádných osobních obětí. Proto se není třeba divit, že hlavním cílem činnosti všech těchto zástupců bylo udržet se co nejdéle v cizině; obchodní úspěchy byly méně důležité, neboť ztrnulý byrokratický systém zahraničního obchodu (a nejen tohoto) polyká vše, úspěchy i neúspěchy. se stejnou chutí. Takové okolnosti samozřejmě nepřispívají k rozvoji obchodu.

Jiný důležitý cíl zahraničního obchodu (kromě obchodu se zbraněmi) byl politický, ale bylo těžké jej uskutečnit pro nedostatek prostředků. V roce 1968 se ukázalo, že v prvním posvícenském období po 1948 bylo úmyslem určitých vedoucích osobností komunistické strany zaplavit západní trhy laciným zbožím a vyvolat tak hospodářské a sociální krise. Tyto plány vyvolaly u čs. obyvatelstva s jeho dvaceti lety socialistických zkušeností velmi srdečné i

když trochu hořké a překvapené veselí. Myšlenka, že socialistický stát by mohl zaplavit svět přebytky laciného zboží, byl silný tabák i pro ty nejotrlejší povahy.

Tento stav věcí trval léta. Po částečném rozčarování se dělaly pokusy naroubovat (alespoň částečně) na tyto čistě politické organizace to, co vlastně mělo být jejich účelem, tj. obchod, ale bez většího úspěchu, neboť když se nepodařilo dát do pořádku věci uvnitř země, jak se mohlo doufat v úspěch v cizině?

Je snad potřeba zmínit se zde o několika důležitých aspektech. V praxi zahraničního obchodu bylo základním zákonem striktní oddělení vnitrozemí od ciziny, pro výrobce se skončilo všechno, jakmile předal svůj výrobek PZO, často ani nevěděl, za jakou cenu byl jeho výrobek do zahraničí prodán, neboť PZO mu zaplatil vnitřní cenu nezávislou na skutečně dosažené ceně. Výrobci chyběly kontakty se zákazníky i s konkurencí (později mohly podniky do jisté míry posílat své zástupce do ciziny, ale z politických důvodů bylo dovoleno cestovat na Západ jen osobám "prověřeným". Podniky tak znovu zůstaly bez kontaktu a nezbytných informací díky kvalitě svých zástupců a pro nedostatek systematických kontaktů na příslušné úrovni).

Když výrobce kupoval od PZO něco z dovozu (suroviny, stroje atd.), platil určitou cenu, o níž nic nevěděl, zvláště pak, když o ní nechtěl nic vědět. Na druhé straně PZO, který převzal dodávku od výrobce, zůstal sám na trhu bez dostatečné technické asistence. Tento stav věci přivodil situaci, kdy PZO a výrobci se navzájem zahrnovali výčtkami a kdy jeden svaloval na druhého odpovědnost za špatné výsledky, což bylo a je logické v platném systému.

Jiným neuralgickým bodem byla chronicky napjatá platební bilance s kapitalistickými státy. Socialistický stát pracuje zpravidla při importu s krátkodobými úvěry a při exportu s dlouhodobými úvěry, aby kompensoval nízkou úroveň svých výrobků nebo špatný servis po prodeji. Podaří-li se opatřit trochu větší a výhodnější úvěr v nějaké kapitalistické zemi, snaží se socialistický stát v daném období orientovat maximum dovozu a vývozu k věřitelské zemi a tomu také přizpůsobí své příkazy. Exportní podniky samozřejmě prostřednictvím PZO které se snažily vytvořit si stálé odbytiště, byly často honěny ze země do země a nemohly si proto vytvořit solidní dlouhodobou vývozní koncepci. Poněvadž reálný kurs čs. koruny již velmi dlouho neodpovídá úřednímu kursu, používá se při výpočtu cen pro čs. podniky speciálních koeficientů (v PZO jsou poeticky nazývány "cvrčci"), do kterých jsou zahrnuty často paraekonomické a arbitrární prvky. Spřažením takového systému koeficientů a ukazatelů s labyrintem vnitřních ukazatelů se vytváří neproniknutelný chaos, ve kterém je prakticky vyloučena možnost ekonomické analýzy a ve kterém díky dalekojdoucím předpisům je všechno možné. Malý příklad (67): Podnik mezinárodní dopravy Čechofracht dával v dopravě do Hamburгу přednost Spolkové železnici před loděmi Čs. plavby labsko-oderské, poněvadž prý to bylo lacinější a rychlejší. Jeden výbor čs. parlamentu objevil, že to bylo opravdu lacinější, ale jenom pro Čechofracht, poněvadž negativní saldo v devisách s NSR bylo zaneseno buď na účet čs. železnic nebo na účet jiného podniku. Konečně je třeba opakovat, že čs. podniky nejsou v zásadě zainteresovány na exportu. Bylo již konstatováno, že jejich jediným cílem je pobírat prémie. A poněvadž systém ukazatelů nebere v úvahu potíže, se kterými je možno se setkat na mezinárodním trhu, dává se vždy přednost "pohodlnému" výrobnímu programu bez zbytečných problémů. A opravdu podniky již dosti vzácné, které by mohly čelit volné konkurenci a které exportují, se ocitají v rámci pravidel hry systému v často žalostné situaci, zatímco podniky, vyrábějící třicet let staré novinky mají vše, čeho jim třeba a zvláště pak finance, aby mohly klidně žít. K tomu je nutno dodat, že PZO mají rovněž své systémy a metody založené na jiných hlediscích, než jak je tomu u podniků. Dá se snadno pochopit, že dochází k případům, kdy se "obchod" změní v kus absurdního divadla

financovaného veškerým obyvatelstvem. Malé schéma na ukázkou: Podnik potřebuje určitou surovinu v určité kvalitě; v PZO se pobírají prémie, když se dokáže koupit lacino. A tak se koupí surovina, která přibližně odpovídá požadavkům podniku, ale která obsahuje nežádoucí komponent, následkem čehož je lacinější. V PZO se vyplácí prémie a je na podniku, aby se z toho sám nějak dostal (upravit technologii výroby, dodatečné náklady atd.). Samozřejmě mají podniky tisíc a jednu příležitost jim to oplatit, jde-li o vývoz.

V souhrnu situace v zahraničním obchodě můžeme konstatovat, že PZO dozírají, bdějí, kontrolují, dávají pozor, uplatňují ekonomické sankce atd., atd., ale v podstatě nemůže být řeči o obchodu ve vlastním slova smyslu. Proto také v posledních letech tato neudržitelná situace umožnila určitý průlom do původních zásad: vybrané důležité podniky mohou převzít export a případně i import svých výrobků a výrobků, které je zajímají, a to nejen v Československu, ale i v jiných socialistických zemích, zvláště pak v Maďarsku.

Dvacet let se Československo drželo v ústraní mezinárodního obchodu. Následkem toho je katastrofální nedostatek zkušeného a kvalifikovaného personálu, který by byl schopen prosadit čs. výrobky za korektní ceny na mezinárodním trhu; chybí také vhodná obchodní síť v zahraničí, to všechno za podmínky, že je vůbec v Československu něco na prodej. Bezpochyby by malé a střední podniky potřebovaly z hospodářských důvodů obchodní podniky specialisované ve vývozu a dovozu, ale výhradně obchodní podniky závisející na svých vlastních schopnostech výhodně nakupovat a dobře prodávat

HOSPODÁŘSKÉ VZTAHY S SSSR A RVHP

O hospodářských vztazích s SSSR se vždycky živě diskutovalo. Jsou z jedné strany zahaleny závojem oficiální glorifikace vzájemných výhod, ale mezi obyvatelstvem je cítit zřetelná nedůvěra, zesílená pečlivým zakrýváním určitých zajímavých informací oficiálními místy. Převládá všeobecný názor, že tyto vztahy jsou přece jen výhodnější pro SSSR než pro ČSR, což v mezinárodním měřítku odpovídá socialistickému politickému systému v měřítku národním, kde jsou si všichni rovni, až na to, že někteří členové komunistické strany jsou podstatně více "rovni" než ostatní, tj. ohromná většina národa. Zmíníme se jen o nejvýraznějších prvcích těchto vztahů, přičemž zdůrazňujeme, že jde jen o proslulou vyčnívající špičku plujícího ledovce.

Z hlediska komunistické strany jsou hospodářské styky s SSSR opravdu výhodné a byly zvláště výhodné po roce 1948. Žádný vyspělý stát by nemohl přežít v podmínkách mezinárodní konkurence totální destrukci svého hospodářského systému se všemi nepříznivými následky, o kterých jsme již mluvili a které znovu podtrhujeme, s likvidací vedoucích pracovníků všeho druhu a úplným zastavením technického rozvoje. Válkou velmi zpustošený SSSR mohl v tom období (a může tak i dnes) absorbovat jakékoliv množství výrobků jakékoliv úrovně, což usnadnilo politiku KSČ. Protože bylo možno dodávat do SSSR zastaralé, na světovém trhu neprodejně výrobky, bylo tím snáze možno tvrdě postihnout technickou inteligenci, odborníky, neboť jich opravdu nebylo třeba. Zastaralá dokumentace a výrobní postupy, zastaralé výrobní zařízení, přesto zákazník kupoval všechno nic tedy nechybělo. Odtud pochází "oprávněná hrdost" pocíťovaná komunistickou stranou a kádry bez jakékoliv kvalifikace, kteří mohli "řídít" průmysl a vůbec národní hospodářství. Během času se stal SSSR trochu náročnější a ve stejné době se československý průmysl stal ještě méně schopným čelit světové konkurenci. Z politických důvodů je SSSR nucen kupovat všechno a v nejbližší době tomu bude tak nadále, neboť absorpční kapacita SSSR je obrovská a jeho technická úroveň je stále ještě podprůměrná.

Tato koncepce vzájemně výhodných vztahů je obecně platná. Po nastolení komunistického režimu sovětského typu ztratí daná země velmi rychle krok se světovým vývojem a naváže výhodné vztahy s SSSR, které spočívají v tom, že SSSR koupí všechno bez ohledu na cenu, úroveň nebo užitečnost, aby udržel režim u moci. často jsou vojenské základny jedinou reálnou protihodnotou. (Příklad: Kuba, do které SSSR investuje velké částky s minimální či přesněji se zápornou rentabilitou, pokud odhlédneme od vojenských otázek).

SSSR, jehož dlouhodobým politickým cílem je světová hegemonie a středním nebo krátkodobým cílem dobytí nebo alespoň kontrola západní Evropy, zkoncentroval všechnu svoji vývojovou kapacitu do vojenských a paravojenských oborů. Mimoto vzhledem k téměř nevyčerpatelnému přírodnímu bohatství nehrály otázky hospodárnosti v surovinách, energii atd. vůbec žádnou roli. Otázkou v SSSR bylo vždy: mít nebo nemít, ale nikdy za jakou cenu. A tak až na několik výjimek jsou to jenom sovětské zbraně dosahující světové úrovně, což vůbec není zajímavé a přitažlivé pro Československo, zatímco není sovětského spotřebního zboží na výměnu, neboť úroveň spotřeby hlavně, co se týče kvality je v SSSR velmi nízká. Úroveň sovětských výrobních zařízení nedosahuje úrovně světové, neboť SSSR se zúčastňuje tzv. "trvalých staveb", které je třeba rekonstruovat ještě před ukončením stavby (například hutnický kombinát v Košicích). Proto mohou sovětské dodávky snížit dovoz ze Západu ve smyslu, že lepší je něco nežli nic, ale neumožňují Československu zvýšit vývoz na Západ, tj. na volný trh. A v tom spočívá podstatný rozdíl mezi Československem a kapitalistickými státy, které ukazují stále rostoucí zájem na sovětském trhu. Zatímco sovětská objednávka

přináší západním firmám lepší využití jejich výrobní kapacity, lepší krytí nákladů na výzkum a vývoj, přičemž západní trh s volnou konkurencí zůstává jejich hlavním odbytištěm, vč vypadá úplně jinak pro zem jako Československo. Téměř úplné spřažení s SSSR znamenalo pro čs. podniky relativní pohodlí, poněvadž není konkurence; vzniká tak určitá bezstarostná atmosféra, co se týče budoucnosti, zkrátka "sociální pokrok".

Československo je nuceno se podílet na investicích v SSSR v určitých oborech (těžba rud, nafty atd.), přičemž jedině o energetických investicích by se dalo opravdu uvažovat. Ať už je tomu jakkoliv, není to výhodné, neboť efektivnost sovětských investic je ještě nižší než v Československu, které nemá nejmenší vliv na chod věcí v SSSR. Částky umrtvené ve stavbách rostou a tím trpí případně zajímavé styky se státy třetího světa (např. dovoz železné rudy nesrovnatelně lepší kvality než je kvalita rudy sovětské).

Obchod se SSSR je součástí ohlušující propagandy komunistické strany, která se snaží ho předkládat jako citovou záležitost. Každá sovětská dodávka, i když draže zaplácena, je presentována jako bratrská pomoc. Nicméně je známo, že SSSR nedává nic zadarmo, spíš naopak.

Podle pana Archipova, zástupce předsedy sovětského výboru pro hospodářské styky se zahraničím je veškerá pomoc asijským zemím poskytována ve formě úvěru; jen minimální část je poskytována zdarma Severnímu Vietnamu (68).

Ačkoliv příslušné úřady jsou velmi diskrétní o cenách, čas od času prosakují na povrch rozptýlené informace naznačující, že bratrská cena může být vyšší než cena světová.

Bylo oznámeno s velkým hlukem jako výsledek jednání čs. delegace v Moskvě na podzim 1969 mimo jiné, že budou zvýšeny dodávky železné rudy, jakožto bratrská pomoc československému průmyslu.

10. září 1969 uveřejnily Hospodářské noviny článek "Hutě proti inflaci", ve kterém se uvádí (str. 7), že v roce 1967 čs. hutě kupovaly suroviny o 19.8 % draže (v absolutních číslech 01,888 miliardy korun) než hutě západoevropské. Z toho necelá polovina, 864 miliónů korun je důsledek vnitrozemské polohy našeho státu (asi 3,7 % z nákladů), zbytek přes 1 miliardu korun připadá na vysoké nákupní ceny...konec citátu. Hlavním dodavatelem, který dodává po železnici více než 80 % rudy, je SSSR (70). Co se týče nafty, je situace podobná, podle úředního vysvětlení je vyšší cena kompensována zaručenými dodávkami. A jsou pak i další méně viditelné věci SSSR např. objednává lokomotivy s podmínkou, že určité části jako kuličková ložiska apod. musí být kapitalistického původu. Jiný příklad: stavba plynovodu SSSR - NSR je prováděna na čs. území na dlouhodobý úvěr poskytovaný Československem Sovětskému svazu, který bude splácen dodávkami plynu. Úrok je nízký. jak se sluší na dlouhodobý úvěr mezi bratrskými státy. Ale Československo má postavit plynovod ve lhůtách stanovených smlouvou; a protože je potřeba trub, musí se koupit v NSR za volné devisy a na krátkodobý úvěr s vysokým úrokem. To všechno pořádně komplikuje československou platební bilanci se svobodným světem. K tomuto tematu je ještě účelné citovat také oficiální sovětský názor, vyjádřený nedávno sovětským obchodním delegátem panem Semjonovem na jedné tiskové konferenci (71)... Citíme, že podniky (československé) mají často určité vnitřní cenové překážky pro dodávku strojů do SSSR. Je absurdní žádat na ředitelstvích podniků, aby dodávaly do Sovětského svazu značná množství výrobků se ztrátou. Ale je několik druhů efektivnosti. Efektivnost podniku, efektivnost generálního ředitelství, ale také výsledek v národním hospodářství, který má převážit místní výsledky podniku. Nechceme, aby podniky pracovaly se ztrátou, ale myslím, že je možné během znovurozdělení zisku, který dostává celé národní hospodářství, zajistit vývoj těchto oborů redistribucí na vyšší úrovni nebo subvencí...

konec citátu. Jinak řečeno: měli byste jinde najít potřebné prostředky pro krytí ztrát vyvolaných nízkými cenami výrobků vyvážených do SSSR.

Samozřejmě není možné zapomenout na uran a jaderné elektrárny. Ví se, že těžba uranu byla zpočátku výhradně v rukou Sovětů. Později se Sověti spokojili s kontrolou vykonávanou přímo sovětskými občany. Oficiálně platí SSSR výhodné světové ceny nebo dokonce ještě víc, nicméně tyto ceny nebyly nikdy publikovány stejně tak jako množství vyvezeného uranu. Zpočátku byla exportována surová ruda, potom se přikročilo ke zpracování rudy na místě, aby mohl být exportován koncentrát a teprve asi v roce 1966 bylo rozhodnuto v jednom z nejbohatších států na uran udělat první kroky k výrobě "jaderného" uranu. V jaderných elektrárnách máme zvláště názorný příklad, co se může stát, když se nahradí hospodářské a obchodní styky "bratrskou spoluprací". Projekt první československé jaderné elektrárny A1 zcela neperspektivní a s určitými základními nedostatky, vypracovaný v SSSR prakticky přímo v plném měřítku (150 MW brutto) bez dostatečného poloprovozního zařízení a vyžadující velké množství výzkumné a vývojové práce, byl pak "přežvykovaný" dlouhá léta československým partnerem, aniž by se na něm seriózně pracovalo. A když se na něm konečně začalo opravdu pracovat po 8-10 letech, ukázalo se, že je mnoho nevyřešených problémů a různých technických nedostatků. Bylo nutné provádět nezbytné změny, za něž nikdo nechtěl převzít zodpovědnost; při evidentním nedostatku byla sovětská strana ochotna upustit od dané části projektu s podmínkou, že odpovědnost případně čs. partneru, což je tímto odmítáno, neboť projekt je sovětský a je tedy na SSSR provést na něm nezbytné změny. Je samozřejmě nemožné objasnit nebo dokonce vyřešit tyto problémy kompetence a odpovědnosti. Ostatně je to zbytečné, neboť tento typ reaktoru prohlašovaný léta za řešení energetické krise, nebude vyráběn.

Cena elektrárny A1 podle osobního odhadu autora je asi 3.5 miliardy včetně některých vývojových prací pro další elektrárnu. A to je velice umírněný odhad, stavba v současné době trvá už asi 15 let a není na jaře 1972 ještě skončena.

SSSR dodá v budoucnosti Československu jaderné elektrárny typu voda voda na obohacený uran a ponechá si ve svých rukou výrobu všech jaderných částí; podle "socialistického rozdělení práce" případně Československu výroba klasické nejaderné části. Cena jedné elektrárny 440 MW má vyjít asi na 5 miliard korun (72).

Československo tak zůstane nejméně 10-15 let úplně vyřazeno z výroby jaderných energetických zařízení, ač je jedním z největších světových výrobců uranu, zatímco je obtížné si představit pro SSSR výhodnější obchod.

Konečně je třeba ještě připojit, že SSSR je vždy "rovnější" partner než Československo jak v politice tak v hospodářských stycích. Sovětští zástupci, technici, inženýři atd. mají všude přístup; zjistí-li, že se před nimi něco utajuje, mají vždy možnost otevřít jakékoliv dveře politickou intervencí. Některé sovětské technické návštěvy svým zájmem o všechno a i o věci bez jakéhokoliv významu připomínají legendární japonské metody. Na druhé straně se s Čechoslováky zachází v SSSR jako s cizinci; sovětské ministerstvo rozhoduje o místech, kam se mohou odebrat (a také jak, neboť někdy je předepsán i způsob dopravy) a kam nesmějí. Samozřejmě nepřipadá v úvahu proti tomu protestovat. Ostatně přímé kontakty mezi podniky a institucemi jsou téměř vyloučeny. Díky sovětské bdělosti se nemůže žádný sovětský podnik pokusit o kontakt s čs. podnikem, neprochází-li vše nadřízenými orgány a ministerstvem často se ani neodvažují odpovědět přímo na dopis.

Sovětský svaz využívá oficiálně a zdarma i to málo informací, které se objeví v čs. vynálezech a patentech, a to legálně na základě Sofijské smlouvy.

Tato smlouva pocházející z roku 1949 stanoví, že socialistická země dá k dispozici jiné socialistické zemi výrobní dokumentaci, přičemž jen náklady na přípravu této dokumentace jsou jí hrazeny, země dodávající dokumentaci neposkytuje žádnou záruku a příjemce není oprávněn vyvážet zboží vyrobené podle dané dokumentace. Vzhledem k mimořádně bratrským vztahům mezi státy RVHP se stává, že země, která dokumentaci dodala, se setkává na mezinárodním trhu s konkurencí země, které byla dokumentace poskytnuta.

Samozřejmě vynálezci nedostanou také nic. Dalo by se namítat, že je na Československu, aby stejně používalo patentů sovětských. Není to možné z již zmíněných důvodů: zbraně nejsou pro Československo zajímavé (ostatně přístupné patenty zde nepřipadají v úvahu), v lehkém a spotřebním průmyslu nepřichází z SSSR prakticky nic v úvahu. Mimo to je sovětská patentová praxe dosti zvláštní: slušná část patentů (pravděpodobně ty, které mají určitou hodnotu), není publikována a není tedy k dispozici "bratrským" státům. A většina sovětských zařízení dodaných Československu je typu již charakterisováno jako "lepší než nic".

RVHP fungovala formálně dlouhou dobu formou plamenných, ale prázdných resolucí, což bylo pocíťováno jako výhoda, zvláště u vyspělejších členů, neboť spolupráce mezi zeměmi velmi rozdílné technické úrovně může být velmi obtížná i v příznivých politických podmínkách. Tato nerovnost byla brzo rozpoznána jako hlavní brzda vývoje; nicméně socialistický systém nemá v takovém případě jinou možnost, než snížit úroveň lepšího na úroveň slabšího, proto tím nebyly vyspělé socialistické státy příliš nadšeny. Základní pravidlo praktikované a zachovávané dlouhá léta státy RVHP bylo jednoduché: jestliže nějaká země má výrobek, který může prodávat na Západě za tvrdé devisy, diriguje maximum výroby nebo celou výrobu směrem na Západ. Nedostatek devis je ve všech členských zemích zoufalý; jde-li o západní měnu, není proletářská solidarita už vážnou překážkou.

Každý stát RVHP má své národní hospodářství založeno na stejných zásadách s deformovanými cenami a hospodářskými vztahy jako je tomu v případě Československa, ale poněvadž stupeň vývoje a místní podmínky jsou od země k zemi různé, jsou např. deformace cen tak různé, což ztěžuje nebo často znemožňuje spolupráci.

Jeden příklad uveřejňují Hospodářské noviny v článku "Známe svého spotřebitele?" (73). Je to rozhovor s vedoucími pracovníky n.p. Tesla Orava, výrobce televizorů, kterému se nedaří od jisté doby prodávat své výrobky. Článek pěkně ilustruje úplný zmatek ztrnulého dirigistického systému, ale zde se zmíníme jenom o jedné zajímavosti: podnik se snaží vyřešit určité budoucí problémy (barevná televize) mezinárodní spoluprací. ...Když jsme loni technicky zcela vyjasnili s Maďarskem společnou výrobu určitých uzlů pro celou produkci naši i jejich, narazili jsme na cenovou bariéru. Řešení opět není v silách podniku... Ale jsou i jiné bariéry; styky v RVHP jsou vždy bilaterální pro nedostatek opravdu směnitelné a volné měny, což je mimořádná překážka hlavně pro "aktivní" státy, ale nebudeme se zde tím zabývat, protože to přesahuje rámec tohoto textu. Od roku 1964 existuje banka RVHP, která by měla umožnit rozvoj multilaterálních plateb, ale dosažený pokrok není oslnivý. Uvádíme bilanci čs. zahraničního obchodu se zeměmi RVHP v roce 1967 (74)

	dovoz	vývoz
		v tisících korun
SSSR	6 950 137	7 025 164
Rumunsko	623 136	644 302
Polsko	1 434 150	1 691 397
NDR	2 305 030	2 293 803
Maďarsko	1 085 787	1 097 413
Bulharsko	566 816	660 173

Charakter dynamiky výměn uvnitř RVHP je alespoň částečně ilustrován skutečností, že v období 1961-66 jejich obchod se zeměmi vně RVHP rostl rychleji než obchod mezi členy, vývoz uvnitř RVHP rostl průměrně o 7 % ročně (bez SSSR 7.3 %), celkový vývoz stoupl o 8.1 %. Vývoz na obyvatele dosahuje asi 180 dolarů pro Československo, NDR a Maďarsko, což představuje asi třetinu ve srovnání se státy přibližně stejné velikosti v západní Evropě (75).

Delimitace nebo rozdělování výrobních programů, specialisace atd. se provádějí mechanicky. Vytvářejí se (vědomě) monopoly, jak už jsme viděli na vnitřním čs. vývoji, se všemi z toho vyplývajícími nepříznivými následky.

Hospodářské noviny (76) přinášejí zprávu. že... na příštím zasedání stálé strojírenské komise RVHP mají být podepsány smlouvy o mnohostranné specialisaci a kooperaci výroby v oborech sklářských a keramických strojů. Jde o nový typ smluv... Jednou se zvláštností těchto mezinárodních hospodářských smluv je, že smluvní strany berou na sebe odpovědnost za dodržování jejich ustanovení ve svých zemích, především pokud jde o zavádění a zastavení výroby. To například znamená, že organizace nemohou vyrábět ty stroje, na které ČSSR není podle smlouvy specialisována... Konec citátu.

Smlouvy tohoto druhu byly známy už dlouho, ale nebyly často respektovány, zvláště, byla-li výroba delimitována z vyspělejšího státu do státu "začátečnického". Vyspělý stát se zavázal zastavit výrobu k určitému datu, "přijímající" stát měl k témuž datu zahájit dodávky, ale obvykle nemohl tento termín dodržet. A tak výrobce anebo předávající země podle smlouvy, která daný výrobek potřebovala, byla často nucena znovu zahájit výrobu, protože buď nedostávala nic od nového výrobce, nebo byly dodané výrobky velmi špatné kvality, často nepoužitelné. Na druhé straně - ale to je případ téměř teoretický - jestliže takový monopolní výrobce je schopen vyvážet na Západ, uzavře smlouvy se svými socialistickými soudruhy na část své produkce; ti jsou pak absolutně bezmocní v případě, že by potřebovali větší dodávky. Co si naplánovali, to dostanou (socialistický čtenář by řekl, že si tady představujeme ten nejpříznivější případ) a dále už není o čem diskutovat; všechno ostatní je prodáno jen za devisy.

Charakter těchto smluv je evidentně velmi reakční, neboť smlouvy umožňují monopolnímu podniku "budovat socialismus", uzavírat socialistické závazky, ale zvláště vést pohodlný život a kašlat na své zákazníky.

Snadnost, s jakou se oficiálně uzavírají smlouvy v RVHP svědčí o tom, že se dosud nedošlo k reálným vyjednáváním nebo, že jsou smlouvy diktovány SSSR. Národní zájmy jsou totiž velmi rozličné vzhledem k nerovnoměrnému stupni vývoje a neumožnily by takové smlouvy v normálních podmínkách. Důkazem toho jsou vztahy Rumunska a RVHP; přitom pan Ceaucescu, ač nacionalista, je jedním z nejtvrďších šéfů ve východní Evropě.

Charakter vztahů v RVHP je ostatně dobře ilustrován lidovou interpretací zkratky RVHP - Rada Vzájemných Hospodářských Podrazů.

Vyjádřeno v číslech o něco více než 65 % čs. zahraničního obchodu (platí jak pro vývoz tak pro dovoz) bylo realizováno v roce 1967 se státy RVHP (77): tato čísla vyjádřena v korunách jsou málo výmluvná, a protože je obtížné je vyjádřit ve volné měně, uvádíme pro představu, že v roce 1969-70 byl objem obchodu mezi ČSR a SSSR více než 2 miliardy rublů a vyrovnal se objemu obchodu SSSR s Velkou Británií, NSR, Itálií a Francií dohromady, jinak řečeno objem obchodu mezi ČSR a SSSR představoval v tom období asi čtyřnásobek objemu NSR-SSSR.

Je zřejmé, že východní Evropa a SSSR zůstanou vždycky obchodně zajímavé pro ČSR, nicméně je nutné, aby se obchodovalo v normálních a skutečně rovných podmínkách pro

všechny účastníky a aby tento obchod byl pro ČSR ve skutečné nikoli jen v aritmetické rovnováze s obchodem se západními státy, aby rozvoj Československa nebyl brzděn nebo i znemožněn.

ŠKOLSTVÍ

Školství se stalo ve světě důležitým hospodářským faktorem; v některých státech se tvrdí, že investice do vzdělání jsou nejvýnosnější. Proto se zde také zmíníme o některých základních okolnostech majících velký vliv na školství v Československu.

Je třeba začít s celkovou atmosférou: od začátku školní výchovy jsou děti vystaveny nejen politickému tlaku a selekci založené na "hodnocení" jejich rodičů, ale často také (v negativním smyslu) na postoji a chování strýčků, dědečků apod. U příležitosti každé změny (z obecné školy na střední, ze střední školy na vysokou atd.) je studován jejich "sociální původ" a kontrolují se kádrové materiály rodičů, od starších dětí se vyžaduje navíc politická angažovanost (členství v jednotné organizaci mládeže).

Tato klasická technika poněkud upadala před rokem 1968. protože její absurdita - chceme-li zůstat zdrženliví - byla zřejmá. ale opět ožila v období "normalisace" po roce 1968.

Každé získávání informací o dítěti a jeho rodičích např. v místě bydliště, u sousedů, je přirozeně výtečnou příležitostí pro sousedy, domovníky (jen v počátečním údobí, dnes již nejsou), rodiče méně nadaných dětí a jiné "zainteresané" osoby k vyrovnávání účtů. Navíc se režim takto vyrovnává s občany, kteří přes všechno dávají najevo určitou duševní nezávislost. Je to nejzbabělejší zbraň z arsenálu komunistické strany, protože - s výhradou mínění klasiků marxismu - leninismu, které neznáme - děti konec konců nemají možnost si zvolit politicky dobře smýšlející rodiče, nemluvě už o strýčcích a dědečcích. Mimo to se děti pod tlakem tohoto systému učí se přizpůsobit, nikdy upřímně neřící svůj vlastní názor a hrát komedii, což je ostatně pro život v socialistické zemi mnohem důležitější, než se všeobecně (na Západě) soudí. Výsledkem je, že národní hospodářství a nejen ono, je systematicky připravováno o intelektuální kapacitu "nepřizpůsobivých" dětí, výrazných individualit a těch, jejichž rodiče nevyhovují. Stejně je tomu s vyučujícím sborem, který je podřízen týmž kritériím a je navíc redukován na plnění směrnic a úkolů, které se neustále mění (kupodivu školství bylo od začátku považováno za obor vhodný pro činnost nevzdělanců všeho druhu), dále k organizování "dobrovolných" brigád a manifestací. Protože školství má být politické a sledovat stranickou linii, která je dosti křivolaká, ocitají se pedagogické síly dost často v obtížné situaci, když mají popírat, co bylo ještě před měsícem oficiální thesí. Děti jsou velmi vnímavé a i když jde o věci, kterým ještě nerozumějí, poznají, že se švindluje. Učitel pak se jim může jevit jako bezcharakterní osoba, což okamžitě určuje hranice jeho výchovného působení. A jsou ještě horší věci: všechno, co se 20 let předkládá dětem v politickém a hospodářském oboru je v žalostném rozporu s realitou, s kterou jsou denně ve styku. Výsledky výchovy pak odpovídají této situaci; je nemožné vychovávat inteligenci pro absurdní systém. Co se týče politických problémů, jestliže dítě z rodiny politicky ultra uvědomělé a loyální jde studovat a jeho inteligence a charakterové kvality překračují určitý minimální práh, může zůstat věrné komunistické straně jakž takž až do puberty. Ale pak je s tím konec, protože si uvědomí, že nejde o zásady, nýbrž o věrnost jedné či více osobám či spíše komukoliv, komu by se podařilo vypudit své předchůdce ve vedení strany. Z hlediska ekonomického je systém tak absurdní a nedostatky tak křiklavé, že je možno být buď přesvědčeným stoupencem systému, nebo inteligentní a vzdělaný, ale ne obojí současně.

V diskusi uveřejněné deníkem Práce 21.4.1970 pod titulkem: Slovo horníkům ze severu, konstatuje horník pan Ziegler: 'je třeba kritisovat fakt, že jsme poslali studovat "dělnické" kádry, protože se nám pěkně "odměnili", pošlapali hodně to, co bylo naším životem. ' Sociální původ za těchto okolností nehraje žádnou roli. Podle ministerského předsedy, pana Štrougala, 2/3 československé inteligence jsou dělnického nebo rolnického původu (79).

Ostatně podstatná většina "reformátorů" z roku 1968 vlastní velmi solidní stalinskou minulost. Výsledkem zarputilého "pedagogického" úsilí je tedy jen inteligence s mimořádnou adaptační schopností, z níž část netrpí morálními principy (což je možno naučit se ve škole), jde za snadnou kariérou politickými cestičkami, zatím co většina resignuje na kariéru doufajíc, že jednou k obratu musí dojít.

Školní výchova prošla celkem zajímavým vývojem. Školním vzděláním se zcela opovrhovalo, zvláště v období "dělnické politiky" a nic nemohlo s větší určitostí zbavit továrního zaměstnance vyhlídek na postup než diplom inženýra. Na výsluní byly osoby s nízkým nebo maximálně středním technickým vzděláním, které měly určitou kvalifikaci, ale žádný titul, takže nevyvolávaly pocit méněcennosti u "nové třídy". Po letech se ukázalo, že to bez vzdělání kupředu nejde a přišla tedy vlna "vzdělávání". Stalo se módou "doplnit si vzdělání". Jen část těchto "doplňovačů" tvořili lidé se skutečným a osobním zájmem, kteří z různých (také politických) důvodů nemohli studovat, co by byli chtěli. Ve většině případů šlo o získání diplomu- alibi pro soudruhy se "zásluhami", ale bez kvalifikace, aby mohli nadále zaujímat svá místa nebo na druhé straně šlo o "papír" pro nižší kádry, lidi, kteří mohli dobře zastávat svá místa, ale nevyhovovali bez diplomu či "papíru" mzdovým a platovým předpisům. Tato honba za diplomy se projevila i v nejvyšších kruzích KSČ. Ti, kteří neměli příliš důvěry ve vlastní duševní potenciál nebo sázeli výhradně na čistě politickou kariéru získali titul RSDr na Vysoké škole stranické. (K této škole, která je - podle KSČ samozřejmě - na úrovni university jen několik poznámek na okraj: není otevřena pro veřejnost - s výjimkou krátké periody 1967-68 - studenti jsou vybíráni orgány KSČ a jejich průměrný věk je asi 40 let nebo o něco méně, pro přijetí se nevyžaduje žádný středoškolský diplom (maturita). Strana je velmi diskrétní co se týče studijního plánu a vyučovaných předmětů, ale ví se např., že tam existuje katedra "vedoucí úlohy strany"). Řadoví studenti Karlovy university a pražských vysokých technických škol nazývali tuto školu "vokovickou Sorbonnou". Jiní vysocí funkcionáři KSČ studovali dálkově na normálních školách. Například pan Černík studoval na Vysoké báňské škole v Ostravě, bývalý ministr obchodu, pan Valeš, dosáhl titulu inženýra na Vysoké škole chemické v Pardubicích. Aniž bychom chtěli podceňovat jejich intelektuální kapacitu, fakt, že mohli studovat zastávajíce současně nejvyšší funkce v zemi, která šla z krise do krise, napovídá mnoho. Podmínky studia byly asi dosti speciální, ostatně kdo by se odvážil nechat propadnout ministra.

Co se týče reálné situace v jednotlivých druzích škol, je tomu stejně jako v průmyslu. Původní školský systém byl vyspělý a bylo by bývalo stačilo ho stále adaptovat v souladu s kulturním, technickým a vědeckým rozvojem.

Dřívější systém povinné školní docházky vznikl už v roce 1869 za Rakouska-Uherska. Bývalý český ministr školství, pan Bezdíček, konstatuje ve svém článku: 100 let povinné školy - zamyšlení, ale také podnět (80). ...že školní zákon z roku 1869 obsahoval ustanovení, za které bychom se nemuseli stydět ani dnes. Ba dokonce při všelijakém objevování novot nás může provázet jen povzdech... Konec citátu.

Místo toho bylo školství vzato útokem. Roku 1953 byla zavedena osmiletá a jedenáctiletá škola. Toto rádobý demokratické opatření odpovídalo nivelisaci v ekonomickém životě a přineslo hořké plody. Nadané děti, dříve navštěvující výběrové školy, jsou bržděny a udržovány na úrovni průměru, což ovšem nic nemění na postavení dětí méně nadaných, které nestačí tempu zvláště ve vyšších třídách, takže 20 % žáků propadá. Mimo to byly odstraněny rozdíly mezi některými typy gymnasií, jejichž účelem bylo lépe připravit žáky pro vysoké školy určitého zaměření (např. gymnasia připravující žáky pro university humanitního směru a "reálky" pro technické vysoké školy).

Jak se tento systém osvědčil je vidět z toho, že v šedesátých letech byla prodloužena školní docházka z 8 na 9 let a z 11 na 12 let, že byla znovu zavedena určitá specialisace či diferenciacce aspoň v nejvyšších třídách. "Sjednocení" školství až do středních škol otřáslo universitami, jejichž první ročníky se staly pokračováním střední školy, protože studenti přicházející na universitu neměli potřebných znalostí a dokonce se ani neuměli učit. .

Zajímavým příkladem bylo zrušení latiny na střední škole na několik let, což připravilo zvláště zábavné kratochvíle vyučujícím lékařských fakult.

Existuje naděje, že se trpělivým vývojem nakonec zase dostaneme tam, kde už jsme jednou byli. Samozřejmě všechny etapy této obtížné cesty jsou vyhlášovány jako úspěch socialistického školství. Co se týče vysokých škol, politická selekce je ještě přísnější než na středních školách, což vede ke ztrátě určitého počtu studentů. Protože politické hodnocení je rozhodující pro jmenování profesorů (které je vyhrazeno nejvyšším orgánům strany), prosazuje se tu též druh kádrů jako v průmyslu: šedivý průměr, umějící se velmi obratně přizpůsobit. Úroveň stagnuje nebo klesá - originální vědecké publikace základního významu prakticky vymizely, zvláště v technických oborech, žalostné a zastaralé technické vybavení je toho dalším důvodem. Dodejme k tomu, že spolupráce universit s průmyslem je chabá, ač by teoreticky bylo možno očekávat pravý opak a že pohyb a výměna kádrů mezi universitami a průmyslem zůstávají velmi omezené. Studenti, kteří po studiích zůstávají na universitě, pokračují ve své kariéře jako ve státní správě, za předpokladu, že vyvíjejí kontinuálně i když formálně "politickou" aktivitu. Absolventi vysokých škol a universit nalézají po ukončení studií hůře vhodné zaměstnání; v roce 1965, 45 % inženýrů pracovalo na místech, která mohli zastávat středoškoláci (81) díky samotnému systému a stagnaci v průmyslu.

V roce 1967 bylo mezi vedoucími pracovníky průmyslu, dopravy a stavebnictví méně osob se vzděláním vyšším než základním než mezi učitelkami mateřských škol (82).

Oficiálně bylo konstatováno při různých příležitostech, že je obtížné ne-li nemožné zjednat nápravu.

Bez ohledu na úroveň školství zůstává vážný problém uplatňování znalostí nabytých ve škole, neboť žáci ukončivše školu narážejí při vstupu do praktického života na velmi deformované mezilidské a výrobní vztahy. Zvláště učedníci v průmyslu, kterým se škola snaží jakž takž vštípnit dobrý poměr k práci, se setkávají ve dnech praktického vyučování v továrnách s pravým opakem toho, co se učí; je známo, že mladí lidé si velmi rychle přisvojují špatné návyky.

Nicméně počet universitních studentů není rozhodně přemrštěný. Před druhou světovou válkou byl počet občanů s universitním vzděláním relativně vyšší než ve většině ostatních zemí, ale po válce byla období poklesu počtu studentů (1965-66 145000 studentů, 1967-68 137000 studentů).

Roku 1968 připadalo v USA 28 universitních studentů na 1000 obyvatel, v SSSR 18 a v ČSR 10, asi tolik jako v Bulharsku (82).

Děti, které z různých důvodů nestudují, se setkávají s obtížnými problémy při vstupu do praktického života. Byrokratická mašinerie přiděluje mechanicky kontingenty učňovských míst na základě nejprimitivnějších územních a aritmetických kritérií. Zájmy a volba dětí nehrají žádnou roli, zvláště jde-li o děti ze špatně hodnocených rodin. Navrhují se jim řemesla pro ně často nepřijatelná, takže počet mladých lidí vstupujících do národního hospodářství bez kvalifikace (jako řidič, závozník atd.) neustále roste.

Pro rok 1968 bylo plánováno, že 2613 (!) (jaká přesnost!) mladých lidí půjde přímo pracovat do průmyslu, ale ve skutečnosti jich bylo 7033. V roce 1969 jich už bylo 18-20000 (83).

Zatím na tom vydělávají, protože se nemusí učit něco, co je nezajímá a hlavně vydělávají dřív a víc než učňové, ale z národního hlediska je to citelná ztráta.

Styl a mentalita přidělování mladých lidí do zaměstnání jsou dobře ilustrovány v rozhovoru Lidové demokracie (84) s panem Ernestem, ředitelem odboru škol II. cyklu na ministerstvu školství. Citujeme zde předposlední odstavec, ve kterém pan Ernest konstatuje: ...Plán stanoví nejen poměr počtu dětí ke studiu na středních školách, do učebního poměru a pracovního poměru, ale také poměr chlapců a děvčat do těchto skupin, a to i s ohledem na krajské členění. S patnáctiletým dorostem zásadně hospodaří krajské národní výbory. Závody dávají přednost chlapcům při přijetí do učebního poměru. Zůstává tak více děvčat, která do učebního poměru přijata nejsou, a tak větší množství jich jde přímo pracovat. Pro studium na středních školách a zejména na gymnasiích je přesně stanoven poměr chlapců a děvčat: větší procento dostávají děvčata. Zhruba tak dvě třetiny. Na středních odborných školách je to asi jedna ku jedné... Konec citátu.

Jak je to jednoduché! Ani poddůstojník c.k. armády Františka Josefa by to nedokázal lépe! Vzhledem k tomu, že se bere v úvahu vše, kromě toho, že jde o mladé lidi a ne o brambory, je tím zaručeno, že jen minimum mladých lidí najde uspokojení ve své práci. Navíc formalismus ve školní výchově vede často k tomu, že se požadují od manuálně zručných dětí dobré známky z češtiny, ruštiny, matematiky a dějepisu, aby mohly být přijaty do učebního poměru v oboru, který je právě založen na manuální zručnosti. Ve skutečnosti ovšem tyto výpočty obdivuhodné přesnosti nejsou k ničemu. Potřeba pracovních sil není kryta počtem mladých lidí přicházejících do výroby; je tedy nezbytné přidělit různým oborům méně mladých lidí, než kolik je jich potřeba, aby bylo možno později improvizovat a přetáhnout je do jiných oborů, například platovými výhodami, neboť kde nic není, ani smrt či strana nebere.

Lidová demokracie (85) uvádí například, že pekárny a cukrárny v Západočeském kraji mají podle směrnic možnost přijmout do konce pětiletého plánu stovku pekařů. Ale pekárny si vypočítaly, že přijdou do roku 1975 o 455 pekařů z různých důvodů (pense aj.). Ptají se, kdo jim nahradí těch 350 chybějících.

Aritmetika pana Ernesta jim, zdá se, asi moc nepomůže. Výpočty vysoké přesnosti naráží ovšem ještě na jiný problém, totiž velmi krátkou platnost. Je možno nutit mladé muže pracovat v oboru, který si nevybrali, s určitým úspěchem jen do doby, kdy nastoupí vojenskou službu. Po návratu z armády jsou volní a klidně si zvolí jiné zaměstnání, obvykle méně kvalifikované, ale tím lépe placené. Tato hra se může zdát téměř absurdní nebo i zábavná, ale způsobuje národu vážné ztráty: peníze investované či spíše promrhané do školení učňů a lidé nespokojení se svým povoláním.

Na konec několik údajů o materiálních potížích čs. školství podle oficiálních pramenů (86) dosáhly výdaje ministerstva školství v roce 1967 2,253 miliardy korun, čili o něco více než 1,5 % celkových rozpočtových výdajů toho roku (147,193 miliard korun).

Abychom respektovali západní obyčeje: výdaje na bezpečnost a obranu státu obnášely v témže roce 12,385 miliard, neboli 8,4 % státních výdajů. ale nesmí se zapomenout, že v socialistických zemích je vždy část těchto výdajů skryta v rozpočtech různých ministerstev.

Investice ministerstva školství obnášely v roce 1967 430 milionů korun, o něco víc než 1,6 % celkových investičních výdajů financovaných ze státního rozpočtu.

Nicméně se zdá, že existovaly určité důvody pro zvýšení investovaných prostředků. Týdeník Reportér (87) uveřejnil tento přehled:

Rok výstavby učeben	ČSR	SSR
do r.1900	45,0 %	

1901-1918	16,3 %		
1919-1938	16,4 %	77,7 %	48 %
1939-1944	0,9 %		
1945-1962	14,4 %		
1963-1967	7,0 %	21,4 %	52 %

Havarijních škol máme s výměrem 1008

<i>bez výměru</i>	520
<i>celkem</i>	1528

Hygienicky závadných škol máme 424.

Mimo investice jsou tu samozřejmě ještě maličkosti: nedostává se tabulí (88), stolů pro fyziku, chemii, biologii; roku 1967 chybělo jen na devítiletkách 1,5 milionů učebnic; ostatně tiskárny odmítaly podepsat smlouvu na tisk ostatních učebnic (jako podmínku si kladly modernisaci svého technického vybavení), ale to všechno jsou systémové obtíže, o kterých už byla řeč.

Musíme položit dvě otázky: jaká je možnost realizovat vědeckou a technickou revoluci v těchto podmínkách, a je školství vůbec nezbytné, jestliže se v něm tak dobře "uplatňují" osoby "polovzdělané" nebo i negramotné, že není ochota je nahradit?

ŽIVOTNÍ ÚROVEŇ

Vzhledem k tomu, že průmysl a zemědělství nejsou schopny sledovat tempo vývoje rozvinutých zemí - zpoždění stále roste - není samozřejmě důvodu, aby životní úroveň rostla rychleji. V jedné studii ještě před rokem 1968, založené na srovnání Francie a Československa, se uvádělo, že růst životní úrovně francouzského dělníka probíhal v období 1960-66 asi 2,5 rychleji než u dělníka československého, zatímco tento poměr byl asi 6 pro vrstvy inteligence v obou zemích. Srovnání dvou zemí s tak rozdílnou hospodářskou strukturou je vždycky obtížné a ožehavé; nebereme-li proto v úvahu absolutní hodnoty, musíme konstatovat potvrzení ohromné nivelisace znevýhodňující kvalifikované sociální vrstvy, jejichž přínos k materiálnímu, kulturnímu a sociálnímu pokroku je rozhodující. Při pokusu podat reálný obraz životní úrovně v roce 1967 se samozřejmě budeme držet oficiálních údajů.

Osobní spotřeba na obyvatele vzrostla v období 1960-1967 o 21,9 % (89), vklady ve spořitelnách vzrostly v téže době o 25,821 miliard korun (90).

Průměrný počet obyvatel byl asi 13,980 000, Vzrůst vkladů byl (91) tedy asi 1850 korun na obyvatele, čili 231 korun za rok - stále v období 1960-67. Samozřejmě je těžké odhadnout finanční prostředky imobilisované v domácnostech na základě informací, které máme k dispozici.

Průměrný nominální plat v socialistickém sektoru (kromě JZD) vzrostl ve stejném období z 1349 na 1586 korun měsíčně (92), reálný plat vzrostl z indexu 124,7 na index 140 (1955 = 100), neboli o 15,3 % (93). Údaje o příjmech členů JZD jsou špatně přístupné; velmi nepřímým výpočtem na základě statistických údajů z roku 1968 se dá dojít k odhadu 1200-1300 korun měsíčně.

Tyto výpočty jsou poněkud nepřímé a umělé, ale aspoň nám dovolují trochu ilustrovat naše vývoody. Diskrétnost oficiálních míst v tomto ohledu ukazuje, že měsíční příjmy mohly být ještě nižší, ale na druhé straně je třepa k tomu přičíst výnos záhumenků.

K předcházejícím dvěma "produktivním" skupinám přistupují pak ještě důchodci, kterých bylo v roce 1967 2 902 000.

Průměrný důchod byl (94)	761 korun
průměrný invalidní důchod	662 korun
průměrný vdovský důchod	429 korun.

Tak tedy je možno konstatovat nepřetržitý růst životní úrovně. Aby bylo možno si učinit představu, kam až se došlo tímto způsobem, tj. po dvaceti letech v socialistickém systému, uvádíme tabulku některých maloobchodních cen, platných v roce 1967. Výběr položek je samozřejmě arbitrární, nicméně se domníváme, že jsme vybrali běžné nezbytné položky pro standart roku 1967. Předem ještě připomínáme, že průměrný plat v socialistickém sektoru byl 1586 korun měsíčně. (Všechny ceny jsou v korunách.)

chléb	2,60/kg	telecí kotlety	26,00/kg
mouka (prům)	3,50/kg	kuře	22,00/kg
rýže	5,00/kg	párky	25,00 kg
brambory	0,70/kg	sádlo	22,00/kg
hovězí maso		margarin	18,80/kg
s kostí	17,00/kg	olej	25,40/kg
bez kosti	29,00/kg	mléko 2% tuku	1,80/kg

vepř. kotlety	30,00/kg	mléko 3,5% tuku	3,00/kg
sýr (Eidam 30% tuku)	19,00/kg	káva	170,00/kg
vejce zimní	1,30/kus	čaj	170,00/kg
letní	1,00/kus	čokoláda	90,00/kg
cukr kostkový	8,00/kg	pivo 10°	3,00/l
cigarety laciné	0,16/kus	rum 40%	65,00/l
lepší	0,40/kus	bílé víno	17,00/l
mýdlo toaletní	25,00/kg	uhlí hnědé	16,00/q
látka na pánský oblek, 50% vlny		černé	22,40/q
140 cm šíře	90,00/m	pánský oblek polovlněný	440,00
vlněná	370,00/m	vlněný	1060,00
dámské šaty s dlouh. rukávy	215,00	dámský kabát 50% vlny	440,00
šaty z um. hedvábí		pánská košile	
krátké rukávy	115,00	bavlněná	46,00
chlapecký oblek		popelínová	88,00
9 let, 50% vlny	120,00	obuv s kož. podrážkou	
dámské punčochy		pánská	140,00
silné	18,00	dámská	135,00
monofil	40,00		
prům. rádio	1 150,00	pánské kolo auto 1000 MB	530,00
lednička 60 l			45 000,00
absorpční	2 000,00	(není uvedeno v cit. statistice)	
televize	3 650,00	moto JAWA	9 000,00
el. Proud	0,70/kWh	plyn	0,50/m ³
benzín normál	2,10/l	chem. čištění	
		pánský oblek	12,45
nájemné (2 pokoje, kuchyně; bez ústř. topení	106,00	dámské šaty	8,85

Ceny byly převzaty z (95), musíme je však doplnit dodatečnými informacemi:

1) Ceny jsou úřední, ale tím není řečeno, že je možné si dané výrobky za ně koupit v obchodě, ani zda je dostatečný výběr ani zda je možno je dostat bez čekání. Např. na vůz 1000 MB bylo třeba čekat přibližně 3 roky od objednání (podmínkou pro objednávku bylo složení 20 000 korun na blokováný účet ve spořitelně); trvalé potíže byly i na trhu kol a motocyklů, stejně tak jako v textilu a obuvi, kde nejnižší ceny byly jen teoretické a existovaly jen na papíře.

2) Průměrný příjem na hlavu byl v roce 1967 v dělnických domácnostech

5,5 % méně než 400 korun a celkem

26,5 % méně než 600 korun,

v domácnostech zaměstnanců

1,4 % méně než 400 korun

v domácnostech členů JZD

6,3 % méně než 400 korun

25,6 % méně než 600 korun;

Údaje bodu 2) byly získány průzkumem 5200 domácností; jsou uvedeny v (96).

3) Životní minimum bylo odhadováno v roce 1967 na 500-550 korun měsíčně (neoficiální odhad).

4) Výsledkem práce některých výzkumných ústavů (97) bylo zjištění, že rozumná výživa jednoho dítěte do 11 let věku stála 11,60 korun za den, mezi 11-18 lety 15,10 korun za den; náklady na přiměřené potřeby dítěte mezi 0-18 lety byly odhadnuty na 670 korun za měsíc. Nevíme přesně, z kterého roku byly vzaty ceny za základ, inflační korekce pro rok 1968-69 by mohla změnit údaje o asi 5 %. Z těchto údajů na první pohled vyplývá, že normální občan nemůže uživit ženu s dvěma dětmi, ba ani s jedním dítětem a že životní úroveň je založena na nejméně dvou příjmech v rodině. Vzhledem k platové úrovni je to jen počet ekonomicky činných členů rodiny, který rozhoduje o její životní úrovni; např. velmi schopný technik, kvalifikovaný vědec nebo ředitel továrny s příjmem 4000 korun měsíčně (a těch nebylo tak mnoho roku 1967) může být co se týče příjmu snadno dostižen či předstižen párem krmičů prasat či průvodčích v tramvaji. Jiným vážným aspektem této situace je, že jsou to zvláště rodiny s malými či mnoha dětmi, které se ocitnou okamžitě v překerní situaci, když matka přestane pracovat. To je jedním z důvodů, proč porodnost v Československu poklesla natolik, že prostá reprodukce již není zajištěna (98). Jako je tomu vlastně všude, postižení jsou hlavně ti, co se už nemohou bránit, tj. důchodci. Průměrná čísla o důchodech, která uvádíme, zasluhují dodatek, který ukazuje podrobněji rozdělení důchodů.

Mezi důchody ke dni 31.12.1967 (99) byl podíl důchodů

do 300 korun měsíčně	9,76 %
300 -399	11,54 %
400 -499	24,01 %
500 -599	12,54 %

Tedy 45,36 % neboli 1 320 000 důchodců pobíralo důchod nižší než životní minimum. Jde tu o "staré" důchodce, důchody přiznávané v posledních letech byly vyšší. Nicméně 280 000 důchodců mělo vyjít s 200-300 korunami za měsíc; není pravda, že jim stát prokazuje dobrodiní, neboť větší část z nich či všichni pocházejí z původních "nezávislých" vrstev (rolníci, řemeslníci, drobní obchodníci a jiní), kterým bylo všechno zabaveno; elegantněji se dá říci, že odevzdali své jmění společnosti, která se jim odměňuje almužnou.

Je užitečné připomenout, že kdo měl životní pojistku, o ni přišel také, neboť v padesátých letech bylo rozhodnuto, že pojistky byly placeny za války znehodnocenými penězi (částky zaplacené před válkou v ultratvrdé měně ve srovnání s měnou 1950 jednoduše nebyly vzaty v úvahu) a pojištěným osobám bývalo vyplaceno 500 korun za pojistky znějící na 30 000 korun a víc.

Tato čísla, byť i oficiální, neříkají všechno; životní úroveň je silně ovlivněna "soukromým znovurozdělením" národního důchodu, o kterém už byla řeč. Všechny složky obyvatelstva, které jsou v přímém styku s materiálem, který může být zeizen, přivlastněn nebo podle lidové terminologie "znárodněn", jsou zvýhodněny: dělníci, kteří v pracovní době nebo po ní, vyrábějí z "národního" materiálu různé věci pro osobní potřebu či údržbu, zaměstnanci podniku, pracující s materiály a stroji, které mohou sloužit potřebám občanů (stavební materiál, cement, ale také stavební stroje a nákladní auta).

V šedesátých letech byly dány na trh desítky tisíc kamen na naftu, která byla prodávána u benzinových pump. neboť to bylo palivo pro vznětové motory (Diesel), ale nebyl zaznamenán nejmenší růst prodeje nafty; kamna byla "zásobována" přímo řidiči nákladních aut. Mimo to má n.p. BENZINA čekací listiny uchazečů o místo "pumpaře", zatímco místa teoreticky lépe placená a příjemnější zůstávají neobsazena.

Dále sem patří personál obchodu a služeb, členové JZD a všichni ti, kteří mohou žádat spropitné; v nevýhodě jsou ti, kteří musí žít z pevného platu, převážně intelektuálové. Věnujme teď několik řádek tématům, která se přednostně objevují v sociálních diskusích.

Nejprve potraviny: poměr mezi cenami a platy je dosti názorný. Poznamenáváme, že po prudkém stoupení následkem měnové reformy 1953 praktikovala komunistická strana pomalé klesání cen potravin až asi do roku 1960. Od roku 1962 převládalo už zvyšování (100). Reserva vytvořená reformou ovšem byla podstatná. Bylo z čeho snižovat, ovšem snižování cen potravin nemělo vůbec žádný hospodářský základ, jako např. zvyšování vlastní zemědělské výroby či vývozní úspěchy umožňující snadný dovoz; šlo jediné a výhradně o politická gesta. Přes vysoké ceny potravin dosahuje Československo nejvyšší světové úrovně ve spotřebě kalorií (to je jediný případ ve spotřebě vůbec) - 3099 kal za den na obyvatele roku 1967 (101). Složení stravy je ovšem nepříznivé - spotřebovává se příliš mnoho tuku, cukru a mouky a příliš málo zeleniny, ovoce a mléka. Obecně posuzováno neodpovídá tato vysoká spotřeba vůbec hospodářské situaci, a zvláště dovoz masa ze Západu je stále obtížnější. Důvody, které je možno - mimo jiné - uvést, jsou

1) Určitá tradice - v Československu se vždy dobře jedlo.

2) Nedostatek průmyslových výrobků a jejich nesmyslné ceny; velmi omezené možnosti turistiky a téměř žádná příležitost pro rozumné vydávání peněz.

3) Naprostá nedůvěra vůči politickému režimu - již léta kolují nepřetržité pověsti o měnové reformě. Lidé jsou náchylní těmto pověstem věřit, protože dívají-li se kolem sebe, zjišťují bez hlubokých studií, že způsob práce a řízení národního hospodářství nemůže vést než k pravidelným měnovým reformám.

4) Zaměstnanost žen je vysoká a blízká přirozené hranici. *Podle (102) představovaly ženy v roce 1967 45,5 % zaměstnanců čili ekonomicky aktivního obyvatelstva.*

5) Nepravidelné zásobování, za to pravidelné krize v různých výrobcích. Ačkoliv se to může zdát podivné, je nemožné šetřit v nedostatkových podmínkách. Žena si klidně může udělat rozpočet, aby ušetřila, ale když se vrátí z práce bídnými dopravními prostředky a má stát fronty před obchody redukované obchodní sítě, je nucena koupit, co se jí prodá bez ohledu na ceny a své plány.

Dále jsou na řadě byty. Jejich stavba zůstala dlouhá léta (co se týče počtu postavených bytů) pod úrovní let před světovou krizí 1929-30, při tom nesmíme zapomenout, že rozdíl v technické úrovni mezi roky 1930-1960 je podstatný. Bytová nouze zevšeobecnila praxi, že dospělé děti vstupují do manželství a zůstávají se svými partnery v bytě rodičů; tím se ČSR nebezpečně blížila standartu SSSR jedna rodina na jednu místnost.

Mezi rokem 1948 a 1967 bylo postaveno 1 063 688 bytů (103), tento údaj musí být korigován ztrátami (demolice atd.), které jsou značné - roku 1967 bylo postaveno 79 297 bytů a ztraceno 20 601. Podle oficiálních údajů představuje počet postavených bytů mezi

1946 a 1969 -1 354 000 - 30,6 % celkového počtu bytů roku 1970. Průměrná kvalita bytů je mizerná a zaostává značně za úrovní vyspělých států.

Podle deníku Práce z 4.9.1969, "Výstavba je ohrožena", je 11 % bytů v ČSR starších než 100 let, 15 % bytů bylo postaveno z nepálených cihel nebo ze dřeva a více než jedna třetina bytů pozůstává z jedné místnosti. .

V roce 1967 bylo následující složení v tomto roce postavených bytů (105):

<i>Garsoniera, dvougarsoniera</i>	6,5 %
<i>1 pokoj, kuchyň</i>	8,5 %
<i>2 pokoje, kuchyň</i>	32,3 %
<i>3 pokoje, kuchyň</i>	46,8 %
<i>4 nebo více pokojů, kuchyň</i>	5,7 %
<i>Počet místností na byt</i>	2,42
<i>Průměrná obytná plocha na byt</i>	39,6 m ²
<i>Tatáž v roce 1948</i>	58,0 m ²

Ještě v roce 1962 představovaly dvoupokojové byty 62 % bytů (106).

K tomu přistupuje, že v dalších letech si normální občan může pořídit byt jen koupí (prostřednictvím družstva); čekací doba se prodloužila z 1-1,5 roku v r. 1960 v souladu s extrémními místními podmínkami na 12-14 let v Praze roku 1967-68.

Jiný zajímavý údaj: roku 1960 se platilo za dvoupokojový byt z betonových panelů s ústředním topením 40 % hotově (24-28 000 korun), 30 % byla státní subvence a 30 % byl úvěr na 30 let a 3 % úrok.

Samozřejmě nájem za dvoupokojový byt bez ústředního topení je přitažlivý. Abychom mohli ty údaje osvětlit, musíme je uvést do širších souvislostí i v cizině. V bytové otázce dávají některé kapitalistické i socialistické vlády rády dárky (aspoň tomu ony věří) obyvatelstvu na účet třetích osob tzv. zmrazováním nájemného. Výsledkem bývá pak všude totéž: sociální nespravedlnost a chátrání poměrně nedávno postavených domů. Např. byl v Holandsku roku 1972 průměrný nájem pro valnou většinu bytů asi 93 zlatých, nicméně nájem v nových bytech v státem kontrolovaném sektoru (sociální byty) přesahoval značně 200 zlatých. Údržba starších bytů tím trpí a nová generace neoplývající finančními prostředky nese toho následky, platí nájem přesahující i 3x nájem průměrný. Ostatně ve Francii o tom také něco vědí. A jaká byla situace v Československu? Značná většina bytů byla v roce 1948 v soukromém vlastnictví. Komunistická strana zmrazila nájemné věříc pevně, že bojuje proti kapitalistickým elementům, kterým navíc znemožnila údržbu domů povinnostmi odvádět nájemné na blokované účty. Motivace se poněkud blížila motivaci z kapitalistických států, "dárky" na účet jiných se sociálním náterem. Pomalu ale jistě však byty přecházely do socialistického vlastnictví. A když si experti komunistické strany všimli, že vzhledem k ukončené likvidaci kapitalismu by bylo třeba zvýšit nájemné na ekonomicky únosnou výši, bylo už pozdě, protože slušná část obyvatelstva pohybující se trochu nad úrovní životního minima by zvýšení nemohla zaplatit.

V roce 1969 bylo ekonomicky přijatelné nájemné třípokojového bytu v ceně 100 000 korun odhadováno na asi 670 korun (107).

To ukazuje, že nízké nájemné, častý námět komunistické propagandy neexistuje a je pouhou ilusí. Dalo by se mluvit o nízkém nájemném, jestliže výnos investovaného kapitálu (nezáleží na tom, zda soukromého či kolektivního) je redukován na přijatelné minimum, ale

nikoliv na nulu; a nájemné nesmí v žádném případě klesnout pod tuto hranici. Nuže stát musel v roce 1967 připlatit k utrženému nájemnému 2,2 miliardy korun, což ani zdaleka nestačí krýt potřeby dlouhá léta zanedbávané údržby. Na jaře 1971 poznamenal pražský rozhlas, že by bylo potřeba 7,5 miliardy korun, aby bylo možno dát domy do pořádku. Vyplývá z toho, že ti, kteří špatně bydlí nebo vůbec nebydlí, nebo ti, kteří mají vlastní byt či domek přispívají prostřednictvím státního rozpočtu na nájem těm, kteří bydlí nebo i velmi dobře bydlí. Tímto způsobem ti, kteří vydělávají málo, přispívají na financování nájemného těch, co vydělávají více. Je to pozoruhodná, ale podivná, sociální spravedlnost.

Zdravotnictví, lékařská péče a léky jsou "zdarma". To je druhá iluze, protože nic na tomto světě není zadarmo, zvláště pak ne lékařská péče, jen způsob financování je méně viditelný pro ty, kdo nechtějí vidět skutečnost. Lékařská péče je stejně "zdarma" jako maso, benzin, šaty atd. Jediný rozdíl je v tom, že spotřební zboží se platí přímo a lékař nepřímo. Ostatně všichni, kdo jsou v mzdovém poměru, přispívají na Národní pojištění.

O tomto sektoru jsme ještě nemluvili, proto zhruba načrtne jeho hlavní problémy. Lékař je v komunistické optice jakýmsi ztělesněním buržoasního systému, proto také strana neváhala proletarisovat zdravotnický obor s pozoruhodnými výsledky. V žebříčku průměrných platů (109) se zaznamenávají tyto obory: průmysl, stavebnictví, zemědělství, lesnictví, doprava, komunikace (pošta), obchod. věda a výzkum, tělesná kultura, správa a soudnictví, finance a pojišťovny. Zdravotnictví (včetně sociální péče) v roce 1966 tam poráží jen těsně komunální sektor a je na stejné úrovni s obchodem, kteréžto oba sektory mají zdroj sekundárních příjmů (spropitné atd.). V číslech: komunální služby: 1151 korun měsíčně. zdravotnictví a obchod 1274; vrchol žebříčku je obsazen vědou (1794 korun) a stavebnictvím (1760 korun). Nutno uvést, že byli postiženi nejen lékaři, ale i kvalifikovaný střední personál, tj. ošetřovatelky, sestry - mimo to je počet lékařů dostačující, či spíše měl by být, kdyby hodně lékařů nepracovalo v administrativě, zatímco počet ošetřovatelek a pomocného personálu je nedostatečný - 53 osob na 100 lůžek ve srovnání s 100 ku 100 ve vyspělých zemích, jak uvádí článek J. Lorence (110).

V témže článku se dále uvádí, že sestry v nemocnicích nemají nárok na příplatek za noční práci, příplatek, který se normálně vyplácí v průmyslu (sic!) a že plat ošetřovatelky (roku 1969) byl asi 1401 korun, což bylo o málo více než plat uklízeček v nemocnicích a přibližně tolik, kolik vydělá mladý lékař na začátku své dráhy v nemocnici. Mimo to zmíněné údaje pocházejí z doby po zvýšení platů v sektoru zdravotnictví, před tím byla situace ještě horší: roku 1961 byl průměrný plat ošetřovatelky 1126 korun. Konec citátu.

Materiální vybavení - vzhledem k tomu, že jde v komunistickém žargonu o neproduktivní sektor - je špatné, investice na spodní úrovni. V letech 1964-66 bylo v národním hospodářství investováno 129540 miliard korun, z toho 1896 miliardy (111) do zdravotnictví a sociální péče. V roce 1967 připadal jeden lékař na 454 obyvatel, což je korektní ba vynikající hodnota; ve skutečnosti to tak vynikající nebylo, neboť mnoho lékařů, jak už bylo řečeno, se přímo nepodílelo na zdravotní službě. Počet lůžek v nemocnicích dosáhl 7,9 na 1000 obyvatel, což je velmi nepříznivé (112), protože ani tento nízký počet nemohl být plně používán pro špatný stav budov a vybavy, nedostatek ošetřovatelek, pomocného personálu a někdy i lékařů. Podle ministra zdravotnictví České republiky, pana Prokopce, bylo v roce 1971 8000 lůžek v nemocnicích z uvedených důvodů mimo provoz (113).

Co se týče kvality služeb je nutné stručně konstatovat: komunistická strana sice proletarisovala tento důležitý obor, nicméně i velmi nadšení soudruzi začali brzo pochybovat o účelnosti svých opatření, když se octli nemocní tváří v tvář lékaři, o němž nevěděli, zda přemýšlí opravdu o jejich nemoci nebo spíše o tom, zda si bude moci koupit košili před

koncem měsíce. Tímto způsobem se zdravotnický sektor octl ve sféře spropitného, pro rychlejší nebo kvalitnější ošetření bylo třeba nabídnout něco tu lékaři, tam ošetřovatelce nebo správní úředníci, která mohla urychlit proceduru. Ale přes určitý ostatně jako všude obecný pokles morálky a přes "hodnocení" sektoru systémem, poskytuje zdravotnický personál služby, které zřetelně v kvalitě převyšují úroveň, kterou by bylo možno očekávat podle špatného oficiálního odměňování.

Co se týče celkové platové politiky udržovala komunistická strana od roku 1953 úroveň velké části obyvatelstva nedaleko životního minima. Možná, že důvody k tomu byly částečně ideologické - není nám známo, zda snad klasikové marxismu-leninismu někde nedokázali, že bohatý národ se může skládat z chudáků - ale hlavně praktické: totiž zkušenost rychle ukázala, že efektivnost investovaných peněz a obecně rentabilita systému neměla daleko k tomu, co dokážou vyhrát hráči na hracích automatech v Las Vegas. A tak dochází k neúprosnému boji: centrum, které vidí, jaké sumy nenávratně mizí v systému a národním hospodářství bez jakéhokoliv výsledku, se snaží získat aspoň část nazpátek nízkými platy a obrovskými daněmi na spotřební zboží.

Ceny průmyslových výrobků shora uvedené nejsou zdaleka výrobní náklady plus přiměřený zisk. Např. v roce 1968 prohlásil bývalý ředitel továrny Škoda, že jeho továrna by mohla prodávat automobily za asi 20 000 korun a při tom uspokojivě vydělávat. Katalogová cena automobilu byla tehdy 45 000 korun, to znamená, že daň obnášela více než 100 % a podobně tomu je s pračkami, kuchyňskými spotřebiči atd.

Na druhé straně se obyvatelstvo snaží urvat, co se urvat dá, a v každém případě více než plat; výsledek je logický: stát je pořád chudý a obyvatelstvo také, ale to jen v průměru. Jsou vrstvy obyvatelstva, kterým se daří dobře nebo i lépe. Jejich vyšší životní úroveň je většinou z ekonomického hlediska nezasloužená. Situace je daleko od socialistického hesla každý pracuje podle svých schopností a je odměňován podle svých zásluh. Dobří a výborní nemohou uplatňovat plně své schopnosti a nejsou odměňováni podle svých zásluh, zatímco lidé nevalné kvality a lenoši na tom vydělávají.

Dvěma zajímavými aspekty, kterých se zde můžeme jen lehce dotknout, jsou důsledky nízkých platů v systému a inflace. Politika nízkých platů není jen otázkou sociální; laciná pracovní síla logicky brzdí technický pokrok a zkresluje hodnověrnost ekonomických výpočtů. Ceny zařízení stoupaly rychle, platy pomalu - proto zařízení vyžadující mnoho lidské práce se často jeví jako ekonomičtější než zařízení moderní, vysoce mechanizovaná a automatisovaná. A tak se na papíře dospívalo k závěrům, že zchátralá zařízení byla výnosnější než nejmodernější technika na světové úrovni dovezená ze Západu.

Je podivné, že problém inflace se vůbec vyskytuje v přísně centrálním systému, který si může klidně dovolit i snižování platů různým vrstvám obyvatelstva (např. 1953, 1958). Je pravda, že od roku 1966 povolilo centrum trochu otěže, když se pokoušelo dostat hospodářství do chodu, ale tím se nedá vysvětlit všechno. Konstatuje se například (114), že v oboru nástrojů vzrostly velkoobchodní ceny o 55-70 %, v hedvábnickém průmyslu o 30-40 %, zatímco platy o 19 % atd... konec citátu. Celá věc je samozřejmě velmi složitá, ale dva faktory se zdají rozhodující: za část stoupaní cen (a inflace) je odpovědný sám systém. Jde o obranu podniků proti tlaku centra - jinak řečeno eskamotáže, kterými se dostane objem hrubé výroby, který vyjádřen v korunách je vyšší při stejném skutečném objemu, nebo nepřetržitě stoupají výrobní náklady. Druhý faktor: stát nedostává korektní protihodnotu ani za velmi nízké platy, buď že není schopen z různých důvodů využívat kvalifikace pracovních sil, nebo protože "pracující lid" = národ nechce nebo není nucen tuto protihodnotu dodat. Už dlouhá léta se nedošlo dál než k systému: stát předstírá, že nám platí a my předstíráme, že pracujeme.

Zbývá ještě se zmínit o několika jiných prvcích životní úrovně. Jedním je pětidenní pracovní týden (40 hodin), který byl zaveden nikoliv jako výsledek prosperující a produktivní ekonomiky - skutečné výsledky to jasně ukazují -, nýbrž jako politické gesto, které něco stojí. Proto se komunistická strana snaží dostat nazpátek, co může, neboť ze zřejmých důvodů nechce tuto "vymoženost" zrušit. Proto byly od roku 1971 znovu zavedeny 4 pracovní soboty, což je v současné době (1972) doplněno např. povinnostmi pro obyvatelstvo napracovat ztracený čas při určitých svátcích.

Školství je "zdarma" stejným způsobem jako zdravotní péče a jako "nízké nájemné". Neboť v ekonomickém systému, kde je všechno znárodněno a všechny peníze plynou do jedné pokladny není možno posuzovat tyto "zdarma poskytované výhody" ve stylu obvyklém na Západě v politické a zvláště pak předvolební propagandě. Tyto výhody nejsou a nikdy nebudou zadarmo. Na Západě se stává, že jedni mohou na ně přispívat více než druzí, technika financování může být více či méně neprůhledná. V současném Československu je to jednodušší; jestliže si obyvatelstvo nemůže dovolit platit ekonomické nájemné, jak by si mohlo dovolit platit např. školné? To všechno je jen otázka přesunu finančních částek z jedné položky na druhou ve státním rozpočtu. Kdyby mělo obyvatelstvo platit realistické nájemné nebo případně školné, muselo by víc vydělávat - částky ve státním rozpočtu určené na subvence v bytovém sektoru a školství by tedy dorazily do stejného cíle, ale jinou cestou.

Konečně bychom měli do životní úrovně také zahrnout stav životního prostředí, úroveň znečištění ovzduší a vod. Jak se dá očekávat, situace je asi taková: progresivní zákony existují jenom na papíře, protože je nikdo nerespektuje z finančních a jiných důvodů. Investice určené pro zlepšení životního prostředí nepřinesly dosud výrazných výsledků. Je-li efektivnost všeobecně žalostná, proč bychom měli očekávat nějakou výjimku v oboru životního prostředí? Při tom je situace velmi naléhavá v některých oblastech ("měsíční krajina" v severovýchodních Čechách, enormní exhalace tepelných elektráren po celém území atd.).

Úplná nemohoucnost centra je dobře ilustrována malou zprávičkou uveřejněnou v deníku Práce 12.2.1970. "Životní prostředí - stav nezměněn." Výbor sněmovny národů pro sociální politiku konstatoval, jak už to před ním učinily odpovídající výbory sněmovny lidu České národní rady a Slovenské národní rady, že přes opakované diskuse a přijatá doporučení se situace v podstatě nezměnila. Předpisů je dost, ale nejsou respektovány ať už z jakýchkoliv důvodů...

Celkově možno konstatovat, že životní úroveň je v průměru nízká vzhledem k možnostem, zvláště uvážíme-li aritmeticky, že zisky ze všech druhů hospodářské činnosti jsou teoreticky "lidu" k dispozici (můžeme si položit otázku, jak to vlastně kapitalisti dělali), ale často dosti vysoká v poměru ke kvalitě vynaložené práce.

Ale podtrhujeme slovo "průměrně", neboť některé vrstvy obyvatelstva jsou na tom relativně velice dobře ve srovnání se stejnými vrstvami na Západě. Vzhledem k opotřebenému průmyslu a nízkým investicím, které často nestačí ani na prostou reprodukci, je i nízká životní úroveň jenom předzvěstí budoucích obtíží; žije se už na účet budoucnosti, ale možná, že existují rezervy v prostředcích používaných komunistickou stranou pro "nedefinované" účely, které je zbytečné hledat ve statistikách.

OVZDUŠÍ

Necháme-li stranou všechny účinky politické situace na život obecně a na mezilidské vztahy, tak jak se projevují už 20 let, je třeba se přece jen zmínit o dvou prvcích, jejichž vliv na hospodářské ovzduší je velmi nepříznivý: jedním je enormní, již léta trvající platová nivelisace, která vyvolala také nivelisační tlak v myšlení a chování lidí.

Možnost postupu, kariéry neexistuje vně komunistické strany; možnost mimořádného výdětku, legálního a založeného na skutečných pracovních výsledcích je také nanejvýš omezená. Následkem toho, že vlastně téměř všichni jsou na stejné úrovni, hlídá vrstva průměrných a podprůměrných lidí velmi pečlivě ty, kteří jsou nadprůměrní a schopní, aby si nevydělali víc i jen v rámci velmi omezených možností. Že příspěvek těchto posledních je rozhodující pro podnik, národní hospodářství a také pro životní úroveň všech, "masy" nezajímá. A jelikož vedení podniku a orgány komunistické strany přes čistě formální opačná prohlášení před tímto tlakem ustupují, aby měly "klid" v podniku či jinde, stává se, že vynikající jednotlivci živoří někde v koutě nebo odcházejí ze svého působiště, když se napřed pokusili uplatnit nějakou novou myšlenku, neboť dav požaduje jejich hlavu. A to přesto, že není pochyby o tom, že jejich myšlenka je užitečná a byla by mohla něco přinést. A když už jde o to, že by se měla taková myšlenka realizovat, pak se sjednotí většina zaměstnanců podniku přes politická napětí, aby zkompromitovala vynikajícího jednotlivce, aby ho zneškodnila. Každé nadprůměrné individuuum ohrožuje jejich klid. Jeho výděvky, pokud by byly nadprůměrné, jsou v každém případě "nezasloužené" z hlediska průměru. Tyto tendence existují ostatně i na Západě a jsou motorem činnosti velké části západoevropských odborů, ale jen v socialistickém systému se mohly plně rozvinout.

Nejde o teorie nebo dojmy, ale o realitu potvrzenou sociologickým výzkumem. Uvádíme tabulku založenou na oficiálních statistikách a sociologické anketě uveřejněné v pozoruhodném a unikátním článku kdy uveřejněném v komunistickém tisku (115) v posledních letech, který by měl být povinnou četbou i pro západní levicové politiky, aby jim ukázal, jak daleko se dá dojít, když se sází na primitivismus a prostřednost pro dosažení politických cílů. Článek byl uveřejněn ještě před "normalisací" v roce 1969.

název povolání	(1) skutečná měsíční mzda (plat) v ČSSR		(2) výsledky sociol. průzkumu (ČSSR)		
	rozpětí Kčs	stř. hodn.	pořadí	přízn.odměna	poř.
ministr	8000-10000	9000	1		2958
věd. prac.	2800-3600	3250	2-3		2587
lékař	2000-2500	2250	6		2538
horník	2800-3500	3150	4		2484
VŠ učitel	2800-3600	3200	2-3		2431
strojvedoucí	2200-2500	2350	5		2094
mistr	1900-2200	2050	7		1907
SŠ učitel	1800-2000	1900	12		1891
zedník	1900-2100	2000	9-10		1837
herec (ob.d.)	1800-2100	1950	11		1811
soustružník	1800-2200	2000	9-10		1761
kopáč	1850-2200	2025	8		1604
policista	1600-2000	1800	13		1596
účetní	1400-1800	1600	14		1587
zem. dělník	1300-1700	1500	15		1560

zdr.sestra	1100-1300	1200	16	1382	16
prodavačka	900-1200	1050	17-18	1302	17
korespond.	900-1200	1050	17-18	1114	18
uklízečka	800-1000	900	19	997	19

Sloupec (1) z pramenů SSÚ aj.

(2) Sociol. časopis 1/68, V. Brenner, M. Hrouda, ČVUT

Hodnocení v sociologické anketě pochází od 1400 čs. občanů; jejich hodnocení zaměstnání (přiznaný plat) je vyjádřeno průměrnou hodnotou. Konec citátu. (Poznámka J. T.: platy funkcionářů komunistické strany jsou tajné a nejsou v tabulce zahrnuty. Jejich spodní okraj by mohl být asi nad "vědci".)

Nechceme zde diskutovat o žebříčku skutečných platů, neboť odpovídá zhruba realitě a zasloužil by ještě mnoho dodatečných vysvětlení. Chceme jen ukázat úroveň uvažování veřejného mínění v tomto ohledu. Rozpětí v očích veřejného mínění mezi platem ministra a pokojské je např. 3:1. Je ovšem nutno poznamenat, že kromě nivelizačního tlaku to je praktická zkušenost, která hraje důležitou roli, totiž že v současném systému se může stát ministrem kdokoliv.

Průměrný občan, který průměrně odbyl svou práci a zasvěcuje svůj volný čas pivu, fotbalu či leštění auta, pohlíží s extrémní nedůvěrou na iniciativní lidi, kteří ukazují své schopnosti v práci a studují nebo se něčemu učí i po práci. Systém je založen na průměru či spíše na méně než prostřednosti a ty vytlačují nemilosrdně vynikající jednotlivce všemi možnými prostředky a zvláště také jejich obviňováním z "politických" nedostatků. Je zbytečné rozvádět, jaké to má následky pro národní hospodářství.

Dirigistický systém, ve kterém je člověk od dětství manipulován a manévrován, pro kterého je vybráno zaměstnání, kterému se přidělí zaměstnání atd. dobře vyhovuje podprůměru a části průměru, protože je zbavuje odpovědnosti a nutnosti vzít na sebe nějaké riziko. Pro slušnou část lidí je snadnější přijmout pasivně manipulaci a pak si na ni stěžovat při každé příležitosti, než bojovat o své místo ve společnosti. Tyto tendence jsou nebezpečné, protože vedou k určité apatii u mnoha mladých lidí. Pasivní postoj bývá ještě podpořen tím, že se schopnými jedinci se zachází stejně a ti pak na tom nejsou o nic lépe.

Druhým důležitým faktorem je nemožnost dosáhnout uspokojení v práci. Práce má v moderní společnosti kolektivní charakter v tom smyslu, že jsou dodavatelé, spolupracuje se s partnery téže úrovně a výsledek práce je často součástí nějakého celku nebo se dodává v hierarchii výroby výše položenému partnerovi. Ale vzhledem k již popsáním podmínkám od desorganisaace až k smutné úrovni mezilidských vztahů dodavatelé nedodávají, protože nemohou nebo nemají zájem, spolupracovníci nespolupracují z týchž důvodů a stejně tak je tomu s vyššími partnery. Zvláště výrazně se to projevuje, jde-li o nějakou novinku, nový výrobek, nebo praktickou myšlenku; autor nebo skupina, která chce něco udělat, narazí na zeď systému s protichůdnými motivacemi.

Proto také není socialistický systém schopen vytvářet celky, kde je zapotřebí spolupráce a koordinace na vysoké úrovni, např. velké továrny na výrobu ve velkých seriích (jako automobilky), řízené sofistikovaným a pečlivě organizovaným způsobem již během výstavby, kdy se požaduje perfektní a přísná disciplína se strany subdodavatelů. (Do toho nepočítáme "socialistické" stavby minulých let, kde pracovaly masy s lopatami, stavba trvala dvakrát déle než na Západě, kde se firmám a dělníkům nedostává příslušného nadšení; náklady vyšly dvakrát draž a výkon byl zcela neuspokojivý. Jednou z posledních staveb tohoto typu byla

např. cementárna Lochkov u Prahy.) Tak tedy socialistický systém, který povýšil (samozřejmě jen v teorii) kolektivní práci na vyšší princip společnosti, se musí obracet na společnost praktikující ještě individualismus, když chce vytvořit kolektivní dílo. Všechny úspěchy Československa v cizině za poslední léta byly vždy dílem jednotlivců či malých skupin, kterým se nějak podařilo překonat systémové překážky, což ovšem nejde ve větším měřítku. Proto také užitečné i když vzácné vynálezy nejsou nikdy ve velkém využívány v socialistických zemích; prodávají se na Západ tak jak jsou, protože zavést velkovýrobu by mohlo trvat sto let.

To je velmi vážná věc pro celkovou atmosféru v zemi, neboť není možno se "utéci do práce" před tlakem politických okolností, tj. nalézt v práci určitý životní cíl. Je paradoxní, že často lidé nemající vůbec žádný důvod být stoupencem režimu, se zoufale snaží dokázat něco pozitivního v práci, což by konec konců přispělo ke konsolidaci režimu, ale nemohou, protože systém jim v tom s téměř absolutní jistotou zabrání. To se netýká jen inteligence, ale tvůrčích a pozitivních lidí ve všech vrstvách společnosti. Vede to pak k pesimismu, k ztrátě důvěry ve vlastní schopnosti (tu důvěru je možno velice snadno ztratit, ale velmi těžko získat v socialismu), k sebedoceňování a zhoršuje to už tak z politických důvodů depresivní atmosféru. V posledních letech před rokem 1968 mohla většina obyvatelstva jakž takž žít bez větších politických (a následkem toho ekonomických) obtíží jedině pod podmínkou absolutní poslušnosti komunistické straně, což bylo nutné dát najevo účastí na dvou průvodech ročně (1.květen a Říjnová revoluce). Nálada v těchto průvodech byla ostatně dosti groteskní, neboť všechno v tom období se pomalu, ale jistě obracelo v tragikomickou frašku. Ale lidé, kteří trochu přemýšleli, si uvědomovali, že vlastně svůj život jen přežívají a že udělali ve svém životě velmi málo pozitivního; podívají-li se nazpátek, není tam nic, většina času byla bezúčelně promrhána.

Je to pravděpodobně tato ekonomická beznaděj spíše než nízká životní úroveň, která přiměla k emigraci v roce 1968 lidi, kteří se o politiku vůbec nezajímali nebo jen málo.

Shrnout tuto kapitolu je možno nejlépe výrokem prostého občana, adresovaným komunistické straně a uveřejněným v čs. tisku na jaře 1968: "Odpustím jim všechno, ale nikdy jim neodpustím, že mě připravili o radost z práce".

SHRNUTÍ DOSAŽENÝCH VÝSLEDKŮ

Tady jsme se tedy octli na konci roku 1967. Jestliže se podíváme na to, čeho bylo dosaženo, s jakými prostředky a za jakou cenu, není opravdu důvodu k pocitu sebeuspokojení, abychom použili polooficiálního výrazu. Komunistická strana se věnovala dlouhou dobu vrhání podivných bumerangů do všech oborů národního života: všechny se vrátily, aby zasáhly nejen stranu, ale bohužel i veškeré obyvatelstvo. Podlamovat pracovní morálku, přirozenou hierarchii a disciplínu, zavírat oči před lajdáctvím atd. - to je výborná metoda pro získání "politických přívrženců" (v uvozovkách, protože to nejsou stoupenci politiky, nýbrž lajdáctví a nepřátelé práce), ale nazpět už to nejde. Z hlediska politické diktatury je neobyčejně praktické sevřít hospodářství do byrokratického systému, ale pak už nemůže být řeči o efektivnosti a normálním vývoji. Hospodářský systém vytvořený komunistickou stranou se vyznačuje vynikající samosvorností, tj. má vestavěnou obranu proti jakémukoliv zlepšení. Tato samosvornost má politickou a hospodářskou stránku. Co se týče první: veškerá moc a tím i veškerá odpovědnost je v rukou komunistické strany. Jakákoliv iniciativa či pokus o zlepšení, i jen v místním měřítku, ukazuje neschopnost příslušných stranických orgánů a naráží na jejich ješitnost (která je pořádná), jestliže jde o věc malého významu, nebo je nebezpečná z politického hlediska, jde-li o věc důležitější. Proto je udušena co nejrychleji hned v zárodku tím spíše, že mezi nízkými a středními kádry komunistické strany je mnoho konservativců a reakcionářů. Jsou totiž neustále ve styku se "zbytkem" obyvatelstva (asi 95 %) a nedělají si žádné iluze o povaze těchto vztahů. Mimo to neustále podezírají své nejvyšší vedení, že chce dojít k nějakému narovnání s národem za jejich zády a ponechat je jejich ekonomickému osudu, který by mohl být smutný. S ekonomickou stránkou je to podobné, ztrnulý a statický systém se brání proti jakémukoliv byt' i jen částečné změně, protože i zdánlivě nepatrné změny by jej mohly vykoletit; je možno říci, že je to důmyslný systém pro potlačení iniciativy, která jej přímo ohrožuje, i v případech čistě ekonomických (ale všechno je politika v Československu a snad také jinde).

V podstatě je to snad mínění "zlých jazyků" kolující po Praze, které nejlépe shrnuje dosažené výsledky. Podle něho se ze všech zamýšlených cílů dosáhlo hlavně toho, vyhlášeného Leninem při jakési příležitosti (116), že totiž "je třeba dosáhnout takového stavu věcí, aby každá kuchařka mohla řídit stát". Zdá se, že toho cíle bylo dosaženo, uvážíme-li hospodářské výsledky systému a jeho téměř úplnou nezávislost na kvalitě řídicích pracovníků na všech úrovních.

Události roku 1968 a následujících let osudově potvrdily tuto "thesi". Ruské přepadení, odchod značného počtu často velmi kvalifikovaných občanů do ciziny, doplněný radikální čistkou, největším "přemístěním kádrů" od roku 1948 podle úředního žargonu - přes to všechno byla konsolidace podle oficiálních zdrojů rychlá a můžeme tomu věřit, vezmeme-li v úvahu, že konsolidací se rozumí návrat do podmínek před rokem 1968, které byly jak známo u kořene všeobecné krise 1967-68. Neboť skutečným jádrem zmíněné "these" je fakt, že systém (či ekonomika) se těžce valí časem a prostorem minimální rychlostí a na nejnižší možné úrovni pro danou zem a danou úroveň; je obtížnější klesnout ještě hlouběji. Proto také nezávisí na rozsáhlých změnách na místech jakékoliv důležitosti.

Jak je známo, systém nezávisí ani na kvalitě nejvyšších řídicích osobností. Jejich kariéra, pokud včas neumřou, se dosti často končí politickým "splash down", což je ostatně už pokrok ve srovnání s popravami známými z minulosti; posledním příkladem byl pan Gomulka v Polsku. Při takové příležitosti se zanesou všechny "omyly", "chyby" a špatné výsledky na účet odstavené osobnosti a pokračuje se dále ve hře stejným způsobem a se stejnými výsledky.

Osobní kvality nového "náčelníka" hrají bezvýznamnou roli. Jedni byli tvrdí, druzí méně tvrdí; někteří (a těch bylo dost) napodobovali způsob života západní "těžké" buržoasie, jiní byli střídmi, byli aktivní či pasivní, ale výsledky byly stejné. Meze ekonomické efektivity jsou dány samým systémem. A pro ty, kteří by chtěli trochu ze systému vykročit ven, platí čínské přísloví: kdo jede na tygru, nemůže slézt.

Všechny problémy, o kterých byla řeč, jsou komunistické straně známé (všechny citace v této knížce pocházejí z oficiálních pramenů) a to léta či spíše desítky let

Je tomu tak nejen v Praze, ale i v Moskvě a jinde. Sovětské vedení ví velmi dobře, že v čistě ekonomické soutěži by nikdy nemohlo dohonit zpoždění. Ale doufá, že by mohlo vyhrát partii kombinací vojenského nátlaku a desagregací západního systému, neboť země topící se v blahobytu byly odjakživa snadným cílem. Politický systém SSSR má dvojitou výhodu: je to výborný prostředek pro podřízení všeho "světovým ambicím" a hlavně dovoluje neomezenou militarizaci. Na druhé straně je týž systém výborným prostředkem, jak oslabit rozvinutý demokratický stát. Je možné přiznat, že na základě historických zkušeností je ruský postoj dosti realistický, protože je mj. úplně egoistický. Ale situace je jiná v Československu a ostatních "socialistických" zemích, které světových ambicí nemají a snaží se spíše - jako vždy ve své historii - se z toho nějak dostat.

Všechny kontinuální problémy vyplývající ze systému jsou neustále na pořadu dne, aniž by došlo k nějakému zlepšení.

Byla přece usilovně vykonstruována, pečlivě se zkoumala a ještě pořád zkoumá celá řada ukazatelů efektivity zamýšlených investic, které signalisují očekávané výsledky, každý projekt a rozpočet prochází schvalovacími procedurami a sítí přepočtů efektivity u komisí všech řídicích stupňů. Zavedlo se výběrové a konkursní řízení, které dokonale profiltruje všechny projektové a investorské ukazatele a dovolí realizovat jen stavby shledané jako "výnosné", "rentabilní", "efektivní", uvádí pan Eliáš (117) a pokračuje ...pak se ale takový profiltrovaný záměr provede, a když se po neúměrně dlouhé výstavbě, po "vyarbitrovaných" dokončovacích pracích a po marnotratně zbrklém a nákladném záběhovém provozu dostane investice do plynulého chodu, ukáže se, že dosahované výsledky jsou v některých, nebo i ve všech ukazatelích pod ekonomickou úrovní starších provozů a že efektivity bude třeba dodatečně zabezpečit cenovými manipulacemi... Konec citátu. Autor dále konstatuje nedostatek objektivnosti platných ukazatelů a navrhuje jiná kritéria. Uvádíme dále ještě několik citátů o stavu věcí 1972, převzatých z diskuse na zasedání ÚV KSČ 17. a 18. února 1972 (119). Pan Rohlíček, ministr financí: Za nejvážnější v celé naší plánovací a řídicí činnosti považují skutečnost, že se nám na jednotlivých stupních řízení doposud nepodařilo pokročit v odkrývání rezerv. Důsledkem toho v uplynulých letech bylo, že skutečný vývoj byl vždy lepší, než vlastní, původní plány podniků, výrobně hospodářských jednotek nebo celých resortů...; pan Rigo ...Mohu uvést řadu příkladů, kdy podniky jsou fakticky nuceny zakrývat rezervy a jinak "taktisovat", protože některými opatřeními centrálních a hospodářských orgánů se narušuje důvěra podniků i pracujících ve vztahu k těmto orgánům...; pan Korčák, český předseda vlády: ..Znepokojivá je především skutečnost, že výrobní spotřeba roste rychleji než národní důchod. Ve finančním vyjádření byl národní důchod v důsledku nedodržení plánované relace nižší o 1,8 miliardy korun... Výrazně se tato tendence projevila ve vývoji materiálových a jiných nákladů, které byly v roce 1971 o 2,1 miliardy vyšší, než se plánovalo ...vidíme příčiny tohoto nedobrého vývoje za prvé v tom, že řízení a plánování není ještě na takové úrovni, aby účinně čelilo těmto škodlivým tendencím... Na druhé straně se prosazují nesprávné, často i protispolečenské postoje a chování vedoucích pracovníků, kteří si pro všechny případy uchovávají rezervy, spekulují s plánem, hledají pohodlnější cesty v jeho

plnění v různých kooperacích, v překračování materiálových a jiných nákladů, protože vědí, že se jim to všechno připočítá k dobru ...vypadá to často tak, jako by nejednali komunisté a vedoucí hospodářští pracovníci, kteří jsou a mají být vedeni společným zájmem dosáhnout maximálních výsledků při vynaložení minima nákladů... (poznámka J.T.: to je přesně to, co dělají, problém je jen v definici "společného zájmu"). Pan Rohlena mluví o textilním průmyslu... úkoly jsou proti minulým letům podstatně zvýšeny... Musím však říci, že asi 20 % ze zvýšeného úkolu zisku a snížení nákladů bylo přeneseno na závody jako "rozpis bianco", to je bez uvedení způsobu, jak bude zajištěn... To, že nové stroje v textilu využíváme s vysokou směnností, není jen ctnost. To je nutnost a ekonomický tlak... Chtěl bych vědět, kde nakupují nové výrobní stroje podniky s nízkou směnností, kdo jim je dává tak levně, že se o dobu návratnosti nemusí starat... Paní Jůzlová ...Co je platné, když budeme přesvědčovat lidi, aby šli např. v sobotu dělat, když přijdou v pondělí do práce a nemají do čeho píchnout, protože nikdo nezajistil materiál apod. ...Velmi nedobře na lidi působí to, když se zboží vyrábí na sklad.: je třeba, aby se vedoucí hospodářští pracovníci na příslušných místech dohodli o tom, co se tedy bude vyrábět a aby se to také odbytově zajistilo... A na konec jeden ruský názor otištěný v tak roztomile reakčním časopise Literaturnaja gazeta (120) v rámci diskuse o řízení v SSSR. Pan Tichomirov poznamenává k námětu odpovědnost ..Některé řídicí kádry ...nechávací vzadu otevřenou branku pro nekompetentní a neodpovědné: v předpisech a oficiálních směrnicích jsou nejmlhavější ty odstavce, které jednájí (nebo by spíše měly jednat) o konkrétních povinnostech i těch nejzákladnějších, které musí být respektovány pod hrozbou sankcí a jejichž porušení je stíháno. Ve statutech organizací se obecně sankce neuvádějí. O odpovědnosti se v nich mluví jen v obecných, málo srozumitelných frázích... A tak by se dalo pokračovat "da capo al fine".

Mohli bychom se nadíti, že po 20 letech plánovaného hospodářství by bylo možné vyřešit největší hospodářské problémy tím spíše, že je k dispozici represivní aparát disponující všemi představitelnými prostředky, ale není tomu tak.

Ostatně se vždy uvádělo, že rozdíl mezi francouzským plánovacím systémem a systémem socialistickým spočívá v tom, že ve Francii se stanoví dlouhodobé cíle, které slouží jako vodítko pro partnery v hospodářském životě. Pomocí tohoto vodítka mohou určovat svou politiku, ale nikdo k tomu není zavázán, takže potom není skutečné koordinace, plýtvá se finančními prostředky atd., atd., zatímco socialistické plánování, "přesné" a detailní odshora dolů umožňuje spořit práci, peníze atd. atd.

Ve skutečnosti není "přesný" systém socialistického plánování nic jiného než dlouhá nepřetržitá série improvizací velkého formátu; zavládne spokojenost, když se podaří splnit snížené plány, při čemž se promrhá mnohem víc, než se vyčítá kapitalistům. Ztroskotání pětiletok to jasně ukazuje: od roku 1962 bylo čs. národní hospodářství řízeno jednoletými tzv. operativními plány. V této souvislosti můžeme ještě citovat pana Jacoba, který poznamenává ve svém článku "Plán a rozpočet nejsou v SSSR nikdy publikovány" (121) ...tato pozorování prozrazují podle vši pravděpodobnosti dosti nárazový způsob práce, kdy odpovědní pracovníci národního hospodářství provádějí náhle rozsáhlé úpravy, aby co nejrychleji čelili nedostatům, které se náhle staly nepřijatelnými, aniž by jejich akce nezbytně zapadala do dlouhodobého plánu...

Komunistická strana nemůže vyřešit tyto problémy, protože její prvotní starostí, které obětuje všechno, je udržet se u moci. Dvacet let takového hospodaření vytvořilo vlastně všude překerní situaci, takže se strana neodvažuje přistoupit k zásadnímu a reálnému řešení vzhledem k politickým rizikům, které by takové řešení s sebou přineslo; proto se nic anebo skoro nic neděje. Podstatné prvky systému totiž vyřazují ze hry základní lidské motivace.

Nerovnost občanů 1. a 2. třídy čili členů strany a těch ostatních je uznávána jako jedna z nejdůležitějších překážek, a to i samotnou stranou. V akčním programu z 5.4.1968 (122) se stává interpretace vedoucí úlohy strany poněkud pružnější (viz kapitolu Vedoucí úloha strany - záruka pokrokového vývoje - str. 112-114; na str. 114 se dočítáme: je třeba odstranit praxi diskriminace a vytváření "kádrového stropu" pro ty, kdo nejsou členy strany). Ale hlas lidu měl vždycky náskok před oficiálním vývojem. Podle klasického programu komunistické strany se má strana sama sebe rozpustit či se má rozplynout v okamžiku, kdy společnost dosáhne určitého stupně sociálního vývoje. Nuže podle málo oficiálních pražských zdrojů tento okamžik už dávno nastal a je třeba přiznat, že tato "these" má solidní základ. Neboť kromě zmíněné nerovnosti a jejích následků v atmosféře obecného nedostatku se začíná nedostávat i dělnické třídy, té "pravé", která má tvořit předvoj vývoje, jak konstatuje jeden z šéfů strany, pan Kempný na konferenci odborů (123) ...vstupuje do dělnické třídy stále více lidí narozených a vyrostlých v socialismu, kterým chybí zkušenost z třídního boje za sociální, politickou a kulturní svobodu. Mimo to se nesmí zapomenout, že v minulosti vstoupily do dělnické třídy početné vrstvy soukromých výrobců z měst a vesnic, lidé z neproduktivní sféry, kterým přirozeně chyběly typické proletářské vlastnosti... konec citátu. Jinak řečeno "dělnická třída" i ta zitřejší nejsou už tou pravou dělnickou třídou, nepřijímá banální historky z propagačního arsenálu komunistické strany a klade si otázku: bylo opravdu tak nutné bojovat, abychom mohli konečně žít hůř než ti, kterým se doposud nepodařilo v tom boji vyhrát?

Další nepřekonatelnou překážkou je sám hospodářský systém - zvláště nedostatek objektivních kritérií pro hodnocení hospodářské činnosti a téměř úplná blokáda zdravé iniciativy. Nikdy se nepodaří sevřít hospodářskou činnost do souboru ukazatelů, nikdy se nepodaří řídit výrobu milionů výrobků z jednoho centra, které všechno ví a reaguje včas a dobře. I kdyby se podařilo zbavit lidi jejich "normálního ekonomického chování", přivést je k tomu, že by sledovali ukazatele v jejich zamýšleném smyslu, což je v praxi nemožné, přesto by se nikdy nedošlo dál, než do stavu pěkně charakterizovaného větou z řecké historie, která praví o jednom řeckém městě, že ...město zahynulo, protože všichni jeho občané splnili svou povinnost... K tomu přistupuje fakt, že konkurenční systém v lidské společnosti, který se vyvíjí tisíce let, je v podstatě analogií boje o přežití v přírodě a nutí lidi k trvalé činnosti, aby si zajistili fyzickou bezpečnost, materiální potřeby atd. což by jim umožnilo se vyhnout tomuto vnucenému boji. Způsoby a cíle tohoto boje se mění s časem - v rozvinutých zemích se již nebojuje za základní materiální potřeby, úsilí o získání fyzické a materiální bezpečnosti se blíží svému cíli asymptoticky; konkurenční boj přinášel společnosti prospěch, třídil lidi podle jejich schopností na základě z počátku tvrdých, ale objektivních kritérií, která sloužila hospodářskému pokroku. V socialistickém systému pokračuje deformovaný konkurenční boj uvnitř komunistické strany nezávisle na hospodářských zájmech země a často na jejich úkor. Hierarchie je také obrácená. Mimo to - necháme-li stranou osoby pronásledované z politických důvodů - není již třeba bojovat za práci v podmínkách plné zaměstnanosti, což přináší obdobný účinek jako na Západě.

A tak systém připomíná dobře známou Andersenovu pohádku o králových nových šatech. V Československu nadále všichni vědí, že král je nahý - obyvatelé, mistři krejčí a sám král, ale dosud bylo obtížné vzhledem k podmínkám z toho vyvodit správné závěry. Situace je tatáž ve všech socialistických státech včetně SSSR; sledujeme-li "reformní" tendence ve veřejných diskusích, vrací se stále jeden "leitmotiv", že zisk by měl být základním prvkem hodnocení hospodářské činnosti, aby se učinilo zadost jednotlivci i potřebě skutečně objektivního hodnocení, což ovšem znamená tichou kapitulaci před realitou stále těžko

stravitelnou pro politické představitele. Ale nejde to nikdy daleko, protože to není možné; na konci takového vývoje hrozí nevyhnutelně soud pracujícího lidu: Tak jsme zase tam, odkud jsme vyšli, jsme znovu ve stejném systému jako kapitalistické země, s malým ale důležitým rozdílem, že totiž kapitalisté umí mnohem lépe podnikat a obchodovat.

Ostatně není celá záležitost tak jednoduchá, stačí si představit, že byly vytvořeny monopoly a teď se od nich požaduje, aby zvýšily zisky!!!

Jen aby tomu zabránila, pokračuje komunistická strana v boji všech proti všem, snaží se zdokonalovat systém ukazatelů předstírajíc, že nevidí nepopíratelnou realitu; ekonomové nemají jiné volby než pokračovat v "leštění" existujících ukazatelů a vymýšlení dalších ještě rafinovanějších, ale vždycky zranitelných, což je nutí hrát roli všem patentovým úřadům známých vynálezců, kteří přicházejí pravidelně se svým perpetuum mobile stále dokonalejším, ve kterém vynakládají velké úsilí, aby omezili tření na minimum, aniž by ovšem mohli uskutečnit nemožné, tj. uniknout základnímu fyzikálnímu zákonu. Zatím národ parazituje sám na sobě v neúprosné hospodářské guerille a situace v zemi není nic jiného než "pat", z kterého se žádná ze stran - ani obyvatelstvo, ani komunistická strana - nemohou dostat.

MOŽNOSTI OZDRAVĚNÍ HOSPODÁŘSKÉHO SYSTÉMU

Je zřejmé, že - s ohledem na zásady, výsledky a současný stav hospodářského systému - nemá smysl vylepšovat systém ukazatelů či spekulovat na zahraniční půjčku; nezbytná je asanace systému. Není možné a bylo by příliš odvážné předložit souvislý a úplný návrh jak asanaci provést - úroveň informací, které jsou k dispozici, to nedovoluje. Nicméně se můžeme pokusit alespoň načrtnout jakýsi předprojekt zaměřený na základní problémy. Jeho první část - úvod - musí být politická, protože není možné implantovat moderní a účinný hospodářský systém na politickou strukturu, která v mnohém ohledu připomíná režim českého království v 18. století. Mimoto, řešení hospodářských problémů nesmí být brzděno takzvanými "ideologickými principy". Nesmějí být kladeny podmínky, že systém musí být kapitalistický (systém založený na vzpomínkách) nebo socialistický (systém založený na přáních); nezamýšlíme vytvořit nový model socialismu, který by "ohromil" celý svět, stejně tak je třeba nechat na pokoji klasiky všeho druhu s jejich teoriemi. Jedinou podmínkou je, že budoucí řešení musí být realistické a musí dosáhnout skutečného zásadního obratu v národním hospodářství. Zkrátka, je potřeba se z toho nějak dostat.

Nutnost odstartování na základě existující situace je velmi důležitá. Velká část těch, pro které zemřelý holandský novinář J. Gans používal výrazu "vylepšovatelé světa" (wereldverbeteraars) totiž vůbec nebere v úvahu lidskou realitu a neuvědomuje si možné následky svých slibných, idealistických a následkem toho "surrealistických" projektů. Citujme na příklad čs. emigranta pana Goldstückera, který prohlásil, že pevně věří v socialismus, o němž neví, jakou podobu na sebe vezme... (124). Pan Goldstucker je aspoň upřímný, ostatní už tak ne.

Zdůrazňujeme, že politické změny samy o sobě nemohou vyřešit vše, v hospodářském životě zůstanou velmi obtížné následky, které bude nutno odstraňovat krok za krokem.

Popravdě řečeno, jde v případě Československa o dva problémy: první je stanovit konečný cíl, kterého chceme dosáhnout, to jest definovat systém, který by dával naději, že by se mohl stát efektivní; druhý problém je: jak se dostat ze současného do onoho cílového systému; tento druhý problém je možná ještě obtížnější než první, protože čs. národní hospodářství je - slušně řečeno - ve stavu nerovnováhy nebo je spíše udržováno v umělé rovnováze s hlubokými problémy, kde je to jen možné, navíc s velkým napětím mezi různými vrstvami obyvatelstva.

Proto vzhledem ke složitosti problému se zaměříme na neurgické body hospodářství, kde je co nejrychleji potřeba dosáhnout zlepšení, místo co bychom se pokoušeli definovat konečný systém, který je naším cílem. Jde o rekonstrukci hospodářských, sociálních a lidských vztahů, což znamená dosáhnout zásadní změny postoje veřejnosti v otázkách pracovní morálky, odměňování za práci, práv, povinností a pravidel chování občanů a hospodářských partnerů, problémů sociální jistoty, atd.; v tomto ohledu jsou deformace hluboké a nebude snadné je odstranit, změna hospodářského "klimatu" je nezbytná. Dalším bodem je vytvořit podmínky, aby byla nalezena a uplatněna objektivní kritéria pro hodnocení hospodářské činnosti, což by umožnilo obnovit systém založený na konkurenci. Zkušenosti ukázaly (když odhlédneme od faktorů politických), že člověk není ještě ve svém vývoji tak daleko, aby pracoval s maximálním úsilím bez opravdu naléhavého důvodu, bez "motoru", kterým může být boj o existenci, o lepší životní úroveň, o společenskou prestiž atd. Mimoto, rovnost v socialismu je jen zdánlivá - ve skutečnosti lidé nejsou stejní či rovní. Silní, schopní se snaží dostat do čela, je třeba mít pro to objektivní pravidla v konkurenčním systému jako kritérium. A je to právě tento konkurenční systém, který umožňuje změny v hierarchii

společnosti; je třeba co nejrychleji změnit současný stav, kde lidé nevalné kvality zabraňují schopným přispět k hospodářskému pokroku; dobré "rozestavení kádru" podle jejich schopností je nezbytnou podmínkou vývoje každé společnosti, bez ohledu na její sociální zaměření. Uvedené tři body jsou samozřejmě na sobě závislé a není účelné je od sebe oddělovat. V širokém kontextu jde hlavně o to, vrátit do hry určité základní lidské motivace, vytvořit eventuálně nové a čelit jistým nepříznivým aspektům chování člověka v moderní době.

Musíme hned poznamenat, že v tomto textu není třeba se obávat fundamentálních hospodářských a sociálních objevů. Lidské motivace neznají hranic, člověk je v zásadě všude stejný a chová se podle toho, co mu dovolí systém, kterému je podroben. To je základ teorií "konvergence" kapitalistického a socialistického systému. Existují velmi zřetelné paralely zvláště mezi socialistickým sám sebe vyčerpávším systémem a současným "inflačním" světem kapitalistickým, což umožňuje využít poválečných zkušeností kapitalistických států jako inspirace pro řešení nebo pokus o řešení odpovídajících problémů. Budeme mít ještě příležitost uvést nějaký příklad, ale abychom nezůstali jen u teorie, ukážeme jeden hned: Ve svém komentáři k rozhodnutí velkého výrobce polyesterových vláken AKZO zavřít 2 továrny v Holandsku (a jiné v Evropě), pro neudržitelnou "nadprodukcí", konstatuje holandský den/K "De Telegraaf" mimo jiné: ...nesmíme ztratit se zřetele, že nabídka je také zvyšována inflací, protože zvyšování výroby (podtrženo autorem) je opravdu jediná možnost, jak najít kompenzaci pro trvalý růst nákladů a mezd, které převyšují růst produktivity... Na druhé straně konstatuje pan Linc ve svém článku "Cena ovlivňuje zásoby" (126) ...zvyšování výrobních dávek bylo dosud nejsnadněji dosažitelným zdrojem růstu produktivity práce. Když zaostával technický rozvoj, když se pomalu modernisovala výroba a rezervy ve výkonových normách byly značně vyčerpány, pak zvyšování dávek výroby bylo jedním z mála faktorů, které umožňovaly lepší splnění plánů výroby, nákladů i produktivity práce. Že následkem toho vznikaly ohromné národohospodářské potíže při hromadění zásob u odběratelů, již na výrobce nedolehlo... Je vidět, že lidské reakce a ekonomické chování jsou stejné v rozdílných podmínkách. Mimo to je zřejmé, že znárodnění neřeší základní hospodářské problémy, těžko věřit, proč by odpovědní pracovníci soukromých podniků, kteří nedokáží vždy dobře odhadnout budoucí vývoj, by to mohli lépe dokázat jako zaměstnanci národních podniků. Naopak znárodnění znesnadňuje řešení, protože skrývá skutečnou situaci a rozřezuje následky, neboť v kapitalistickém světě má taková krize mobilizační účinek: musí se jednat, hledat reálné řešení; moderní sociální zákonodárství v otázkách nezaměstnanosti může zřetelně zmírnit eventuální nepříznivé následky (což je ostatně případ Holandska), zatím co v socialistickém systému jsou diskrétně a potichu likvidovány zásoby neprodaného zboží, náklady jsou zaneseny ve státním rozpočtu na účet veškerého obyvatelstva a začne se znovu stejným způsobem.

Vzhledem k vzájemné závislosti primárních problémů nebude odděleného řešení pro jeden či druhý problém, proto se dále zmíníme volnou formou o faktorech a elementech, které by mohly být vzaty v úvahu v plánech na znovuvýstavbu hospodářství či spíše na znovuvýstavbu hospodářského systému.

SAMOSPRÁVA

Jednou z method, prakticky jedinou, která měla přispět k řešení československých problémů a podle některých současně i k řešení současných problémů na Západě, je samospráva, projevující se navenek v čs. případě podnikovými radami, obecně pak účastí pracujících na řízení (toto hnutí, které, sotva se začalo rozvíjet, bylo udušeno asi uprostřed roku 1969). Myšlenka samosprávy nebo účasti pracujících na řízení vzniká v socialistických a kapitalistických zemích v analogických podmínkách: existence podniků je zajištěna (v socialistických zemích úplně, v kapitalistických mimo krisová období do značné míry). Následkem toho je oslabena vertikální mobilita zaměstnanců uvnitř podniku čili přirozený výběr; není už stejné příležitosti ("equal opportunity") pro všechny. Proto nositelem myšlenky samosprávy (zvláště mezi kvalifikovanými zaměstnanci) bývají ti, jejichž ambice nemohou být uspokojeny vzhledem k částečně nenormální situaci. V tvrdých podmínkách kapitalistické konkurence před druhou světovou válkou byla značná část podnikatelů bojujících o přežití nucena neustále hledat schopné lidi. Rozvrstvení kádrů v podnikové hierarchii (zvláště u středních či malých podniků, které vždy musely a musí bojovat o přežití) se mohlo blížit optimu - samozřejmě v často nelítostných podmínkách. 20 let poválečné konjunktury, rostoucí blahobyt a také hluboké změny v charakteru výroby (růst podniků) oslabily přirozený výběr; proto se začaly stále více uplatňovat jiné metody vyhledávání schopných lidí. V některých evropských státech nabyly velké společnosti neotřesitelných posic vzhledem ke své důležitosti pro národní hospodářství s možností vyžádat si v kterémkoliv okamžiku státní pomoc, což vede k určité sklerotizaci, k zmenšení šancí pro schopné lidi. Jiným činitelem je sociální tlak, tlak na zvýšení podílu zaměstnanců na zisku podniku, který - ponecháme-li stranou příjmové rozpětí - vznikl za téměř neustálé konjunktury, z níž mnozí usuzují, že vše musí nadále dobře jít. Účast na řízení samozřejmě poskytuje mnohem zajímavější možnosti než dosud praktikovaný sociální boj. Stoupenci tohoto směru (zpravidla ti, kteří jsou málo nebo vůbec nekvalifikovaní a nejhůře placení) jednoduše zaměňují účast na řízení (pro kterou nemají kvalifikaci) za účast na zisku, což jsou dvě rozdílné věci. Dá se pochybovat o tom, že by se mohli či chtěli podílet na ztrátách (v tom případě by jejich vůdcové požadovali znárodnění, což účetnický řečeno znamená zanést ztráty způsobené špatně pracující skupinou na účet ostatních, kteří případně pracují lépe).

Systém účasti na řízení, např. prostřednictvím podnikových rad může tedy být kompenzační cestou pro schopné a kvalifikované jedince, kteří jsou převzati do normální hierarchie podniku, a také pro nejhlučnější, nejagresivnější obtížné elementy, které mohou být převzaty podnikem, aby od nich byl pokoj; "masy" zůstávají samozřejmě mimo soutěž - ostatně jejich zástupci, chtějí-li opravdu přispět k prosperitě podniku, se musí rychle vzdát "ježíškové" politiky, které vděčí za svůj postup.

V socialistickém systému jsou obdobné ekonomické důvody pro pokus s podnikovými radami i když v jiném rámci; vertikální mobilita pro jedince převyšující průměr neexistuje, mzdy jsou tak nízké, že podniková rada se zdá téměř jedinou možností pro zlepšení. To všechno je ještě akcentováno denní zkušeností, kdy všichni kolem sebe vidí nepořádky, desorganizaci, plýtvání, krádeže a takové vedení, že každý si může myslet - a konec konců právem - že by to tak dokázal také... Nicméně socialistická samospráva zahrnuje v sobě hlubší problémy, které ukazují, že jde jen o nouzové nebo únikové řešení. Především princip demokracie tam, kde nemá co hledat, tj. ve výrobě, v obchodě. Musíme se obávat, že nejlepší řešení výrobních problémů po všech stránkách (rentabilita, pracovní síla, efektivnost) není skoro nikdy řešení "demokratické". "Demokratickými" řešeními se jen zakrývá základní

antagonismus, který je motorem činnosti - majitelé chtějí dosáhnout maximálního výnosu s minimálními náklady, zaměstnanci maximálního platu za minimální úsilí - aniž by ovšem bylo možno jej vyloučit.

Vykonávání - byť omezených - práv majitele se přiči zájmům a právům zaměstnance, který se výlučně snaží zachovat si sociální bezpečnost, zlepšit životní úroveň a nezáleží mu na tom, jak si majitel dokáže pomoci. Na jedné straně by si zaměstnanec dopřával prostřednictvím podnikové rady mnohem víc, než kdyby byl sám majitelem (porovnejme "morálku" osmihodinové pracovní doby s pracovní morálkou malých řemeslníků, obchodníků, podnikatelů). Na druhé straně by mohl souhlasit s pracovními podmínkami (hygiena, riziko, bezpečnost) nepřijatelnými pro normálního zaměstnance jen kvůli naději na zisk.

Základní praxe demokracie je těžko uplatňovatelná v hospodářském životě: kolik zaměstnanců je schopno se věcně vyjádřit k podnikovým problémům a jeho řízení (v normálních, nikoliv socialistických podmínkách) a zvláště vybrat nejschopnější lidi pro různé úkoly? Jinak řečeno: kdo je schopen se vyslovit k problémům, o kterých ví málo nebo vůbec nic? Kdyby bylo možno vybrat nejlepší lidi v hospodářském životě (a i jinde) jednoduchými všeobecnými volbami (volební právo od 18 let samozřejmě), nebylo by problémů a všechno by šlo jak na drátku.

K tomu ještě tři telegrafické poznámky:

1) *kvalifikace: Le Monde z 27. července 1971 uveřejňuje v článku "Když Francouzi přiznávají svou nevědomost" výsledky ekonomické ankety; citujeme jen několik pozoruhodných výsledků... jedna osoba ze dvou zaměňuje produkci a produktivitu... 51% dotázaných osob (které také odpověděly) se domnívá, že rozvoj investic přivodí nezaměstnanost... atd. Můžeme si položit otázku, zda tytéž osoby (nebo jim obdobné v Československu a jinde) by zítra byly opravdu schopny vybírat nejschopnější lidi, což je jedna z nejobtížnějších věcí, a posuzovat problémy svého podniku a to po osmi hodinách často úmorné a málo kvalifikované práce.*

2) *Volby nebo výběr nejlepších: nejlepší se nevolí tam, kde výsledky jsou okamžitě a zřetelně vidět - ve sportu. V dobrém fotbalovém mužstvu například, jsou obvykle 2-3 hráči, kteří tvoří osu mužstva a určují systém a styl hry (německy "Spielmacher"); podmínkou, aby se jimi mohli stát, je jejich výkon, nic jiného. Hrají bez ohledu na své osobní vlastnosti často málo příjemné pro spoluhráče, protože prvotní cíl je vyhrát. Ve hře není demokracie, hvězdy, které vstřelily branku, nejsou posílány dozadu, aby si to ostatní také mohli zkusit. Dokonce i socialistické země převzaly systém vynikajících individualit (ovšem jen ve sportu) po letech dětinského "kolektivismu". Ptáme se, zda hospodářský život je vhodným oborem pro uplatňování takové demokracie na nesprávném místě.*

3) *Účast na řízení: všichni vynikající a úspěšní šéfové malých či velkých podniků jsou ti, kteří uměli maximálně využít účasti zaměstnanců na řízení, ne té špatné, nýbrž té správné, kde každý se podílí na úrovni, kde je jeho účast přínosem. Zejména v obtížných podmínkách prosperující moderní ekonomie, která vyžaduje hluboké a specialisované znalosti, práci ve skupinách, je úspěch vedení velmi (nebo úplně) závislý na jejich schopnosti vytvořit optimální hierarchii a dobře ji "zapojit" (udělováním přiměřených plných mocí atd.)*

Konečně se dostáváme - aniž bychom se zabývali všemi podrobnostmi, jejichž dosti názorný a téměř úplný popis je podán A. Meisterem (127) - k problému považovanému za nejobtížnější, k problému vlastnictví, který je neoddelitelný od rizika, které musí nést každý účastník v hospodářském životě. Neboť "společné" vlastnictví v dosud praktikované koncepci (i když odhlédneme od politických okolností) je absolutně prázdný pojem - zahrnuje theoreticky všechny, ale v praxi nikoho. A jsou to jediné přímé následky reálného

poměru k výrobním prostředkům, to jest reálné vlastnictví, ať už je jeho forma jakákoliv, třeba i částečné vlastnictví, které mohou vyřešit problémy rizika a odpovědnosti. Je zřejmé, že samospráva, která nepřináší materiální riziko těm, kteří se na ní podílejí, nemůže sama o sobě vyřešit nic; samospráva, naroubovaná na současný systém znamená, že podnikatelská rizika jedné skupiny jsou kryta celou společností (protože stát nemůže ponechat nějaký podnik jeho osudu), zatím co případné zisky by z větší části strčila do kapsy zmíněná skupina. Mimo to je nebezpečí, že samospráva bez rizika bude přitahovat zvláště méně schopné lidi (čím méně o tom ví, tím více se chce podílet na něčem, čemu nerozumí), kterým by bylo vhodné spíše vyhradit místo v diskusi u půltru piva, než v podnikové radě. A je to jen riziko, které by mohlo přinutit zaměstnance, aby se zajímali o to, kdo je zastupuje a které by mohlo zabránit v účasti "nadšencům" bez nutných znalostí. A konečně ani výzvy ani přísné zákony samy o sobě, nýbrž jen určitá vlastnická forma nebo fakt být v reálném poměru k vlastnictví by mohly přispět k řešení ohromného problému rozkrádání v národním hospodářství.

Přes to všechno musíme počítat se samosprávou - podnikovými radami - jako s vhodným počátečním prostředkem pro zlepšení kvality výrobního "aparátu" a pro zkvalitnění hierarchické struktury, která by se mohla trochu "vzpamatovat" (nejsme ani zdaleka takoví optimisti, abychom mohli souhlasit s panem Meisterem (129), který konstatuje... samospráva (= jugoslávská, J.T.) sehrála roli mechanismu výběru nejlepších...). To ovšem jen v krátkém nebo středním výhledu, v prvním období rekonstrukce hospodářského systému, kdy nadšení a dobrá vůle, stejně tak jako monopolní pozice valné části podniků na zdánlivě nenasytitelném trhu by hrály důležitou roli. Ale po nevyhnutelném odlivu nadšení, s aspoň částečným nasycením trhu a po objevení se normálních potíží podniků vystavených konkurenčnímu boji by se vynořily na povrch skutečné hospodářské a sociální problémy. V tomto okamžiku bylo by třeba položit otázku: Kdo z vás chce zůstat zaměstnancem, který chce za poctivou práci (je velmi důležité podtrhnout slovo poctivou, protože tímto pojmem rozumíme práci kvality podstatně rozdílné od té, jakou dodává část občanů) dostávat dohodnutý plat se sociálními právy a s případným postupným zlepšováním životní úrovně v závislosti na prosperitě podniku či sektoru národního hospodářství apod.; a kdo je ochoten riskovat hodně, na skutečnou účast na řízení podniku, neboli jinak řečeno za statut podnikatele? Odpověď na tuto otázku by rozdělila obyvatele na zaměstnance a podnikatele či spíše ty, kteří by jimi chtěli být.

Je samozřejmě obtížné odhadnout v tomto ohledu případný postoj občanů - je to opravdová ekonomická "Sazka", ale mohlo by se ukázat, že "masy" (to je opravdu ohavné slovo) by ani tak nemínily si lámat hlavu s problémy inovace, marketingu atd.; spíše by mířily k úplnému sociálnímu bezpečí, vysoké a zaručené životní úrovni za práci spíše méně vyčerpávající, která není příliš přísně posuzována, v příjemném prostředí (což je nepochybně normální), ale také by měly tendenci zabránit v opuštění "mzdového pelotonu" těm, kteří jsou ochotni a schopni podat mnohem vyšší a kvalifikované výkony za vyšší plat (což je v dnešní době bohužel také normální, ale čemuž je třeba za každou cenu zabránit). Ku podivu se zdá, že by bylo potřeba zpočátku vnutit účast na riziku i té části obyvatelstva, která si to nepřeje, protože čemu je třeba obzvláště zabránit, je jakýsi druh "ekonomického usmíření" ve stavu nízkých výnosů, lajdáctví, desorganisace, nemístné ekonomické shovívavosti a pod., což by znamenalo katastrofu i pro mezinárodní pozici Československa.

Občanům by musel být usnadněn výběr mezi zmíněnými dvěma skupinami; není ani rozumné ani sociální vnučovat podnikatelskou aktivitu těm, kteří o ni nemají zájem nebo

nemají pro ni potřebné základní předpoklady. Na druhé straně je třeba vyvážit druhé skupině naději na vyšší zisk neanonymním finančním vkladem a rizikem jeho případné ztráty.

LEASING

Jedním z důležitých činitelů, které by mohly přispět k ozdravení vztahů všeho druhu v národním hospodářství je vhodné uplatňování leasingu neboli pronájmu. Na jedné straně v posledním období před rokem 1968 připouštěli autoři připravované hospodářské reformy, že určitý poměr k vlastnictví a normální odpovědnost v hospodářské činnosti byly "conditio sine qua non" či nezbytnou podmínkou pro její uskutečnění.

Vzhledem ke změnám v řízení čs. hospodářství byly všechny základní a oběžné prostředky čili veškeré jmění podniku nabyté před rokem 1967 prohlášeny za závazek podniku vůči státu a podniky byly povinny je státu splatit buď jednorázově (u obrátových fondů) nebo postupně, formou splátek zůstatkových cen základních prostředků ve stavu k 31.12.1966 (u fondu základních prostředků). Zamýšleným účelem tohoto opatření bylo rozšířit samofinancování, zvýšit odpovědnost a vytvořit rovné výchozí podmínky pro hospodaření v národním hospodářství. Článek, z kterého přejímáme tyto informace, J. Bláha: "Problém podnikové zadluženosti" (130), uvádí, že plán nedosáhl svého cíle. že zadluženost podniků rostla ještě v letech 1967-9 (jako příklad jsou uvedeny dva velké podniky těžkého průmyslu), nebylo dosaženo rovných výchozích podmínek ani vývoje, který by byl výsledkem samostatné činnosti podniku... I kdyby bylo bývalo dosaženo byť i jen omezeného úspěchu, poměr k vlastnictví a k eventuálně vydělaným penězům zůstal anonymní, což vylučuje jakýkoliv pokrok. Citovaný článek ukazuje ostatně neomezené možnosti ukazatelového systému: aby bylo možno všechno zkomprimovat do několika koeficientů, byly smíchány různé nesouměřitelné položky, takže se došlo k výsledku charakterizovanému autorem jako iracionální - investiční úvěry jako zdroj financování jsou u jednoho podniku vyšší než celkové investice, zatímco zadluženost zásob druhého podniku dosahuje 100,4% díky "zjednodušeným" výpočtům.

Na druhé straně je zřejmé, že je nemožné "prodat" podniky v jakékoliv formě. Leasing je právě uprostřed dvou protipólů, přinesl by zlepšení v otázce vlastnictví a rizika. Stát by dodal existující nebo nová zařízení v normálních podmínkách leasingu; oběžné prostředky by poskytli nájemci, partneři či účastníci leasingu, skuteční páni v podniku. Jako partneři v leasingu by mohly vystupovat podniky, banky, ale především - a to je velmi důležité - soukromé osoby ať už přímo, nebo (např. pro zaměstnance daného podniku) prostřednictvím samosprávného orgánu - podnikové rady. Užitečnou kombinací by byla například minoritní účast podniku poskytující technický základ, minoritní podíl banky, která by zde nepředstavovala jako dosud pasivní kontrolní orgán, ale zajišťovala by svými zástupci v řídicím orgánu podniku čistotu a kvalitu finančních operací, zatímco většina leasingových podílů by byla ve vlastnictví soukromníků. Pro zaměstnance takového podniku by musel být vypracován nový sociální statut či řád, který by na jedné straně posílil jejich sociální pozici vyjádřenou kolektivní smlouvou, která by se stala reálnou smlouvou s plným právním dosahem (kolektivní smlouvy v Československu jsou dosud jen cárem papíru, který nikoho v ničem nezavazuje). To by ovšem také dovolilo návrat k normálním poměrům uvnitř podniku, návrat ke korektnímu vztahu k podnikovému vlastnictví, k disciplíně a pracovní morálce, zvýšilo mobilitu zaměstnanců a umožnilo se zbavit těch, kteří se dopouštějí flagrantních přestupků, ale také těch - a i to je důležité -, kteří se stali přebyteční růstem produktivity práce. Tato druhá kategorie by byla pod dohledem státu, zmíníme se ještě o tom dále.

Toto řešení by kupodivu na první pohled mohlo vyhovovat všem, vlastnictví výrobních prostředků by bylo společně v rukou společnosti, jak požadují "marxisté", "pokrokáři" apod., ale stát by již nebyl podnikatelem, jak se toho domáhají revisionisti, reformátoři, zkrátka realisti, kteří dobře znají kvality státu jakožto podnikatele. A konečně ti (podniky a

soukromníci), kteří investovali své peníze do leasingových podílů či akcií, by museli pečlivě vybrat vedení podniku a tím dohlédnout, aby nepřišli o své peníze lajdáctvím, neschopností, leností a krádežemi.

Jinou výhodou by bylo, že by měl stát výrobní prostředky pod kontrolou a v případě neúspěchu jedné leasingové skupiny by mohl nabídnout podnik nějaké jiné a v nejhorším případě provozovat dočasně podnik, jako je tomu dosud. To bude nezbytné, protože národní hospodářství je ve stavu nemocného, který se učí chodit po desítkách let paralysy.

Je zřejmé, že by nebylo možné okamžitě uplatnit leasing všude; pro začátek by se musela vybrat vhodná odvětví, ve kterých se mohou především uplatnit malé a střední podniky s jejich pružností jako hlavní předností a kde jsou reálné šance na úspěch (služby, turistika, spotřební a potravinářský průmysl, zemědělství, engineering) a kde není potřeba mimořádně velkých finančních prostředků a důraz je na iniciativě.

Užitečnost leasingu je nade vše pochybnost, ostatně jsou s ním už zkušenosti. Národní či komunální restaurační podniky nedokázaly nikdy hospodárně provozovat určitý druh restaurací, zvláště odlehlých nebo těch se speciální klientelou (motoresty pro řidiče nákladních aut); pokud byla uplatňována dosavadní pravidla, byly beznadějně ztrátové. Ale byla-li uzavřena smlouva s (týmž) vedoucím, založená na zajímavém podílu na zisku nebo na pevném nájmu tam, kde byly obvykle jen ztráty, ukázalo se, že vedoucí byl zainteresován. což přišlo k dobru zákazníkům.

DŮLEŽITÉ ELEMENTY PRO NOVÝ ZAČÁTEK

Co se má podniknout, chceme-li začít znovu? Nepochybně v tom připadne hlavní role státu, který musí zůstat silný - vyžaduje si to ekonomická nerovnováha - ale který musí přejít od role podnikatele k roli regulátora, soudce, omezit svou činnost v řízení, plánování a kontrole na únosné a rozumné uskutečnitelné minimum vzhledem k dobrým a špatným lidským motivacím a poskytovat záruky v opravdových sociálních otázkách.

Nedávný příklad, kam se až došlo s detailní kontrolou. ukazuje článek "Zdání a skutečnost" (131), který se týká otázky kontroly rozpočtu a cen ve stavebnictví, z kterého se zde pokusíme uvést to podstatné: ...v roce 1971 vydaly úřady přinejmenším 20 předpisů o oceňování stavební a montážní činnosti, které se měly promítnout do všech rozpočtů, cen a plánů, ale příslušných zaměstnanců ve stavebnictví je málo, takže nestačí úpravy provést. Jejich kolegové v dodavatelských podnicích jsou přetížení a úřady, které by měly podrobně přezkoumávat účinky změn cenových předpisů to rovněž nedělají, protože ani ty na to nejsou personálně vybaveny. Ostatně i na straně investorů je zájem o věc spíše theoretický, protože ani tam není dost pracovníků, kteří by byli s to propočítat, kolik by investice stála, kdyby těch změn cenových předpisů nebylo. Autor článku, pan Bass, podává pak ekonomickou interpretaci této situace samozřejmě velmi zdrženlivým způsobem (...změny cenových předpisů zvětšují rozsah přerozdělování mezi podniky v rámci oboru i mezi obory...), my (J.T.) to můžeme říci přímo: opatření dělají existující prales ještě neproniknutelnějším, a to nemluvíme o armádě lidí, zabývajících se "kafkovskou" absurdní činností.

Pro podporu zavedení leasingového systému a přípravu změn v národním hospodářství se musí dosáhnout hluboké změny v hospodářském klimatu a to hlavně energickým důrazem na ekonomický přístup k problémům.

Je třeba systematicky publikovat na všech vhodných úrovních výrobní finanční bilance hospodářských jednotek, ze kterých by vyplývalo, zda je podnik rentabilní (za platných podmínek), kolik odvádí do státní pokladny anebo jakou dostává podporu - nejen procenta, ale skutečná čísla, koruny. Občané musí vidět realitu, dosažené výsledky, neboť taková publikace vyvolává tlak na všechny - podniky, ústřední a místní úřady a také na občany, kteří musí přímo cítit, jestliže věci jdou špatně. Je třeba se pokusit řídit co největší část národního hospodářství ve formě jednotek plně odpovědných za svá aktiva i pasiva. Příklad: národní pojištění by muselo být řízeno jako nezávislý celek, příspěvky by měly krýt také vývoj a investice. Tak by se důležitý zdravotnický sektor mohl vyvíjet, aniž by musel stát ve frontě jako poslední před stále prázdnou státní pokladnou. Na druhé straně zvýšené náklady by se měly okamžitě projevit na příspěvcích zaměstnavatelů a zaměstnaných; taková přímá závislost je mnohem užitečnější než "droga" nepřímého placení složitými cestami v národním rozpočtu. Je třeba aplikovat hospodářský přístup všude, i v otázkách považovaných za obtížné či choulostivé.

Jedním z takových problémů je restrukturační nebo nová seskupení podniků. Dosud jsou podniky organisované v sektorech způsobem odpovídajícím požadavkům snadné politické a byrokratické kontroly komunistické strany, což je často velmi vzdálené optimálnímu a logickému seskupení. V roce 1968 ukázaly první pokusy o dosažení více realistické struktury, že přímá a okamžitá změna není možná, protože každý podnik je monopolním nebo aspoň velmi důležitým dodavatelem jednoho či celé řady výrobků, kterých by se nedostávalo, kdyby si podnik zvolil nový výrobní program. Nedostatek by vážně ohrožoval dosavadní odběratele, neboť by nebylo náhradních výrobců. Samotná vyjednávání toho nemohou mnoho zachránit, protože jejich výsledek by byl "administrativní"; buď by brzdil zdravý vývoj nějakého

podniku, anebo by poškozoval zájmy odběratelů. Aby bylo možno přemístit tento problém ze sféry čistě administrativní do sféry více ekonomické, bylo by potřeba snad prohlásit dodávky podle státního plánu za závazek, z kterého by se podnik mohl v krátkém termínu vykoupit zaplacením určité částky. Ta by byla určena pro umožnění zahájení výroby v jiném podniku a byla by kalkulována podle charakteru, množství a důležitosti daného výrobku. Je možné, že takový podnik by si to zařídil s jiným podnikem sám, když by to vyšlo laciněji a že by zaplatil "odstupné", kdyby viděl jiné slibné možnosti (to by mohlo pomoci některým na západ exportujícím podnikům za předpokladu, že by dostávaly za vydělané devisy reálnou proti hodnotu v korunách).

Jiným problémem, který je potřeba řešit přímo a energicky, je problém subvencí, které kompromitují všechny pokusy o ozdravení hospodářských vztahů. Bylo by třeba uvážit, zda například subvence na nájemné v současné formě (centrálně ze státního rozpočtu) by neměly být nahrazeny přímými příspěvky nájemníkům, což by odpovídalo současnému holandskému systému. Tatáž částka poskytovaná přímo nájemníkům by umožnila sociální politiku, hospodářskou spravedlnost a umožnila by vytvořit základ pro postupné, snad pomalé, odstraňování této subvence. Stejně tak by bylo potřeba skoncovat s diskriminací těch, kteří si koupili byt a nemohou ho prodat za reálnou cenu například pomocí časově klesající daně z prodejní ceny.

Bylo by také účelné podniknout totéž v zemědělství, kde je možno očekávat, že zastavení subvencí u zdroje by přivedlo zvýšení cen zemědělských produktů v maloobchodě asi o 30%. Ale kdyby i tato subvence byla poskytována přímo ve formě speciálního přídatku k platu, bylo by konečně možno udělat něco pro početné rodiny, které doplácují na současnou praxi; stejně tak jako u bytů, by se vytvořila základna pro postupné odstranění této subvence. Mimo to je možné, že spotřeba potravin, která značně převyšuje úroveň odpovídající skutečné hospodářské situaci státu, by mohla klesnout, neboť část obyvatelstva by mohla raději věnovat více na nákup spotřebních průmyslových výrobků.

Nemusí se přeceňovat inflační nebezpečí, protože se zdá, že reálné ozdravení hospodářství a hospodářských vztahů by asi nebylo uskutečnitelné bez určité inflace, a to pro primární problém celé věci: stanovit všem rovné výchozí podmínky. Neboť deformace nejsou rovnoměrně rozděleny: jsou podniky, které jsou na konci svých sil "v západním smyslu" a nevydělávají nic, a jsou "prosperující" podniky, které ve skutečnosti zahnívají. Reforma velkoobchodních cen před rokem 1968, která měla situaci v tomto ohledu zlepšit, neměla úspěch, ale není třeba ji příliš odsuzovat, protože to byl aspoň reálný pokus. Politické a jiné podmínky nebyly příznivé, mimo to takové izolované opatření nemohlo problém vyřešit, zvláště proto, že se nedostávalo objektivních hledisek. Proto se zdá, že proces "vyrovnání" (výchozích podmínek) bude muset pokračovat postupně ve dvou sektorech: v jednom striktně kontrolovaném podle starého systému a druhém volnějším, pracujícím na základě srovnatelném se světovou praxí, t.j. analogickým způsobem k poválečné ekonomii, kdy "vázaný" a "volný" trh existovaly jeden vedle druhého a kdy první byl postupně nahrazován druhým. Pro odstartování "volného" sektoru (leasing) bude třeba navrhnout různé typy podnikových struktur. Při jejich výběru je třeba vzít v úvahu vlastní čs. zkušenosti (ani systém, ani obyvatelstvo nejsou ekonomicky v rovnováze, takže jsou možné výstřelky), skutečných výsledků jugoslávské samosprávy a zkušenosti západních států s akciovými a jinými společnostmi a pokusit se vytvořit takový typ podniků, které by vyhovovaly specifické situaci, přičemž účelem je vyhledávat schopné jedince a svěřovat jim odpovědnost a vyhnout se přemrštěné "demokratisaci", kdy všichni mluví do všeho; podněcovat iniciativu a chránit při tom jednotlivce a nové podniky proti zbytečným ztrátám, neboť všichni se začnou učit.

Z "pedagogického" hlediska jde o to znovu proběhnout obdobím klasického kapitalismu, aby se normalisovalo ekonomické chování obyvatelstva (aniž by bylo možno si dovolit čistý liberalismus, aby si všichni uvědomili jeho výhody pro silné a nevýhody pro slabé) a především, aby sociální bezpečnost byla pro všechny, kteří podávají výkony odpovídající jejich možnostem, kteří si ji zaslouží.

Dá se očekávat, že v nových "leasingových" podnicích, na kterých se zúčastňuje několik partnerů včetně soukromníků, by situace odpovídala tomu, co je známo z Jugoslávie a ze zkušeností západních akciových společností, totiž že malí akcionáři (nebo "malí" členové podnikových rad) se zajímají o výnos svých akcií (nebo zlepšení platových a sociálních podmínek), ale nevykonávají skutečnou kontrolu správy své společnosti (podniku), buď že jich je příliš mnoho a jsou roztroušeni, nebo nemají k tomu potřebné předpoklady (což je pochopitelné u těch, kteří mají vlastní zaměstnání). Proto by bylo vhodné vzít za základ typy společností Německé spolkové republiky, založené na teorii pasivního akcionáře (132). Pravomoc valného shromáždění je zde omezena ve prospěch dozorčí rady, která je sama zvolena valným shromážděním a která je sama kompetentní jmenovat a odvolávat členy ředitelství (Vorstand) a schvalovat hospodaření tohoto ředitelství. Zdá se, že by bylo možno najít vhodnou modifikaci pro československé podmínky, kde kontrola "malých" akcionářů leasingu uplatňovaná vůči potenciálně silným členům dozorčí rady - t.j. zástupcům podniku a banky - by byla nelítostná, lidé se přece jen za těch 25 let něco naučili.

Pro malé soukromé podniky by bylo možno vzít za základ "komanditní společnost".

Po vytvoření právních struktur podniku volného sektoru bude třeba samozřejmě stanovit "pravidla hry" leasingu, neopomenout pravidla na možnost investování zisku a zvláště pravidla pro vznik a zánik podniků tohoto druhu. Pro již existující podniky by přechod do volného sektoru mohl být asi nejlépe organisován podnikovými radami, které by mohly přechod samy navrhnout zaměstnancům a vyzvat je k upisování podílů - akcií.

Upisování podílů by se mohlo například dít převodem podílu na zisku, který by nebyl určitou dobu vyplácen a který by tak umožnil získat kapitál nezbytný pro změnu struktury.

Nebo by to byl stát, který by mohl rozhodovat, které podniky přejdou na novou strukturu. V obou případech by nikdo nebyl nucen upisovat, ale neupsané podíly by byly nabídnuty veřejnosti (počítaje v to i jiné podniky stejné struktury, aby bylo zaručeno, že investované peníze jsou "čisté"). Tím by byla zaměstnancům podniku vyhrazena možnost vzít jeho osud do vlastních rukou, pokud si to přejí. Ti, kdo by nechtěli podnikat, by se nemuseli zúčastnit. Po uskutečnění přechodu by podnikové rady (nebudeme zde o nich blíže mluvit, jejich struktura začala být vyvíjena v ČSR až od roku 1969. Poznamenáváme jen, že právo podílet se na řízení by mělo být přiznáno jen těm, kteří pracují v podniku aspoň 2-3 roky) ukončily svou činnost a udělaly by místo leasingovému orgánu; sociální zájmy zaměstnanců by byly nadále hájeny odbory obvyklým způsobem.

Druh podniku, který by byl pro leasing nabídnut státem, by mohl být zajímavý, protože by mohlo jít o podniky zoufale ztrátové, které nejsou schopny lépe organisovat výrobu či najít vhodnější výrobní program. Vzhledem k tomu, že noví "páni" podniku by mohli ponechat dosavadní vedení ve funkci, ale také jej nahradit jiným, by byl k dispozici prostředek ekonomického tlaku, který by vedl vedení podniku k tomu, aby se věnovalo své práci a skutečným problémům, mimo jiné upevnění disciplíny. Je zřejmé, že tímto způsobem by byl zasažen i problém mzdové denivelisace. V každém případě není možné denivelisovat jen čistě administrativními prostředky: vzdělání, plat, doba praxe atd., tak by se mohla uskutečnit jen první etapa "na hrubo". Zbytek, respektive hlavní část by se měl dít v reálné situaci pod vlivem ekonomických faktorů (je snad zbytečné podtrhnout, že politická kritéria jsou

vyloučena). Neboť se nesmí vyhlásit, že ředitel podniku musí mít vysokoškolské vzdělání, je třeba vytvořit takové podmínky v hospodářském životě, aby takové místo nemohl zastávat nikdo bez vzdělání vysokoškolského či jiného nebo bez vynikajících vlastností pro danou funkci (smysl pro výběr nejlepších spolupracovníků, organizační smysl, "nos" pro obchod atd.).

Choulostivým bodem by samozřejmě byly leasingové poplatky. Zásada praktikovaná současně a obecně komunistickou stranou, "aby se nikdo neobohatil" by musela být nahrazena národním hospodářským zájmem, který by byl jednoznačně určen principem, že leasingový podnik by musel společnosti (státu) vynášet víc než dříve, nebo případně snížit ztráty, neboť k výtěžkům leasingu by stát ještě disponoval daní z příjmu, což dohromady poskytuje dostatečné prostředky pro korektní regulaci, která by mohla být nezbytná v případě monopolních podniků majících příliš jednoduchý život. Mezi právy leasingových podniků je třeba zvláště vyzvednout právo obrátit se na veřejnost pro finanční prostředky; tyto podniky by mohly vypisovat veřejné půjčky, které by mohly být rozděleny do kategorií podle úrokové míry; tam, kde ekonomický přínos (pro celou zemi) a jistota půjčených peněz by byly zřejmé (za tuto částku by mohl ručit stát) by byl úrok poměrně nižší, ale vždy vyšší než ve spořitelně; půjčky nezaručené státem, by nesly vyšší úrok, zde by mohla být ručitelem banka. Na první pohled to není nic opravdu nového; vkladů ze spořitelén se přece používá k financování národního hospodářství, a banka - to je přece sám stát, i když nepřímou. Ale ve skutečnosti je zde podstatný rozdíl: přímé financování by "zkratovalo" státní aparát a umožnilo aktivním podnikům, které mají na trhu dobré šance, dynamičtější vývoj; zvláště pro leasing vhodné sektory - lehký a potravinářský průmysl, služby by se mohly zbavit dosavadní nevýhody, že jsou poslední v řadě, když se "přidělují" finanční prostředky ze státní pokladny; navíc by tento systém oslabil mocné kolosy na hliněných nohou, které si příliš zvykly na privilegovanou a pohodlnou posici.

Banky dosud redukované na roli pasivního omezovacího orgánu, často nucené vykonávat neuvěřitelnou kontrolu, by musely hrát mnohem aktivnější roli, roli, která jim skutečně náleží. Musely by aktivně vystupovat při tvorbě nových podniků, organizovaly by půjčky vypisované podniky, musely by být motorem hospodářského dění. Musely by být početnější a úplně oddělené (včetně ústřední Národní banky) od státní správy. Byly by podřízeny stejným pravidlům jako leasingové podniky, musely by si vydělat na živobytí; musely by se proto mnohem více pohybovat, protože přes počáteční stoprocentní účast státu na jejich kapitálu by i pro ně platila konkurenční pravidla a musely by si získat důvěru zákazníků. Ostatně ve zmíněném západoněmeckém systému hrají banky převažující roli, upisují všechny akcie nových podniků, aby jich pak část nebo všechny prodaly dále. Tento systém je samozřejmě kritizován, ale jeho největší předností má být, že zaručuje společností výborné financování a velmi seriosní kontrolu jejich finanční situace, a to je právě to, čeho bude v ČSR hodně potřeba. Finanční sektor čs. hospodářství má jako ostatní sektory velké zpoždění; běžné účty soukromníků prakticky neexistují (první nesmělé kroky byly učiněny až roku 1971) a veškeré mzdy v národním hospodářství jsou vypláceny dvakrát měsíčně v hotovosti! Zbývá tedy ještě hodně práce, je třeba mj. stanovit pravidla pro pohyb leasingových akcií, půjček atd., protože finanční trh neexistuje. I zde je možno najít inspiraci v západních zemích; banky, které prokázaly, že vedou čistou a úspěšnou finanční politiku, by mohly vytvořit leasingové "fondy", jejichž vedoucí jako zástupci občanů, kteří investovali své vlastní peníze, by se mohli stát účinným prvkem kontroly národního hospodářství.

Všechna uvedená opatření by byla samozřejmě prováděna státem, nebo pod jeho kontrolou, ale státní správa by se musela kvalitativně změnit, protože musí přejít z funkce

spíše represivní do funkce regulační. Státní správa se musí co nejrychleji, jak to situace dovolí, zbavit podnikatelské činnosti a zaměřit se na roli soudce a poradce a dokonce vychovatele, neboť bude na ní změnit zásadně ekonomickou atmosféru, proto bude potřeba zahájit systematickou ekonomickou kampaň, ale nejen to, musí být vytvořen systém stimulující hospodářskou činnost. Tím přirozeně nemíníme propagandu minulých let, která se vyznačovala dosti debilními plakáty a hesly, vyzývajícími rolníky, aby dojili krávy nebo obdělávali půdu, železničáře, aby lépe dopravovali a pod., nebo kázáním slibných teorií na základě smutné skutečnosti, odkládáním výsledků do vzdálené budoucnosti, blížíc se tím dosti blízko některým základním principům církví, kterým komunistická strana vyčítá, že slibují věřícím vše v posmrtném životě.

Stimulačním systémem rozumíme spíše například vytvoření konjunkturálních orgánů, které by nepřetržitě analysovaly situaci doma i v zahraničí, aby daly aktivním podnikům příležitost rychle reagovat; analysovaly by také situaci podniků určených pro leasing, aby každý zájemce byl informován o možných šancích; mohly by se vyslovovat o půjčkách vypisovaných podniky a bankami a mohly by také analysovat činnost "klasických" národních podniků, a to všechno nezávisle a bez výkonné moci, která by zůstala vyhrazena omezeným výkonným orgánům státu. Samozřejmě by zprávy těchto orgánů nebyly vždy v souladu s názorem podniku, ale je třeba přivyknout veřejné mínění na to, že situace není jednoduše černá nebo bílá; mimo to by si zmíněné orgány musely vytvořit dobrou reputaci, chtěly-li by, aby jim někdo naslouchal, což by je vedlo k solidní práci.

Zkrátka tedy jde o to vytvořit živou konkurenční atmosféru, která by umožnila rychlý vzestup těm, kteří jsou schopní a hotoví vyvinout patřičné úsilí a také vytáhnout na světlo všechny problémy a spory dosud překypující pod příkryvkou současného zdánlivě harmonického systému; to je nezbytné pro reálné řešení. Státním orgánům by zůstaly úkoly, které nepochybně nepřísluší jednotlivým podnikům a které není možno nechat uzrát v příliš liberální atmosféře. Je to především dobře známá nutnost zaručit všem rovné výchozí podmínky, mimo jiné problém cenových deformací, jedno z nejtěžších dědictví současného systému.

Není možné dojít k řešení najednou, nýbrž postupně přes dva sektory, jak už bylo řečeno. Aby se to podařilo, musí být regulační politika státu inteligentní a obezřelá.

Jednou částí problému rovných výchozích podmínek jsou monopoly. Při stanovování "pravidel hry" je třeba se také inspirovat antitrustovými zákony západní Evropy a USA, neboť, jak již bylo konstatováno, lidské chování je stejné na obou stranách železné opony: socialistické monopoly se chovají stejně či spíše ještě hůře než jejich kapitalistické protějšky. Snad se může zdát zpátečnické rozdělovat určité velké národní podniky v okamžiku, kdy jsou na západě fúze - slučování podniků - na programu dne. Je ovšem třeba uvážit (s ohlednutím od aspektu a jakosti monopolu), že v některých oborech jsou malé a střední podniky užitečné tam, kde je pružnost prvním požadavkem. Dále bude asi nutno čekat déle, než by mohl být uvolněn dovoz a připuštěna zahraniční konkurence na domácím trhu. A teprve v tom okamžiku bude nutno stimulovat slučování do určité míry; v období regulace je třeba vytvářet a stimulovat konkurenci. Konkurence bude také chránit spotřebitele a hlavně umožní objevit a umístit do rozhodujících posic schopné lidi, opravdové "kádry", kteří by přispěli k tomu, aby se národní hospodářství dostalo krok za krokem ze současného marasmu.

Dalším důležitým oborem, kde výchovné úsilí a vytváření skutečného ducha soutěživosti by mohly přinést ve středním a dlouhém termínu své ovoce, je školství. Mladí lidé musí být vedeni tak, aby si zvykli rozvíjet své schopnosti spíše než svůj kádrový materiál, což je zatím nepochybně výhodnější. I zde bude na státu zaručit všem rovné výchozí podmínky, což si

může vyžádat určité změny v universitním systému, kde by první ročník měl být určen k jakémusi vyrovnání znalostí kandidátů (vzhledem k nestejně úrovni středních škol) a pak na základě stejných znalostí, ale různých schopností by mohl být proveden objektivní výběr. Vytvořením "vedoucích" fakult a kateder kolem vynikajících osobností by vedlo k užitečné diferenciaci. Tyto vybrané fakulty či školy a jejich personál by měly být ve styku s výbornými školami téhož zaměření v cizině a měly by být pokud možno stejně vybaveny, protože finanční prostředky zřejmě nedovolí rychle dohonit, co bylo zameškáno, najednou na všech školách. Tyto "vedoucí" fakulty či katedry by byly určeny také pro doškolení ostatního vyučujícího personálu, měly by možnost si samy vybírat své studenty, ale jejich absolventům by nebyly přímo poskytovány žádné výhody. Bylo by na zaměstnavatelích, aby ocenili jejich kvality a na fakultách, aby si vytvořily dobré jméno. Třídění studentů by začalo už na druhém stupni, na středních školách; tady je potřeba vytvořit příznivé podmínky pro volný pohyb mezi výběrovými a normálními školami, aby vynikající žáci normálních škol mohli bez potíží přejít na výběrové školy a naopak, aby žáci těchto škol, nestačí-li tempu, mohli přejít na školy normální, to všechno v klidném, realistickém a korektním ovzduší, aby se nevytvářely pocity falešné superiority či ponížení. Schopnosti většiny (mladých) lidí se totiž pohybují kolem průměru a výběr a diferenciaci na školách (a v zaměstnání) nemá za účel rozdělit národ na chytré a hloupé, ale dosáhnout takového stavu, kdy se dá optimálně využít nejlepších vlastností jednotlivce a kdy jedlivec může dosáhnout uspokojení ve svém životě; mobilisace schopností soutěžním "fair play" systémem je nezbytná.

Jsou ještě dva "para-ekonomické" důvody, proč se musí věnovat velká pozornost školství, totiž spravedlnost, i když "soutěžní", která přispěje hodně ke zlepšení mezilidských vztahů v zemi, neboť dosud "vznešená" praxe komunistické strany mstít se rodičům na jejich dětech, které ještě nejsou odpovědné za svůj život, zatěžuje těžce současné sociální klima. A pak, jestliže se zaručí (a to je v Československu bezpochyby proveditelné) přístup ke vzdělání všem, přičemž se bude klást důraz na schopnosti a vůli vyvinout patřičné úsilí, bude splněna základní podmínka pro hierarchickou organizaci moderní společnosti.

Konečně si musí stát zachovat svou sociální roli, t.j. hájit zájmy těch, kteří se nemohou sami bránit (staří občané nebo naopak velmi mladí, nemocní apod.), aniž by bránil zdravému rozvoji národního hospodářství. Tím rozumíme zvláště problém podniků, které úspěšně zvyšují produktivitu práce a potřebují snížit stav zaměstnanců; stát musí stimulovat tento vývoj a převzít případné přeškolení a opětné zařazení do národního hospodářství těch, kteří se stali v nějakém podniku přebytečnými. Spokojíme se zde jen poukazem na poměrně příznivou situaci státu, který platí všem někdy za nic. A máme-li jít dále, pro hospodářské klima je to lepší, když přebyteční zaměstnanci podnik opustí a dostanou vysokou podporu. Pozoruhodný, již citovaný článek (115) "Příležitost všemu nadprůměrnému" konstatuje: *...je třeba vytvořit aspoň minimální relativní nadbytek pracovní nabídky potlačováním neefektivních článků ve výrobě při současném vyrovnávání následných sociálních dopadů...* Prostředky jsou totiž k dispozici a mimo to se část obyvatelstva vždycky bude vyhýbat práci; jsou to ti, za které se často vrhají do boje západní odbory a různé politické strany a o nichž komunistické strany v socialistických zemích po uchopení moci prohlašují, že to jsou nesnesitelní příživníci a paraziti společnosti. I zde je třeba uplatnit hospodářský tlak. Jenom jsme načrtli některé role státu, ale jedna zásada bude v každém případě nezbytná: otevřené, seriózní, korektní je-li potřeba pevné jednání (důležité je totiž vytvořit sociální a ekonomické klima, dříve než stavět nové továrny) - pro státní správu to není snadný úkol.

To co bylo řečeno, nejsou než návrhy či projekt; řada návrhů má svůj zárodek nebo skromnou základnu v současném systému, protože přes všechno "ideologické" žvanění a

"zásady", se prosazuje být i pomalu hospodářská realita. Aby ovšem bylo možné se dostat z bludného kruhu a zahájit program ozdravení systému, je potřeba přestat žít ze dne na den a vytvářet i jen skromné rezervy, zmenšit enormní "napětí ve zdrojích", které v rámci současných poměrů znemožňuje jakoukoliv, ostatně z politických důvodů jen nesmělou, iniciativu. Tak bude možno aspoň částečně napravit situaci.

Nejdůležitějším oborem, kde je potřeba dosáhnout obratu, je zemědělství, které velmi utrpělo v dosavadním systému. Nízká výkonnost zemědělství zatěžuje příliš bilanci zahraničního obchodu, tím spíše, že je možné v obtížné situaci omezit nebo odložit dovoz průmyslových, ale nikoliv zemědělských výrobků, bez vážných následků.

Pasivní saldo zemědělských výrobků obnášelo v roce 1967 podle oficiálních údajů (133)

<i>Mlékárenská výroba</i>	<i>69 milionů korun</i>
<i>Výroba masná</i>	<i>510</i>
<i>Výroba drůbežářská</i>	<i>24</i>
<i>Zpracování ryb</i>	<i>246</i>
<i>Oleje, tuky</i>	<i>298</i>
<i>Ovocné a zeleninové výrobky</i>	<i>336</i>
<i>Ostatní potraviny a pochutiny</i>	<i>8</i>
<i>Obiloviny</i>	<i>1005</i>
<i>Ovoce a zelenina</i>	<i>382</i>
<i>Ostatní zem. rostlinné výrobky</i>	<i>671</i>
<i>Živočišné zem. výrobky</i>	<i>268</i>
<i>Celkem</i>	<i>3817 milionů korun</i>

*Na aktivní straně nacházíme jen
Pivovarská a sladařská výroba*

263

Negativní saldo zemědělských výrobků dosáhlo tedy asi 3,5 miliardy korun. Podle socialistických československých odborníků by ČSR mohla být soběstačná v základních zemědělských výrobcích, kdyby se dokázalo využít všech možností rozvoje zemědělství. To není možné v současném systému, který je toho hlavní překážkou. Jinak ovšem je zemědělství v čs. podmínkách velmi vhodným oborem pro rozvoj osobní iniciativy, pro aplikaci leasingu. Zatímco v průmyslu je možno těžit bez námahy z monopolu, zůstává i dobře mechanisované zemědělství oborem intenzivní práce. Nejen pro beznadějně ztrátové státní statky a JZD, pro neobdělávanou půdu zvláště v některých pohraničních územích, ale obecně všude je potřeba vytvořit podmínky pro leasing s jediným kritériem - prospěchem pro všechny, pro společnost, pro zem, t.j. hlavně na základě srovnání s dováženými výrobky ve skutečných cenách (doposud jsou hlavními kritérii nedotknutelné "zásady" marxistického náboženství, které znemožňuje jakékoliv ozdravení). Je třeba podporovat všechny úspěšné a je třeba bránit jejich případné zisky proti nivelizačnímu tlaku průměru. Mimo to je za zemědělskými zisky vždy skutečná práce a konečně se o to může každý pokusit. Nesmíme převzít tradiční socialistickou nedůvěru vůči ziskům, spíše je třeba se obávat, že se najde málo lidí ochotných se do toho vložit. Ale existuje určitá naděje, že ve změněném ovzduší se najdou zemědělci, kteří budou chtít zůstat samostatní se všemi riziky a výhodami, které to přináší, a také obyvatelé měst, kteří budou chtít odejít ze znečištěných měst.

Ale i z mezinárodních důvodů je nutné, aby čs. zemědělství dosáhlo evropské úrovně, protože světové vyhlídky nejsou zcela jasné. Vzhledem k demografické explozi nelze vyloučit potíže v budoucnu, zvláště šířil-li by se socialismus i v dosud kapitalistických zemích, neboť

jediným problémem kapitalistické společnosti, který socialismus dokázal definitivně vyřešit, je problém přebytků, ale odkud bychom pak dováželi potraviny?

Jinou možností pro zlepšení bilance zahraničního obchodu je turistika, jejíž výsledky jsou smutné ve srovnání s možnostmi. To je rovněž vhodný obor pro leasing, pro rozvoj osobní iniciativy a také pro mobilisaci soukromých finančních prostředků obyvatelstva.

Je zbytečné rozvíjet toto thema do detailu, neboť většina socialistických států východní Evropy si již všimla, že přírodní krásy jsou poměrně nezávislé na jejich ekonomickém úsilí, a snaží se posílit tento snadný zdroj deviz; v tomto oboru se dá zpoždění vůči západním zemím dohonit poměrně snadno.

Co se týče ostatních hospodářských oborů je třeba aplikovat nové formy především v lehkém a potravinářském průmyslu, v obchodě a ve službách. Zmíněné obory dosahují určité i když ne oslnivé rentability ve vývozu, který je dosti stálý a není bez šancí; tyto obory také již závisejí, byť i jednostranným deformovaným způsobem, na vnitřním trhu. Nové formy by umožnily je vystavit normální konkurenci. Samozřejmě by zisky po zdanění byly reinvestovány, aby se dosáhlo přijatelné rovnováhy na spotřebním trhu. To je důležité pro obnovu pracovní morálky a vztahu obyvatelstva ke společnému vlastnictví. Neboť je ilusorní si myslet, že jen hmotná zainteresovanost na výsledcích práce a pevná disciplína mohou vyřešit vše. Bude možno přestat opravovat auta, domácí spotřebiče, nábytek apod. v závodech v pracovní době v okamžiku, kdy budou k dispozici služby v přijatelné kvalitě za přijatelnou cenu, pracovní morálka se zlepší jen tehdy, jestliže nebude nutno se neustále zabývat obstaráváním základních potravin a tím, jak se dostat z domova do práce. (Němčeno podtrhujeme, že to všechno jsou podmínky nezbytné, ale samy o sobě nedostačující).

Je také naléhavě nutné vyřešit problém soukromých podniků v obchodě, službách a v drobné výrobě. Často půjde jen o to legalisovat řemesla a povolání, která existují bez zdaňování. Také zde je třeba vzít v úvahu jen hospodářská kritéria a skutečné zájmy obyvatelstva. V obchodní síti soukromého sektoru je vhodné se inspirovat dobrovolnými seskupeními západních podniků SPAR, VIVO atd. Tato seskupení by asi byla v Československu z počátku "polodobrovolná". Ve vedení velkoobchodu by byl zastoupen maloobchod stejně tak jako stát, aby si obchod mohl na sebe korektně vydělat a aby byly respektovány maloobchodní ceny.

ZÁVĚR

Tlak současné nepříznivé politické situace v Československu může zakrývat skutečnou povahu hospodářských problémů, která se ukáže nevyhnutelně v okamžiku zlepšení politických poměrů. Nesmíme proto čekat: musíme trpělivě pracovat - tak jak to okolnosti dovolují - na řešení těchto opravdových problémů a připravovat budoucnost.

Je známo, že osud je příznivě nakloněn těm, kdo jsou připraveni.

LITERATURA

Z praktických důvodů jsou tři nejčastěji citované prameny uvedeny následujícími zkratkami:

SR 1968 = Statistická ročenka ČSSR 1968, vydaná Státním statistickým úřadem. Nakladatelství SNTL a Alfa.

25 L = 25 let Československa 1945 -1970. Vydavatel Federální úřad pro statistiku 1970. Nakladatelství Svoboda.

HN = Hospodářské Noviny, týdeník UV KSČ, nakladatelství Rudé Právo.

- 1) Reportér č. 19/1969, příloha, strana X
- 2) 25 L, str. 11
- 3) Práce 9.4. 1970, str.4
- 4) Práce 12.10. 1969, článek "Problémy za podrážkami"
- 5) HN č. 6/1971, str. 14
- 6) Podle SR 1968 dosáhly výdaje ve státním rozpočtu 1967 částky 147.193 miliard korun (str. 159). Subvence určené k účelům jiným než investičním dosáhly 34.027 miliard korun (22,2 + 11,8) neboli 23,1% celkových výdajů (str. 177)
- 7) HN Č. 13/1970, str. 1, článek "18 000 deliktů"
- 8) Práce 29.8. 1969, B. Švic: "Konkursní řízení"
- 9) Práce 3.9. 1969, článek "Jaké jsou výdělky v průmyslu" v prvním pololetí 1969 byl mzdový index pro dělníky 108,2%, technické a ekonomické pracovníky 106,1% a zaměstnance 105,5%.
- 10) Práce 7.8.1969, str. 4, 5, článek "Jaká mzda takový zájem"
- 11) 25 L, str. 42
- 12) 25 L, str. 215
- 13) HN č. 6/1972, str.5 .
- 14) HN Č. 19/1970, str. 3, Z. Císecká "Skrývačky globálních čísel"
- 15) HN č. 40/1971, str. 7, článek "Opravdu nemáme?"
- 16) Le Monde 9.12.1969, R. Dumont: "Les Cubains trouvent le temps long"
- 17) Čísla pro každého str. 380; vydáno Federálním statistickým úřadem 1971, nakladatelství SNTL, Alfa
- 18) Lidová Demokracie 4.9. 1971, nedělní příloha č. 35, článek "Příliš složité předpisy".
- 19) HN Č. 29/1970, str. 14, článek "Není možno to v současné době vyřešit"
- 20) Mladý Svět Č. 11/1972, str.3; také HN, č. 14/71, článek "Stěhování národů"
- 21) SR 1968, str. 143
- 22) 25 L, str. 61, 62; údaje se týkají národních přihlášek
- 23) Vynálezy a ochranné známky, č. 1/1971, O.Koplík: "Lenin a tvůrčí iniciativa techniků"
- 24) SR 1968, str. 426, 427
- 25) SR 1968, graf za stránkou 432
- 26) HN Č. 43/1971, str. 8,9, J. Budín: "Struktura zahraničního obchodu"
- 27) Politika Č. 7/1968, str. 36, článek "Za jakou cenu se produkuje dolar"
- 28) HN Č. 19/1970, str. 8, 9, A. Mrázek -J. Kubík: "Výsledky a perspektivy státní vědecko-technické politiky"
- 29) HN Č. 43/1970, str. 8, J. Zahradník: "25let znárodněného průmyslu"
- 30) HN Č. 4/1970, str. 8,9, B. Nemynář: "Zač může a zač nemůže železná koncepce"
- 31) HN Č. 41/1969, str. 1,7, F. Bernát: "Hutě proti inflaci"

- 32) Práce 8.7. 1969
- 33) Reportér Č. 11/1969, str. 10-12, Z. Redlová: "Subvence - otazník nebo vykřičník"
- 34) HN Č. 24/1970, str. 3, M. Růžička: "Problémy státního regulačního cenového systému"
- 35) Svět Motorů č. 26/1971, rubrika "Radíme si"
- 36) Práce 13.10. 1970, str. 4, B. Hejl: "K jinému pohledu na pětiletý plán"
- 37) HN Č. 41/1971, str. 11, Z. Mrkva: "Zlom v hierarchii cílů"
- 38) HN Č. 9/1972, str. 4, M. Kapek: "Cílevědomě a energicky řešit ekonomické otázky"
- 39) HN Č. 36/1970, str. 9, O. Hlaváčková, M. Kos, J. Vích: "Levná nebo drahá pracovní síla"
- 40) HN Č. 13/1971, str. 6, M. Hájek: "Bavlnářský a hedvábnický průmysl v nejbližších dnech"
- 41) HN Č. 3/1970, str. 8,9, P. Erban, M. Rusnák: "Nejdražší energie, která není"
- 42) Lidová Demokracie 25.5. 1971, str. 4, článek "Třetina elektrovodné sítě je nevyhovující"
- 43) Lidová Demokracie 22.5. 1971, str. 3, P. Rampír: "Dvojnásobně vyšší tempo výstavby"
- 44) HN Č. 24/1971, str. 8,9, B. Šrucová, Z. Veselý: "Vývoj obyvatelstva a pracovních sil v zemích RVHP"
- 45) SR 1968, str. 334
- 46) Práce 8.7. 1969, str. 3, článek "Příznaky hlubších potíží?"
- 47) HN Č. 3&,1970, str. 1,4, článek "Zemědělství a ekonomická pravidla"
- 48) Mladý Svět Č. 44/1971, str.3
- 49) Lidová Demokracie 31.7. 1971, str.4, článek "Kam uskladnit všechnu úrodu?"
- 50) Práce 13.8. 1969, Z.Bendlová: "Dobrá úroda nestačí"
- 51) HN Č. 33/1971, str. A.Mencák: "Peníze jsou na poli".
- 52) Práce 9.7.1969, F.Myslivoček: "Agrární program a naše zemědělství" (čísla převzatá ze SR 1968)
- 53) 25 L, str. 106
- 54) SR 1968, str. 333
- 55) 25 L, str. 124
- 56) Práce, 12.8. 1969, článek "Jak si vedou u sousedů" (rozhovor s panem Sokolem)
- 57) 25 L, str. 124
- 58) Práce 17.7. 1969, Z.Bendlová: "Udržíme ceny potravin?"
- 59) 25 L, str. 112, 126
- 60) SR 1968 str. 300
- 61) 25 L, str. 113
- 62) 25 L, str. 135, 138
- 63) 25 L, str. 166
- 64) HN č. 38/1970, str. 2, článek "Zkušenosti od sousedů"
- 65) Lidová Demokracie, 28.3. 1972, str.5, "Dopisy čtenářů"
- 66) HN č. 35/1969, str. 5, J. Marcha: "Učebnice nebo návod k použití"
- 67) HN č. 46/1970, str. 4, A. Bichler: "Podniková a společenská racionalisace"
- 68) Práce 8.4. 1969
- 69) Le Monde -Sélection hebdomadaire no. 1097,30.10. -5.11. 1969, str. 6, "La visite a Moscou des dirigeants de Prague"
- 70) HN č. 43/1969, projev předsedy vlády pana Černíka

- 71) Noviny zahraničního obchodu č. 41-42/1971
- 72) Lidová Demokracie 13.11.1970, článek "Jaderná elektrárna za pět miliard"
- 73) HN č. 43/1971, str. 89
- 74) SR 1968, str. 422-429
- 75) Zítřek č. 11/1969, str. 2, Kosmas: "Prosadí se nové formy v RVHP?"
- 76) HN č. 37/1971, str. 15
- 77) SR 1968, graf za stránkou 432
- 78) HN č. 33/1970, str. 13, M. Brožík: "Ekonomické souvislosti smlouvy SSSR-NSR"
- 79) Práce, 12.10. 1970, str. 3
- 80) Práce, 14.5. 1969, str. 5 .
- 81) HN č. 23/1971, str. 7, D. Rybovičová, J. Urminský: "Reservy v produktivitě práce"
- 82) Svět Práce č. 4/1969, str. 11, článek "Inteligence je nezbytná"
- 83) Práce 21.10.1969, str. 5, O. Šulcová: "Proč jich je čím dál víc?"
- 84) Lidová Demokracie, 2.2. 1972, str. 3
- 85) Lidová Demokracie, 7.5. 1971, str. 3, "Program páté pětiletky"
- 86) SR 1968, str. 161, 162, 159, 163
- 87) Reportér, č. 12/1969, str. 5, V. Bezdíček: "Jak v české školské politice"
- 88) Práce, 29.12.1969, článek "Didaktické techniky je málo"
- 89) SR 1968, str. 155
- 90) SR 1968, str. 182
- 91) SR 1968, str. 23
- 92) SR 1968, str. 22
- 93) SR 1968, str. 22
- 94) SR 1968, str. 533
- 95) SR 1968, str. 466, 467
- 96) 25 L, str. 194
- 97) Práce 1.8. 1969, článek "Kolik stojí jedno dítě"
- 98) Články o tomto tematiku byly dosti časté v čs. tisku. Zde citujeme náhodně vybraný, již pod číslem (85) citovaný článek v Lidové Demokracii 7.5. 1971, str. 3: "Program pětiletého plánu". V tomto článku se uvádí, že ještě mezi 1960 -1970 bylo zaregistrováno 850.000 potratů, z toho jen asi 20% ze zdravotních důvodů.
- 99) Zítřek Č. 5/1969, L. Hodač, L. Motejlek: "Almužníci"
- 100) 25 L, str. 215
- 101) 25 L, str. 205
- 102) SR 1968, str. 133
- 103) SR 1968, str. 26
- 104) 25 L, str. 213
- 105) SR 1968, str. 200
- 106) SR 1968, str. 47
- 107) HN Č. 29/1969, str. 7, J. Schulz: "Bytovou politiku bez romantismu"
- 108) SR 1968, str. 177
- 109) 25 L, str. 43
- 110) Práce 20.5. 1969, článek "Co pacienti možná nevědí"
- 111) SR 1968, str. 193
- 112) SR 1968, str. 43
- 113) HN Č. 8/1971, str. 3, J. Prokopec: "Posílit první linii"

- 114) HN Č. 36/1970, str. 9, O. Hlaváčková, M. Kos, J. Vích: "Levná nebo drahá pracovní síla"
- 115) HN Č. 30/1969, str. 12, L. Heger, A. Ozarczuk, V. Löwit: "Příležitost všemu nadprůměrnému" (Číselné údaje převzaty ze Sociologického časopisu Č. 1/1968 - autoři V. Brenner, M. Hrouda)
- 116) Autor si už nepamatuje, odkud pochází tento citát z Lenina, byl však často citován v čs. tisku před rokem 1968 a přenecháváme čtenáři, aby si jej v Leninových spisech sám vyhledal.
- 117) HN Č. 13/1970, str. 3, článek: "Ekonomie času, základní kritérium investic"
- 119) HN Č. 8/1972
- 120) Literaturnaja Gazeta Č. 52/1971
- 121) Le Monde 29.12.1970, str. 9
- 122) Publikováno např. v knížce "Rok šedesátý osmý", str. 103, nakladatelství Svoboda
- 123) Lidová Demokracie, 13.5. 1972, str. 1
- 124) Tisková konference pana Goldstückera a jeho přátel 10.5. 1971 v Paříži
- 125) De Telegraaf, 7.4. 1972, článek "Fabrieksluiting"
- 126) HN Č. 23/1971, str. 3
- 127) A. Meister: "Ou va l'autogestion yougoslave"; Editions Antropos, Paris 1970; např. kapitola X: "Les reculs d'autogestion"
- 128) Manage č. 11-12/1970
- 129) Viz (127), str. 345
- 130) HN č. 35/1970, str. 7
- 131) HN č. 19/1972, str. 6, autor J. Bass
- 132) Informace o společnostech v NSR jsou převzaty z kursu pana Me. Garcina na CSSE v Paříži, 1968-1970
- 133) SR 1968, str. 433

Autor se narodil v roce 1930 v Praze. Po velmi úspěšném absolvování Akademického gymnasia se mu podařilo vyhnout se dolům a zahájit svou životní dráhu jako pomocný dělník v papírně. Po několika letech přece jen vystudoval na Vysoké škole chemické, ač to vlastně neměl původně v úmyslu; pracoval pak ve výrobě, projekční organizaci a ve výzkumu, což mu poskytlo dostatek příležitostí pozorovat a pochopit fungování socialistického ekonomického systému. Po ruské invasi v roce 1968 odešel do ciziny.